

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXIII

Beograd

No. 4/2011

IZ SADRŽAJA

RASPRAVE I ČLANCI

Alexander LUKIN, China's New Foreign Policy Strategy
and Russia's Concerns

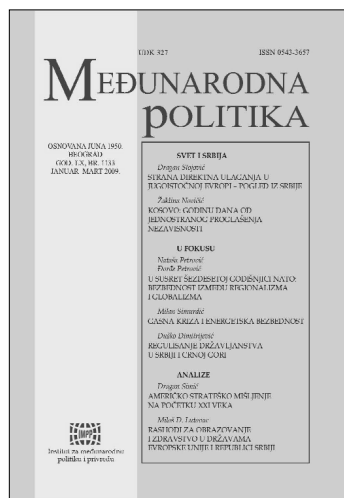
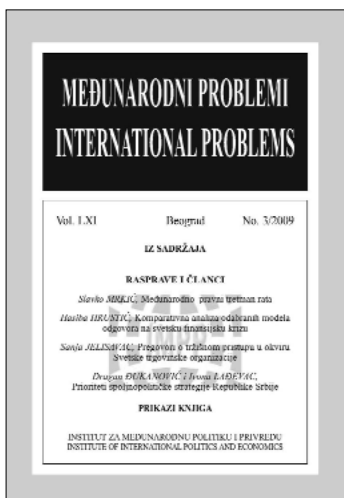
Srđan MARINKOVIĆ, Isidora LJUMOVIĆ i Aleksandar ŽIVKOVIĆ,
Strane direktne investicije u bankarstvu Republike Srbije: istraživanje
motiva

Dragan JOVAŠEVIĆ, Međunarodno krivično pravosuđe
– između prava, pravde, pomirenja i prava žrtava

Željko Đ. BJELAJAC, Dragan DAŠIĆ i Milovan SPASOVIĆ,
Ekološka politika EU i njen krivično-pravni okvir

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privредu

Institut za međunarodnu politiku i privредu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 63, (2011), br. 4, pp. 477–626

IZDAVAČKI SAVET EDITORIAL COUNCIL

Baldassarre ARMATO, Institute for Euro-Mediterranean Studies, Rome
Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge
Peter HAVAS, Institute for Political Science, Budapest
Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh
Hasiba HRUSTIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Sandro KNEZOVIĆ, Institute for International Relations, Zagreb
Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow
Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux
Brano MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragana MITROVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade
Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Gordana ILIĆ POPOV, Faculty of Law, Belgrade
Predrag SIMIĆ, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, Belgrade
Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi
Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje
Ivo VISKOVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade

UREĐIVAČKI ODBOR EDITORIAL BOARD

Miroslav ANTEVSKI, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade
Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade
Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dobrica VESIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK EDITOR IN CHIEF

Brana Marković

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25
Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824,
E-mail adresa: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs

Za izdavača
Duško Dimitrijević
direktor

Zamenik urednika
Miroslav Antevski

Sekretarica
Snežana Zečević

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Tehnički urednik
Snežana Vojković

Kompjuterska obrada
Snežana Vojković i Sanja Pavlović

Štampa
“Želnid” – Nemanjina 6, Beograd

Tiraž 300 primeraka

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXIII

BEOGRAD

BROJ 4/2011

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Alexander LUKIN</i> , Nova spoljnopolitička strategija Kine i zabrinutost Rusije (na engleskom)	483
<i>Srđan MARINKOVIĆ</i> , <i>Isidora LJUMOVIĆ</i> i <i>Aleksandar ŽIVKOVIĆ</i> , Strane direktne investicije u bankarstvu Republike Srbije: istraživanje motiva	505
<i>Dragan JOVAŠEVIĆ</i> , Međunarodno krivično pravosuđe – između prava, pravde, pomirenja i prava žrtava	536
<i>Željko Đ. BJELAJAC</i> , <i>Dragan DAŠIĆ</i> i <i>Milovan SPASOVIĆ</i> , Ekološka politika EU i njen krivično-pravni okvir	567
<i>Ana JOVIĆ LAZIĆ</i> , <i>Sanja JELISAVAC TROŠIĆ</i> i <i>Aleksandar JAZIĆ</i> , Problem Nagorno Karabaha u svetlu bilateralnih odnosa članica Minsk grupe OEBS-a	583
PRIKAZI KNJIGA	613

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXIII

BELGRADE

No. 4/2011

CONTENTS

ARTICLES

<i>Alexander LUKIN</i> , China's New Foreign Policy Strategy and Russia's Concerns (in English)	483
<i>Srđan MARINKOVIĆ</i> , <i>Isidora LJUMOVIĆ</i> and <i>Aleksandar ŽIVKOVIĆ</i> , Foreign Direct Investment in Serbian Banking Industry: an Exploratory Study of Motives	505
<i>Dragan JOVAŠEVIĆ</i> , International Criminal Courts – between Law, Justice, Reconciliation and Rights of Victims –	536
<i>Željko Đ. BJELAJAC</i> , <i>Dragan DAŠIĆ</i> and <i>Milovan SPASOVIĆ</i> , EU Environmental Policy and its Criminal Law Framework	567
<i>Ana JOVIĆ LAZIĆ</i> , <i>Sanja JELISAVAC TROŠIĆ</i> and <i>Aleksandar JAZIĆ</i> , Nagorno Karabakh Problem in the Light of Bilateral Relations of OSCE Minsk Group Member Countries	583
BOOK REVIEWS	613

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25
Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824,
E-mail adresa: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs

Za izdavača
Duško Dimitrijević
direktor

Zamenik urednika
Miroslav Antevski

Sekretarica
Snežana Zečević

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Tehnički urednik
Snežana Vojković

Kompjuterska obrada
Snežana Vojković i Sanja Pavlović

Štampa
“Želnid” – Nemanjina 6, Beograd

Tiraž 300 primeraka

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXIII

BEOGRAD

BROJ 4/2011

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Alexander LUKIN</i> , Nova spoljnopolitička strategija Kine i zabrinutost Rusije (na engleskom)	483
<i>Srđan MARINKOVIĆ</i> , <i>Isidora LJUMOVIĆ</i> i <i>Aleksandar ŽIVKOVIĆ</i> , Strane direktne investicije u bankarstvu Republike Srbije: istraživanje motiva	505
<i>Dragan JOVAŠEVIĆ</i> , Međunarodno krivično pravosuđe – između prava, pravde, pomirenja i prava žrtava	536
<i>Željko Đ. BJELAJAC</i> , <i>Dragan DAŠIĆ</i> i <i>Milovan SPASOVIĆ</i> , Ekološka politika EU i njen krivično-pravni okvir	567
<i>Ana JOVIĆ LAZIĆ</i> , <i>Sanja JELISAVAC TROŠIĆ</i> i <i>Aleksandar JAZIĆ</i> , Problem Nagorno Karabaha u svetlu bilateralnih odnosa članica Minsk grupe OEBS-a	583
PRIKAZI KNJIGA	613

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXIII

BELGRADE

No. 4/2011

CONTENTS

ARTICLES

<i>Alexander LUKIN</i> , China's New Foreign Policy Strategy and Russia's Concerns (in English)	483
<i>Srđan MARINKOVIĆ</i> , <i>Isidora LJUMOVIĆ</i> and <i>Aleksandar ŽIVKOVIĆ</i> , Foreign Direct Investment in Serbian Banking Industry: an Exploratory Study of Motives	505
<i>Dragan JOVAŠEVIĆ</i> , International Criminal Courts – between Law, Justice, Reconciliation and Rights of Victims –	536
<i>Željko Đ. BJELAJAC</i> , <i>Dragan DAŠIĆ</i> and <i>Milovan SPASOVIĆ</i> , EU Environmental Policy and its Criminal Law Framework	567
<i>Ana JOVIĆ LAZIĆ</i> , <i>Sanja JELISAVAC TROŠIĆ</i> and <i>Aleksandar JAZIĆ</i> , Nagorno Karabakh Problem in the Light of Bilateral Relations of OSCE Minsk Group Member Countries	583
BOOK REVIEWS	613

*Alexander LUKIN*¹

UDK:327(510:470)

Bibliid 0025-8555, 63(2011)

Vol. LXIII, br. 4, str. 483–504

Izvorni naučni rad

Oktobar 2011.

DOI:10.2298/MEDJP1104483L

CHINA'S NEW FOREIGN POLICY STRATEGY AND RUSSIA'S CONCERNS

ABSTRACT

The recent trends in Beijing's foreign policy have become a broadly discussed topic throughout the world. China's economic success over the last ten years has led Beijing to take a more assertive approach to China's relationship with the outside world. This shift has manifested itself in a more hard-line approach to China's relationship with her partners, less inclination toward compromise, and a tendency to respond to the external pressure with more pressure, to the external bumps with harder bumps. The new assertiveness of China can be understood. After all, it is merely the natural urge of a new, large, and successful regime to actively pursue its interests. At the same time, it is true that the successful economic development of the last ten years has led to the growth of nationalism among the elite. If the nationalist tendency prevails in the Chinese foreign policy, China's neighbors, including Russia, will have to do some serious rethinking of their approach to the growing giant.

Key words: China, Russia, USA, Nationalism, Foreign Policy, Assertiveness.

BEIJING'S FOREIGN POLICY – A NEW TWIST?

The recent trends in Beijing's foreign policy have become a broadly discussed topic throughout the world. China's economic success over the last ten years has led Beijing to take a more assertive approach to China's relationship with the outside world. This shift has manifested itself in a more

---

¹ Alexander Lukin, Director, Vice-President, The Diplomatic Academy of the Foreign Ministry of Russia, E-mail address: asia@mgimo.ru.

hard-line approach to China's relationship with her partners, less inclination toward compromise, and a tendency to respond to external pressure with more pressure, to external bumps with harder bumps. It is often stated that these trends in Beijing's foreign policy have accelerated due to the global financial crisis, which, according to the Chinese government, China has endured better than other leading economies. After all, even at the peak of the crisis, China exhibited a 10 percent growth in its GDP. Experts cite numerous examples of China's renewed assertiveness: the hard line toward Tibet, the stubborn refusal to come to a mutually acceptable solution with the Dalai Lama, the unnecessarily harsh prison sentences for some dissidents, an anti-western position in regards to global warming, and the refusal to exert pressure on the North Korean regime or to force Pyongyang to accept the resolution of the UN Security Council (a resolution that Beijing voted for!).

One of the most glaring examples of this trend is the serious deterioration in the relationship between Beijing and Washington. Bill Clinton, a Democrat, and George Bush, a Republican, were both elected under the banner of taking a harder line towards Beijing. In contrast, Barak Obama began his presidency with promises of a renewed partnership with the entire world, including China. He did not emphasize "human rights" and instead focused on the mutual dependency of the two countries and the necessity of cooperation during the global financial crisis. Famous American Political Scientists Zbigniew Brzezinski and Henry Kissinger even put forward the idea of a "G-2": A joint Sino-American partnership for the solutions of global and international problems. Many observers saw this, obviously flawed, proposal as a harbinger of closer relations between the two countries; this view was prevalent despite the numerous contradictions in Washington's and Beijing's goals (which have become apparent today) and entirely ignoring the fact that the idea of a "G-2" was dismissed by Beijing almost immediately upon being proposed.

After President Obama's first year in office many American observers had come to believe that Obama's bonhomie was perceived as weakness in Beijing and, as a result of this perception, China decided that the time had come to put forward a set of new demands. Thus, the process of improving Sino-American relations that Obama began upon coming into office is taking a reverse course.

The downward trajectory began with Washington officially announcing the sale of new weaponry to Taiwan for the sum of \$6.4 billion. Officially, the dispute was caused by a difference of opinion in the interpretation of a bilateral treaty. The United States has not recognized Taiwan as a State since 1979, but the PRC does not object to Washington maintaining an informal relationship

with the island. In a 1982 communiqué, the United States agreed to gradually lower its sale of military weaponry to Taiwan in exchange for Beijing stating that the peaceful solution to the Straits Crisis was its “fundamental policy”. As a result, Beijing never completely denounced the possibility of annexing Taiwan through military means, while the US never totally agreed to completely curtail its sale of weapons. Moreover, the Congressional 1979 Taiwan Relations Act mandates that the President provide Taiwan with defensive weaponry. Naturally, the PRC would prefer that the US not sell Taiwan any weapons at all.

The list of discrepancies between Washington and Beijing does not end with the Taiwan-American military alliance. The US is also not happy with China’s growing role in the international arena, its economic expansion in the near abroad (as well as in such distant places as Africa, Latin America, and the Middle East). The US is also unhappy with China’s position on Global Warming – an area where China claims the leadership of the “Developing World” and has attempted to shift all the blame for the rising temperatures on the “Developed World”. However, the biggest disappointment to the US and Europe is China’s stubborn refusal to allow its currency, the Renminbi, to fluctuate freely. The maintenance of the Renminbi’s peg to the dollar is seen by both the US and Europe as a clandestine method of protectionism that makes China’s exports more competitive and serves to increase the already enormous trade deficit between China and most western countries. Furthermore, the US is unsatisfied with China’s position on a variety of regional issues, namely the North Korean nuclear problem where, in Washington’s eyes, Beijing has not exerted enough pressure on Pyongyang. The same can be said of the sanctions on Iran’s nuclear program, on which both Beijing and Moscow hold a softer line than does the West. However, since the “reset” of the US-Russian relations, Moscow’s position on Iran has shifted closer toward that of the United States. Beijing, on the other hand, prefers not to have any sanctions at all or to weaken them to such a degree that they lose their teeth.

Beijing’s position on Iran is often explained by China’s commercial interests. Iran really is one of the largest exporters of oil to China. China’s exponentially increasing thirst for oil, caused by an unprecedented economic expansion, and her enormous foreign currency reserves demand good relations with Teheran (which poses the second-largest proven oil deposits in the world and needs investment in order to excavate and refine the black gold). Powerful Chinese state-run oil and gas companies are involved in large projects in Iran and have acquired substantial holdings in some of these. It would seem that

China, as a nuclear power with a fairly small nuclear reserve, should be concerned about that proliferation of WMDs because such proliferation weakens China's relative military capability. Furthermore, Iran's support of Muslim extremists should also worry Beijing which has been preoccupied with the radical Islam in Xinjiang (where it provides the ideological foundation for separatism and terrorism). However, such geopolitical calculations do not play a paramount role in Beijing's views. Rather, a much larger role is played by ideology and the political calculations based on Beijing's views of the future.

A good relationship with Iran strengthens Beijing vis-a-vis the United States and thereby improves Beijing's strategic position in international geopolitics. For China's authoritarian leaders Iran's theocratic regime of the Mullahs is not a political antagonist, but merely one of many forms of nationalistic regimes that are to be found throughout the third world. It is neither better nor worse than other regimes. Furthermore, China has previously experienced the brunt of western sanctions (as has Iran), and thus is highly suspicious of such instruments, viewing them as means used by the west to accelerate a change in the Iranian regime.

Similar explanations can probably be given as to why Beijing has not exerted pressure on its traditional partner, North Korea, who has openly declared its nuclear capabilities. Even the nuclear tests in India, which shares a difficult relationship with the PRC, did not cause consternation in Beijing. China's response to India was limited to a verbal castigation, and Beijing didn't even express this type of criticism when Pakistan tested its own nuclear weapons. In light of such recent history, why should China view Iran as a threat? After all, Iran claims that its nuclear program has only peaceful purposes, a claim that China prefers to believe, while assuaging itself with the notion that Iran is incapable of developing nuclear weapons in the short term anyway and the long-term possibility of such an acquisition is not worth a quarrel with Teheran.

Beijing has also shown displeasure at a whole series of American diplomatic initiatives. Besides the continuation of the military sales to Taiwan, Beijing is also unhappy with American pressure regarding economic issues, and the intervention into the "internal affairs of the PRC" such as the defense of human rights and the meeting between Barack Obama and the Dalai Lama - whom China considers a separatist.

These disputes existed before the inauguration of Barack Obama, but both sides demonstrated an interest in mutually constructive dialogue and did not focus their attention on the disagreements. So why did these disputes suddenly

come into the forefront? To a large extent this is due to the internal political dynamics in both countries. The US views its partnership with China, and with other countries for that matter, in a very unique and peculiar perspective. According to Washington policymakers, the verbal assurance of friendship and cooperation on the part of the United States must push Beijing to make a series of concessions, while Washington was not ready to meet it halfway. As a result, President Obama's November 2009 visit to Beijing did not bring the expected success. Beijing refused to offer one-sided concessions. This strengthened the position of groups in the US which traditionally urge against a closer Sino-American partnership. These groups involve traditional right wing foreign policy hawks, human rights activists, and representative of the military-industrial complex (interested in the continuation of weapons sales to Taiwan). Under the influence of such groups, and due to China's stubbornness, the administration had to take a more hard line approach to China. As a result, in the words of David Shambaugh, the period since President Obama's state visit to China in November of 2009 until the visit of the Chinese Leader Hu Jintao to the US in January of 2011 "has been perhaps the worst period in bilateral relations since the Tiananmen incident of 1989". During the visit of Chinese President Hu Jintao to the US in January of 2011, "both sides took advantage of the opportunity to "reset" the tone of the relationship" said Shambaugh. Although he expresses hope that a new tone can result in tangible cooperation, he immediately remarks that the fundamental contradictions remain: "as both countries have powerful bureaucratic constituencies that remain distrustful of each other with huge budgets aimed at countering the other. Differing political values and systems will continue to be a barrier; volatile nationalism in China remains a wildcard, economic protectionism embodied in low renminbi and competition is not going to disappear; mutual strategic interests in Asia only partially converge and China's military modernization will continue to alter the regional balance of power; respective worldviews differ and global interests are increasingly competitive. These realities are not changed by the successful Obama-Hu Summit".²

A SUDDEN JOLT OF NATIONALISM

The new assertiveness of China can be understood. After all, it is merely the natural urge of a new, large, and successful regime to actively pursue its

---

2 David Shambaugh, "US-Chinese Relations Take a New Direction?" Part I, YaleGlobal, 24 January 2011 <http://yaleglobal.yale.edu/content/us-chinese-relations-new-direction-part-i>

interests. At the same time, it is true that the successful economic development of the last ten years has led to a growth of nationalism among the elite.

In recent years China has witnessed the publication of articles and books that openly urge Beijing to use any means necessary, including the armed forces, to promote its economic interests. These interests not only include, but depend on the ability of Beijing to control natural resources. In a 2009 Bestseller, *Unhappy China*, the authors are vocal that the Chinese are better than anyone else in the world at controlling and utilizing natural resources. Since China currently has a scarcity of natural resources, the authors suggest that Beijing needs to usurp the world's resources and to utilize them for the good of man-kind. The Chinese army, in the opinion of the authors, must be highly active in helping China obtain natural resources outside of her borders.³ One of the book's authors, Wang Xiaodong, had written earlier that the main problem facing China is the lack of "living space".⁴ Official Chinese representatives and experts usually stated that the ideas propagated by authors of *Unhappy China* are merely the private opinions of citizens, however, when engaged in more open dialogue they admit that these views are also held by influential factions within the military and security agencies.

This open secret was aired in the open in 2010 through the publication of several books and articles by official military analysts who held similar views. In a highly popular book *The China Dream* published in 2010, a PLA National Defense University Professor, Senior Colonel Liu Mingfu wrote that China must strive to have the most powerful military in the world. If it does not achieve this dream, then the efforts of the United States (a struggle and, perhaps a war, with who is inevitable) will relegate China to the sidelines of the international arena.⁵ Liu carefully lists all of America's insults toward China (Taiwan, Tibet, human rights, trade) and finally claims that the reason for American hostility is not ideology but geopolitics. Therefore as long as China seeks to rise to become world number one "then even if China is even more capitalist than the U.S., the U.S. will still be determined to contain it". It is Liu's

-
- 3 Song Xiaojun, Wang Xiaodong, Huang Jisie, and Liu Yang. *Zhongguo bu naoxing: da shidai, da mubiao ji womende neiyuwaihuan (Unhappy China: meeting the challenge of our time, our grand vision and our challenges)*. Nanjing, 2009. See p 80-81, 98-99, 106-108.
  - 4 Wang Xiaodong, "Dangdai Zhongguo minzuzhuyi lun" (Theory of Contemporary Chinese Nationalism), *Zhanlue yu guanli*, 2000, №5, pp. 69-82.
  - 5 Liu Mingfu, *Zhongguo meng: hou Meiguo shidaide daguoxiwei (The China Dream: Great Power Thinking in the Post-US World)* (Beijing: Zhongguo youyi Press, 2010).

opinion that the struggle between China and the US is a struggle for world supremacy and to “save itself, to save the world, China must prepare to become the (world’s) helmsman”. Liu Mingfu thus strongly urges the Chinese government to “turn some money bags into bullet holders”.⁶

Another book, written by the military journalist colonel Dai Xu, is appropriately entitled *The C-Shape: How China can break the blockade in light of internal turmoil and external pressure*.⁷ The same arguments as those presented by Li Mingfu and Wang Xiaodong are to be encountered here. According to Dai Xu, American strategy is to surround China by an iron ring of allied states – Japan, Vietnam, India, and the American troops in Afghanistan. In Dai Xu’s eyes, China’s recent history is a series of battles with one conqueror after another: Great Britain in the 19th century, first Japan and then the USSR in the 20th, and now the United States in the 21st. “I believe that China cannot escape the calamity of war, and this calamity may come in the not-too-distant future, at most in 10 to 20 years,” writes Dai Xu. “If the United States can light a fire in China’s backyard, we can also light a fire in their backyard”.⁸ Dai recommends strengthening the Military, particularly the Navy and Air Force.

One way to counter America’s malicious blockade is by following America’s method of creating a “string of pearls”. Calls for the PLA to take a more active role outside the border of the PRC have been spreading among military analysts. For instance, in November 2009 the former Director of the Institute for Strategic Studies at the PLA National Defense University, Rear Admiral Yang Yi, stated: “We should confidently and overtly tell the United States and other countries that China needs to expand its overseas military power because of... national interests abroad.”⁹ In the beginning of 2010, in an

---

6 As quoted in: Chris Buckley, “China PLA Officer urges China to challenge U.S. dominance,” <http://www.reuters.com/article/2010/03/01/us-china-usa-military-exclusive-idUSTRE6200P620100301>

7 Dai Xu, *C-xing baowei: neiyouwaihuanxiade Zhongguo tuwei* (C-shaped Encirclement: China’s Breakout of Encirclement under Internal and External Threats), (Shanghai: Wenhui Press, 2010).

8 As quoted in: Chris Buckley, “China PLA Officer urges China to challenge U.S. dominance,” <http://www.reuters.com/article/2010/03/01/us-china-usa-military-exclusive-idUSTRE6200P620100301>

9 South China Morning Post, November 28 2009. As quoted in: Jesse Karotkin, *PLAN Shapes International Perception of Evolving Capabilities Publication*, China Brief Volume: 10 Issue: 3. [http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=36008&tx_ttnews\[backPid\]=25&cHash=e205399a64](http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews[tt_news]=36008&tx_ttnews[backPid]=25&cHash=e205399a64).

interview that drew widespread concern of the international community, Admiral Yin Zhuo suggested an establishment of a permanent Chinese base in the Andaman straits for the purposes of fighting piracy.¹⁰

Such statements cause foreign suspicion because they contradict the theoretical doctrine as well as the practice of the Chinese military establishment. After the failure of the Chinese “bloody lesson” in Vietnam in 1979, the Chinese army has not been active abroad except for in a peacekeeping capacity under the auspices of the UN, and in military exercises under the framework of the Shanghai Cooperation Organization (SCO). It was always believed that the main goal of the PLA was Taiwan. According to experts, the modernization of the Chinese military and the purchases of arms by the PLA were both geared toward annexation of Taiwan.

China’s diplomacy was also designed to assure the world that China’s intentions were exclusively peaceful in nature and that Beijing’s external policies were structured to facilitate internal development. Beijing avoided issuing statements about its external interests and did not get involved in international conflicts other than to issue statements that formulated Beijing’s position on the topic at hand (mostly, the Chinese basically called for finding the solution through peaceful dialogue). Officially, Beijing’s foreign policy dictum has not changed, but today it is obvious that there are many critics of this strategy inside China – including a large number of the military brass. Ostensibly, these critics do not challenge the formal policy, but practically their ideas are in direct contradiction to the credo established in the late 1970’s by Deng Xiaoping, that essentially boiled down to “adopt a low profile and never take the lead”.

The main elements of this new ideology can be boiled down to the following concepts:

1. China has historically been insulted and humiliated by everyone: Britain, Russia, France, Japan, then later the USSR and the USA – everyone annexed Chinese territory, stole Chinese wealth, and was unconsidered of China’s interests.
2. China was never, even in Imperial times, a hegemonic power. It never conquered other lands, all peoples and ethnicities willingly joined it as vassals, and China was always considered of others and provided support for their development.

---

10 Malcolm Moore, China may build Middle East naval base. 30.12.2009. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/6911198/China-may-build-Middle-East-naval-base.html>.

3. Today, the main enemy of China is the United States and all the other countries are US puppets who surround China and, enchanted by the American snake charmer, attempt to prevent China from achieving its rightful interests.
4. China is undergoing a boisterous development. China's main problem is the scarcity of natural resources. The future of the world is the future of a vicious competition for Natural Resources and, therefore, China's military must be ready to defend Chinese interests anywhere in the world.
5. China has an ancient culture and an effective economy, a culture and an economy that have proven to be higher and more effective than those of other nations. Thus, it is China's duty to show the world the way into the future, to justly divide natural resources, and to save the world from the hegemonic tendencies of other countries (namely, the United States). For this China must become the most powerful state in the world.

THE LEVEL OF DISCUSSIONS

The most amazing aspect of this new nationalism is not only the disturbing direction of the ideology, but also the lack of intellectual depth in the level of discussion. For instance, here are a few phrases from the book *Unhappy China*:

“From the point of view of effective regulation and distribution of the world's resources, our current gargantuan profit surplus is evidence that our system is more efficient than that of other countries... International natural resources have been better utilized and distributed in the hands of Chinese manufacturers”;¹¹ “Based on practical accomplishments, the Chinese are historically much more successful than are the Jews”.¹² “That is why we must conduct trade with a sword in our hands. We want to lead a trade war, not a real war, but in order to lead a successful trade war one must do so with a sword in hand... Think as though you are a prostitute and you get money for selling your body, don't you need the protection of the Mafia? Basically, many European countries conduct themselves in this manner...”¹³

When reading these lines, one feels that such empty boasting, primitive xenophobia, and simplification of international relations (such as comparing the relationship between the military and external trade, to the relationship between a hooker and her pimp) all sound eerily familiar. Very similar writings can be

---

11 *Zhonggou bu gaoping*, pp. 98-99.

12 *Ibid.*, p. 144.

13 *Ibid.*, p. 108.

found in the annals of European countries from the late 19th and early 20th centuries: some ethnicities are better than others, our culture is more ancient and just than is yours, therefore you must submit to our supremacy. In the modern world such ideas are considered to be ignorant and in poor taste at best. In some countries the dissemination of such views can land a person in jail, but not in contemporary China where these views can often be found in the highly censored press and all over the internet.

The goal of this new national ideology is to expand and deepen national pride. On the one hand, the ideology is based on China's traditional worldview. On the other, it is rooted in China's laudable economic success over the last few years. Either way, this worldview is highly dangerous both for China and for the rest of the world. It is highly reminiscent of the political ideology espoused by other revisionist regimes such as the far right in Germany during the Weimar Republic or the Japanese "Greater East Asia Co-Prosperity Sphere" in the 1940's. Merely the permeation of such ideas is enough to cause widespread consternation throughout the world and will force many state governments, particularly those in China's immediate vicinity, to feel threatened. Even if this ideology never becomes official, the world will still have to deal with an enormous state apparatus whose military and industrial might far exceeds its political consciousness (which is still trapped at early 20th century levels). This is a rather combustible combination.

A foreign policy based on a Nationalist ideology will, first and foremost, be detrimental to China's economy. The PRC today is obviously not strong enough, in either a military or an economic sense, to seriously compete with the United States in a way resembling the US – Soviet competition during the "Cold War". Lest we forget that even the USSR eventually exhausted its potency, overextended its resources, and collapsed. Moreover, contemporary China and the United States have a degree of economic synergy that mutually binds one to the other. Nonetheless, the United States remains more powerful economically and, equally importantly, politically. America can survive without China – US citizens will simply have to tighten their belts. China, on the other hand, is incapable of development without western markets, thus serious economic sanctions can lead to social unrest and even the collapse of the ruling regime.

Not only Washington would be suspicious should China continue the rapid development of its armed forces and begin sending troops abroad for economic development missions. Such politics also increase speculations about China's intentions in Europe, which suffers from a huge trade imbalance with the PRC; in Southeast Asia, which has huge Chinese diasporas; in India, which has a

rather strained relationship with Beijing; and in Russia where Beijing's ambitions to control natural resources naturally causes concern.

The leaders of China are not deaf to these obvious suspicions. This is probably the reason why Chinese officials periodically declare that Nationalist sentiments are not official policy and are merely the opinion of private citizens. The authors of Nationalist books and articles go on record stating that their views are only their own. For instance, after the aforementioned Yin Zhuo interview was criticized by the western press, the transcript suddenly disappeared from the Defense Department website, military personnel were quoted as saying that Yin Zhuo was merely voicing a personal sentiment, and Chinese newspapers, particularly the English periodicals, published essays and op-eds about how "the People's Liberation Army threatens no one". A similar example is the outcry that followed the official acceptance of the theory of China's "peaceful rise" in 2003. Foreign observers began to question whether China's rise would really be so peaceful. This dismay eventually led to the motto being removed and replaced with "peaceful development" and later with the desire to build a "harmonious world".

Despite the government's official retractions, the idea that military personnel on active duty can voice sentiments that violate the Party's official line is difficult to believe. Such an instance would be highly strange in any country, but it is particularly weird in a country that practices harsh censure of literature and newspapers, where not a single article or book can be published without approval from authorities, where the internet is tightly monitored, and where unwanted information disappears from websites moments after its publication. Two explanations are plausible: either the Party lacks genuine control over the army, or the Party shares some of the sentiments voiced by the generals and thus allows the publication of their work so as to gauge the reaction from the international media.

The first theory is backed by the fact that the Communist Party prefers to discern itself from radical Nationalist sentiments, yet the number and virility of such statements continues to grow. The second theory is confirmed by trends in China's foreign policy that point to the adoption of some Nationalist views.

Both explanations are rather disconcerting, because the victory of a Nationalist ideology will lead to terrible and tragic consequences for both China and the world. The millions of victims who perished during World War II and the harsh fates of Germany and Japan bear witness to the dangers of Nationalism. The broad dissemination of nationalist sentiment may soon lead Beijing to having to make a decision on the future of China's foreign policy:

should China give in to these sentiments and reconsider the basic foundations of China's relations in the international arena, or to continue the currently held party line, namely: craft a careful and deliberate course, try not to damage or destroy relations with partners, avoid conflicts that don't pose a clear and present danger to the interests of the country, and remain steadfast on two or three questions that pose a "core national interest".

Today it is clear that within Chinese society and government serious battles are being waged as to how China should proceed with its foreign policy in the immediate future. Some experts deny that Chinese foreign policy has become more forward and aggressive, and claim that China must merely become more steadfast in stating her positions on certain issues. In regards to the aforementioned books, proponents of this line claim that these publications had no serious impact or influence on the Chinese public and were barely even noticed. As for increasing China's influence on the world stage (and even controlling the world's natural resources), these thinkers explain that the majority of Chinese don't seriously think like this and that the ideas expressed in books such as *The China Dream* should not be seen as calls for Chinese Hegemony. They continue to assure that China's rapid development does not make wars inevitable and that China will continue using methods of peaceful growth. According to them, the modern world is different from the past when the growth of one country sparked unrest and suspicion leading to wars. Today, they assert, global development is based on mutual cooperation – such as that between Russia and China. China needs a strong Russia and, conversely, Russia needs a strong China. In the author's conversations with such experts, he has often heard them state that China now faces two different types of problems: old problems (security, sovereignty and territorial disputes, border issues, Taiwan, the role of China in the international arena) and new problems (the rise of investment by Chinese citizens outside of China, the rise in the number of immigrants moving out of China, PRC's complex role in Globalization, the problem of natural resources, etc). All of these problems must be resolved through cooperation and increased economic integration (including with Russia).

Experts who toe this line point to China's participation in combating the global financial crisis as an example of Beijing's cooperative, non-combative attitude. For instance, China has incrementally increased its contribution to the IMF. At a November 2010 meeting in Shanghai with a group of Russian academics, a leading Chinese military theorist and the former deputy chief of PLA's General Staff, General Xiong Guankai, expressed his open disagreement with the authors of two abovementioned books published by Chinese military

experts. According to General Xiong, the belief that China must become a global leader in all aspects, including the military sphere, is shared neither by the Chinese government nor by the majority of military experts. Rather, most Chinese experts are focused on China's development and not on making China the international leader. According to the World Bank China is a developing country with a GDP of \$4000 per capita. It is only expected to reach the world average per capita GDP in 2020 and will only attain the per capita GDP of \$10,000 in 2050 (the minimum necessary to be considered a developed nation). However, by that time the threshold for developed nations may rise. With this in mind, Xiong Guankai agrees with the opinion voiced by the Chinese Minister of Foreign Affairs Yang Jiechi that China must become merely one of the poles in a multi-polar world.

Xiong Guankai used a variety of examples to illustrate his assertion that most Chinese leaders did not share the nationalist point of view. He mentioned, for instance, that the Lieutenant General Liu Yazhou, son-in-law of former Chinese premier Li Peng and the writer of the introduction to *The China Dream*, told him that he (Liu Yazhou) did not carefully read the book prior to writing the introduction and that upon seeing the full contents of the book made a public announcement saying that he didn't agree with the author's point of view.

When asked regarding the difference between "peaceful rise doctrine" and "harmonious world concept" and whether such notions mean that China is pursuing an expansionary policy beyond its borders, Xiong said the following: in his opinion there is a fundamental difference between the two concepts. The "peaceful rise doctrine" was designed by experts at the Central Party School, but was never officially adopted by the Party. It has not been used in any type of capacity since 2004. The concept of "Harmonious World", on the other hand, was formulated by the CPC and solidified as official party doctrine at the 17th Congress of the Chinese Communist Party during which Hu Jintao clearly outlined the main precepts of this ideology. Xiong recalled how he criticized the term "peaceful rise" in the Central Party School (CPS) journal "Xuexi" while, in the very same issue of the magazine, the editors used the very same term due to "old habits". Still, He gladly admitted that discussion about China's future is open and anyone can voice their opinion.

In regards to Chinese interests, Xiong Guankai split these into three categories: "core", "important", and "ordinary". Only the "core" interests can be protected by all mean and methods at China's disposal (including military means). However, Xiong Guankai made sure to point out that there are no "core" interests existing outside of China's borders, but one must be cognizant

of the fact that borders can be both land based and maritime. As for issues like Chinese business interests, the rights of Chinese citizens traveling abroad, etc – such things fall under the umbrella of “ordinary” interests. Naturally, the Chinese state must also defend these interests, but only through diplomatic means – through formal discussions based on international law. These interests are subordinate to “core” interests.

In summary, based on conversation with Xiong Guankai, the Russian experts gathered that General Xiong had a clear order to alleviate any concerns that Russians may have regarding ultra-nationalist ideas being voiced by people with close connections to the Chinese military. This mandate may be evidence that Chinese authorities are concerned about the reaction that such nationalist ideas are causing in Russia. Moreover, it can be inferred that the Chinese authorities and experts are engaged in a sharp debate about the future of China’s foreign policy and that Xiong Guankai is a proponent of a softer line in Chinese external affairs.

There exists another point of view, however. On this issue it is interesting to hear the opinions of researchers from the CPS who first presented the concept of a “peaceful rise” back in November of 2003. Formulated and promoted by the CPS vice dean, Zheng Bijian (who served as deputy director of the CCP Department of Propaganda back in the 1990’s), the concept of a “peaceful rise” was adopted at the highest levels of the Chinese government. However, this theory was soon rejected due to the suspicion in other countries that were triggered by the word “rise” (even a peaceful one). Soon thereafter “peaceful rise” was replaced by “peaceful development” and “harmonious world”.

During a November 2010 meeting between the author and Vice-Chair of the China Reform Forum, a body formed by the CPS to deal with Western scholars, Ding Kuisong, the Chinese expert stated that the PRC continues to develop according to the designs first established in the “peaceful rise” theory. During the conversation he made two remarks which deserve particular attention. In his opinion, there are no differences between the doctrine of “harmonious world” and that of “peaceful rise”. The only reason why “peaceful rise” is no longer the party doctrine is due to poor terminology. According to Ding, the term “rise” is a “western” concept and the Chinese, wanting to clarify that this rise was not a threat, automatically added the word “peaceful” to the notion. Ding Kuisong added, in rather critical terms, that the phrase “peaceful rise” caused havoc among “those egghead scholars at the Academy of Social Sciences”, and thus had to be scrapped and replaced with “peaceful development” and then “harmonious world” – the creation of which is now the ultimate foreign policy goal of the country.

When discussing the aforementioned ultra-nationalist books, chiefly *The China Dream*, Ding Kuisong did not say that it was insignificant or unread, but merely pointed out that the author is just one of many experts participating in a discussion about the framework of the “peaceful rise” doctrine. In other words, the book is part of an official debate. Furthermore, Ding pointed out that China’s interests have, in fact, expanded beyond the borders of the People’s Republic of China. However, according to Ding, it’s important to remember that the methods used to pursue these interests must be exclusively peaceful and all issues must be resolved through discussions with the representatives of those other countries whose interests might contend with China’s.

What one can gather from these discussions is that there is an ongoing heated debate on the question of how to best utilize China’s increasing power in foreign relations. It seems that there are at least two debating factions. The first faction can be called “moderate” – people who are proponents of continuing Deng Xiaoping’s “modest” foreign policy that focuses exclusively on providing China with the materials and investment necessary for internal development. In their opinion, an ornery and aggressive foreign policy can repel foreign countries and reflect negatively on China’s economic interests and further internal development. They are countered by the “radicals” who believe that China’s national interests have grown beyond the borders of the PRC and that these interests must be defended through aggressive diplomacy and, in some cases, armed intervention.

For now, the Chinese authorities favor staying on the course set by Deng Xiaoping. This is evidenced, for instance, by the remarks made by Chinese Prime Minister Wen Jiabao during the third session of the eleventh National People’s Congress in March 2010. The Prime Minister rejected the plea of the United States to adjust the Renminbi’s course against the dollar and blamed Washington for the exacerbation of relations with Beijing but, overall, Wen took a peaceful and cooperative tone. He contested that the course of the Renminbi has been slowly adjusting, called Sino-US relations the most important of all of Beijing’s foreign concerns, and hinted that Beijing’s military policy remains focused on the eventual reunification with Taiwan. According to Wen, China remains steadfast in its policy of peaceful development, will never negatively impact other countries, and has never attempted and will never attempt to achieve hegemony through military power.¹⁴

---

14 Premier Wen meets the press, <http://english.people.com.cn/98666/99647/index.html>

One should remain hopeful that Beijing's authorities will not be swayed by the proponents of an "assertive foreign policy". A suspicious attitude toward China among her neighbors would not be beneficial to helping solve the multitude of economic problems that China, despite its recent successes, still has to face. Essentially, China is a prisoner of its own economic growth. According to some prognoses, any growth of less than 8 percent would result in serious unemployment and cause severe social problems that, lacking a proper outlet, could result in a national cataclysm. In order for the economy to continue growing, China needs foreign markets for its industrial goods, such markets are not created by military bases in foreign countries, but through good relations with major importers.

RUSSIA

Russia is rarely seen by Chinese nationalists as one of the participants of the "siege" of China. Still, sometimes even Russia becomes the brunt of numerous criticisms and, often, they are of a particularly absurd nature. As an example, one can bring up the reasoning of Ma Dingsheng, one of Hong Kong's most popular military analysts and who currently occupies a number of official posts in mainland China. In critiquing the assertion that China and Russia had never fought a major war, Ma writes of the "terrible envy that Russia feels toward China's economic takeoff, and also the admission that all of Russia's exhibitions at last year's Shanghai World Fair were useless relics that provided no interest for the observers". Ma Dingsheng begins by calling on Russia to account for the usurpation of Chinese territories during the Czarist period and then immediately fast forwards to the present day. Apparently, Russia wants to "utilize the SCO in order to drag China into the Afghan war. [Russia intends to do so] by forcing Beijing to help the western powers in Afghanistan through provision of alternate routes for the delivery of non-military materials". Moreover, Russia has apparently demanded that China rescind its claims to South Tibet, currently occupied by India (South Tibet is the name used in China for the Indian province of Arunachal Pradesh which China claims to be part of its territory). Overall, says Ma, if the polls are correct in revealing that more than half of the Chinese public views Russia as a "most friendly nation", then "they certainly don't know of the condescension with which the Russian Bear treats the Chinese Dragon".¹⁵

---

15 http://blog.sina.com.cn/s/blog_470071c90100grf2.html

Interestingly, such views are expressed not only by ultra-nationalists, but also by pro-democracy activists. For instance, the well-known commentator Cao Weilu wrote of his views in an article published by a foreign internet site: “In the modern era, the worst humiliations which China had to endure were perpetrated not by Japan and certainly not by the United States, but by Russia and the USSR. It’s well known that Russia stole 1.5 million square miles of Chinese territory; during World War II Russian policy forced China to become Russia’s buffer in its battle with Japan; it provoked internal unrest through its puppet the CC and ultimately organized a coup that removed the rightful government - in other words, Russia’s crimes are immeasurable”. Cao Weilu also hates the fact, according to opinion polls, that the majority of China’s population sees Russia as a “most friendly nation”. He writes: “As far as I know, the only proponents of this view are Communist stooges and only the CC has kind feelings toward Russia and the USSR. Ordinary Chinese disdain the Russians, are highly unhappy with the Russians, and hate them even more than they hate the Japanese devils”.¹⁶

What’s interesting about these harangues is not that they are completely convoluted and incorrectly interpret Russia’s position, but that they caused a serious stir in the Chinese public because of the author’s quoting Mao Zedong’s statement that “Russia usurped all of China’s land east of the Baikal”, that “the account has not been cleared”, and that Russia will have to “pay for her old sins”. It is now proven through newly de-classified documents that Mao said this phrase during a discussion with Japanese representatives in July of 1964 with the intent of putting pressure on the Russian delegation during the ongoing border demarcation talks. Later, he often explained that he did not intend to demand this land back, and these words have never been officially published in China. As a consequence, China never had any official pretensions about Russia’s Far Eastern regions. Furthermore, during his 1989 summit with Mikhail Gorbachev, Deng Xiaoping stated that on the question of the territory “all historical accounts have been settled and the problem has faded into obscurity”.¹⁷

The final resolution of the border demarcation situation (the last lingering issues of which were settled in 2004), is one of the fundamental foundations of the current bilateral relationship. Today, according to the official position of both countries, the Sino-Russian strategic partnership and coordination are

---

16 www.fireofliberty.org/article/6425.asp

17 Sergej Goncharov and Li Denghui. “Pogranichnyy vopros zakryt navsegda” (The Border Issue is Closed Forever). *Asia i Afrika segodnya*. #8, 2004. pp. 6-11.

entirely equal and mutually beneficial. Historical disagreements of the past (the interpretation of which by Chinese scholars is highly questionable) should not serve to disturb the tranquility of the present. However, this reality only exists in theory. Conversely, according to the writings of Chinese nationalists, the insults to China on the part of Tsarist Russia, on the part of the USSR (some of them made up, others more real), and on the part of the Russian post-communist administrations, are all directly descendent from and correlate with one another. As such, Russia is ganging up with a slew of other countries that all wish ill upon China.

What should Russia do in light of such opinions? There are some who believe that the relative growth of China on the world stage and its more active military policy (with the goal of strengthening the military and even distributing the PLA outside of the PRC's borders) are natural consequences of China's economic success and the overall growth of China's power. Thus, other countries should deal with the situation and treat China's policy with understanding. One can agree with such views, but only under one condition – if China's politics really will aim to strengthen international peace and stability. In case of a victory by the nationalist ideology on the national stage and at their seizure of the highest levels of government, the laudable goals of today will be replaced by other, more dangerous goals: the seizure of natural resources to be spent by the Chinese government for “the good of the world”, a struggle to obtain world hegemony in order to save the world through Chinese methods, the resurrection of old debates about “historical injustices”, including, among other things, on territorial issues.

One should not forget another thing. China is still a country run by an authoritarian regime with no real elections, no supremacy of law, no separation of powers, where people are put to jail for years only for writing articles critical of the government or posting them on the internet. In this area China has nothing to be proud about. While this kind of regime behaves modestly in foreign policy at the same time solving a most difficult task of China's economic modernization, it is possible to develop working relationships with it. However, if nationalists come to power in Beijing and begin to seriously lecture other countries on how they should rule themselves according to the ideas of Confucius and Mao Zedong and claim that Chinese should control and distribute world resources because they can do it better than other nations, this will fundamentally change the situation.

In this case, China's neighbors, especially Russia, will have to do some serious thinking on a variety of questions. Where, in fact, are those resources

that some Chinese would kindly like to use for the good of the rest of the world, located? Should Russia participate in the Sino-American struggle for hegemony and add oil to China's engine by selling newest military technology to Beijing? To what limit must Russia decrease its nuclear arsenal through treaties with the United States while considering that China refuses to be a party to such limitation treaties. And, generally, do Russians want to live in a world that is salvaged through CPC methods or, just maybe, they can figure out their own way to decide about their future and about their resources? Basically, Moscow would have to re-examine the entire structure of Sino-Russian relations and even the very basis of Russian foreign policy.

The increase of nationalistic sentiments in Beijing will have to be counterbalanced by Russia's better relations with other players in the region (Japan, South Korea, ASIAN) and in the world (US, the EU, India). Today, many leaders in Asia already harbor serious suspicions towards China. In Seoul, particularly acute concerns have been precipitated by China's support for North Korea and, in particular, Beijing's virtual refusal to apply pressure on Pyongyang to abide with the UN resolution. Tokyo, meanwhile, is panicking as a result of the concessions that the Japanese had to make in the outcome of last autumn's case involving the arrested Chinese trawler captain. The Japanese are worried that the US, a democratic regime, is too calm about the coming change at the top of the Chinese government (although the outcomes of this transition may have a highly pernicious effect on all East Asian countries, particularly Japan). There is a widespread sense of discomfort in Japan due to the fact that a neighbor, which has a significantly different political and democratic values than does Japan, is experiencing a fierce progress in development. Many in Japan believe that if the PRC continues to grow and becomes a regional or even a global leader, Beijing will not be able to resist the temptation to exert a strong influence on its neighbors in terms of lifestyle, culture, and territorial disputes. In this respect, Seoul and Tokyo have a strong interest in cooperation with Russia. The views of a "Right-wing" Japanese specialist on Russia, Shigeki Hakamada, are characteristic of the aforementioned urge to cooperate with Moscow: "I believe that the opinion that Russia as a country is essential to Japanese interests is a correct one. Russia does not view Japan with the same hostility as does China – Russia has no wish to enslave Japan. Of course, it's undeniable that Russia sees Japan as a small country and follows an aggressive foreign policy. Still, this is far preferable to China's mean-spirited remarks. Russia has the same natural resources as does China. Even though the

enormous Chinese market is important for Japan, the country with whom Japan must “stick together” is, first and foremost, Russia”.¹⁸

The experts in India are also extremely concerned about the rise of China. Professor of Madras Christian College Laurence Prabhakar has stated at a recent Russian-Indian conference that China’s desire for a continental hegemony and America’s hegemony over the high seas will lead to the formation of a bipolar world. Under such conditions other regional powers like Japan, Korea, India, and Australia will be forced to choose whether to form a union with China or with the United States. In the opinion of the Indian experts, neither option is a good one since the US influence in the region is waning and China had numerous territorial and border disputes with a plethora of other countries. Thus, India and Russia can and must become the third pole that stabilizes the situation in the Asia Pacific.¹⁹

Due to the current conditions in the region, Russia should consider the following steps:

1. The suspicions that China’s rise has triggered in the countries of Asia, even if they may be exaggerated, have created a beneficial opportunity for the development of tighter relations with such key partners as Japan, South Korea, India, and ASEAN. Under these circumstances it is essential to actively develop commercial and political ties with major powers in the East Asia such as the US, Japan, South Korea, and India while, simultaneously reaching out to the Chinese. The aforementioned powers are not interested in a major paradigm shift resulting from a stronger China and a weaker Russia. These states could, therefore, provide Russia with technology and investment, under the condition that these resources would be rationally and wisely utilized. It thus seems apposite to begin a strategic dialogue on recent development in the East Asia under such auspices as: Russia – Japan – Korean Republic, or Russia – Japan – Korean Republic – India. The main goal of this forum would be to devise a mutual agreement on how to proceed in light of the recent growth of China. Due to the sensitive nature of this issue, it might be wise to begin such a dialogue on an expert level.

---

18 http://blog.goo.ne.jp/rujax_secret_id/e/572137676be14d5645dca09c5c3d6459

19 Laurence Prabhakar, *India’s Strategic Role and Influence in the Evolving Regional Security Architecture in the Asia-Pacific*. Paper Presented at the ICWA-MGIMO Conference on “Evolving World Order: India Russia Perspectives,” 9-10 December 2010, New Delhi. Manuscript, pp. 2-5.

2. Support the initiative of other countries and/or implement Russia's own initiative for the formation of a multilateral system of security in the Asia Pacific. There exists the possibility of a regional international formation that would guarantee that the game is played according to mutual and identical rules, respect for all Asian Pacific countries, and the formation of trust on all sides.
3. In consideration of the debate raging within the PRC regarding the future of China's foreign policy, it is important that the Russian academia is unified in its opinion of the situation and that we take advantage of meetings with Chinese colleagues so as to voice Russia's concerns regarding the rise of nationalistic tendencies in China. The argument can boil down to the fact that aggressive diplomacy on the part of China and particularly the PLA will result in repulsing many foreign countries and that these countries will naturally react by taking preventative, defensive measures. Such developments will seriously stymie China's continued economic growth as such growth is based directly on cooperation with the outside world.

LITERATURE

1. Shambaugh David, "US-Chinese Relations Take a New Direction?" Part I, YaleGlobal, 24 January 2011, <http://yaleglobal.yale.edu/content/us-chinese-relations-new-direction-part-i>.
2. Xiaojun Song, Xiaodong Wang, Jis Huang, and Yang Liu, *Zhongguo bu naoxing: da shidai, da mubiao ji womende neiyouwaihuan (Unhappy China: meeting the challenge of our time, our grand vision and our challenges)*, Nanjing, 2009, see: pp. 80-81, 98-99, 106-108.
3. Xiaodong Wang, "Dangdai Zhongguo minzuzhuyi lun" (Theory of Contemporary Chinese Nationalism), *Zhanlue yu guanli*, No. 5, 2000, pp. 69-82.
4. Mingfu Liu, *Zhongguo meng: hou Meiguo shidaide daguoxiwei (The China Dream: Great Power Thinking in the Post-US World)* (Beijing: Zhongguo youyi Press, 2010).
5. Xu Dai, *C-xing baowei: neiyouwaihuanxiade Zhongguo tuwei (C-shaped Encirclement: China's Breakout of Encirclement under Internal and External Threats)*, Shanghai, Wenhui Press, 2010.
6. Goncharov Sergej and Denghui Li, "Pogranichnyy vopros zakryt navsegda" (The Border Issue is Closed Forever), *Asia i Afrika segodnya*, No. 8, 2004, pp. 6-11.
7. Prabhakar Lawrence, *India's Strategic Role and Influence in the Evolving Regional Security Architecture in the Asia-Pacific*, Paper Presented at the ICWA-MGIMO Conference on "Evolving World Order: India Russia Perspectives", 9-10 December 2010, New Delhi, Manuscript, pp. 2-5.

Dr Alexander LUKIN

**NOVA SPOLJNOPOLITIČKA STRATEGIJA KINE
I ZABRINUTOST RUSIJE**

APSTRAKT

Najnoviji trendovi u spoljnoj politici Pekinga postali su tema o kojoj se široko raspravlja u svetu. Ekonomski uspeh koji je Kina postigla tokom poslednjih deset godina doveo je do toga da ona zauzme asertivniji pristup u svom odnosu sa spoljnim svetom. Ova promena se ispoljila u tvrdem pristupu odnosa Kine sa njenim partnerima, manjoj sklonosti ka kompromisu i naginjanju ka tome da se na spoljni pritisak odgovori većim pritiskom, na udarce spolja jačim udarcima. Nova kineska asertivnost se može razumeti. Uostalom, ona predstavlja samo prirodnu težnju novog, velikog i uspešnog režima koji aktivno nastoji da ostvari kineske interese. Istovremeno, tačno je da je uspešan ekonomski razvoj tokom poslednjih deset godina doveo do porasta nacionalizma među elitom. Ako naginjanje ka nacionalizmu prevlada u kineskoj spoljnoj politici susedi ove zemlje, uključujući Rusiju, moraće ozbiljno da preispitaju svoj pristup u odnosu na ovog rastućeg džina.

Ključne reči: Kina, Rusija, SAD, nacionalizam, spoljna politika, asertivnost.

Srdan MARINKOVIĆ
Isidora LJUMOVIĆ
Aleksandar ŽIVKOVIĆ¹

UDK: 330:322.01:336.717/497.11)
Bibliid 0025-8555, 63(2011)
Vol. LXIII, br. 4, str. 505–535
Izvorni naučni rad
Decembar 2011.
DOI:10.2298/MEDJP1104505M

STRANE DIREKTNE INVESTICIJE U BANKARSTVU REPUBLIKE SRBIJE: ISTRAŽIVANJE MOTIVA

APSTRAKT

Istraživanjem smo pokušali da utvrdimo relativni značaj razmatranih motiva za ulazak stranih banaka na tržište Srbije, ali i promene koje su usledile u bankarskom sektoru Srbije, pre svega sa aspekta uticaja na stepen konkurencije. U tu svrhu korišćen je anketni metod sa pitanjima formulisanim na osnovu rezultata brojnih teorijsko-empirijskih istraživanja sprovedenih u oblasti istraživanja motiva SDI u bankarstvu. Jedan od ciljeva ovog istraživanja je da se uspostavi veza između teorija koje objašnjavaju determinante i motive SDI u bankarstvu i ostalim ekonomskim delatnostima, utvrde zajednička obeležja, specifičnosti i rafinira istraživačka sistematika.

Ključne reči: Strane direktne investicije, bankarski sektor, Srbija, motivi, eklektička paradigma.

1. UVOD

Strane direktne investicije su poslednjih decenija znatno izmenile izgled svetskog finansijskog tržišta. Obim međunarodnog kreditnog finansiranja smanjuje se u korist kreditne aktivnosti koja se odvija preko direktnog prisustva stranih kreditnih organizacija na tržištu plasmana sredstava. Strane

---

¹ Prof. dr Srđan Marinković, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Nišu, Niš; e-mail adresa: srdjan.marinkovic@eknfak.ni.ac.rs. Dr Isidora Ljumović, docent, Fakultet za poslovne studije, Megatrend univerzitet, Beograd, e-mail adresa: isydora@gmail.com. Prof. dr Aleksandar Živković, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, e-mail adresa: zivkovic@bvcom.net. Rad je deo istraživačkog projekta

direktne investicije beleže intenzivniji rast ne samo od međunarodnog kreditnog kapitala već i od međunarodnih portfolio investicija.

Istraživanja razloga koji motivišu privredne organizacije da svoje poslovno prisustvo oforme izvan nacionalnih granica, istraživača nužno usmerava na nekoliko oblasti ekonomske nauke: teoriju firme, teoriju međunarodne trgovine, međunarodno poslovanje i ekonomiju inovacija. Doprinosi svih ovih teorija pretočili su se u ono što danas nazivamo teorija multinacionalnih kompanija.

U radu istražujemo motive koji su naveli strane banke da oforme zavisna društva u Republici Srbiji. Tekst je organizovan u nekoliko celina. Nakon uvoda razmatramo teorije motiva stranih direktnih investicija. Reinterpretacija svih pojedinačnih motiva stranih direktnih investicija od značaja za bankarski sektor urađena je u trećem delu. Metodologija istraživanja izložena je u četvrtom a rezultati u petoj celini rada. Na kraju sumiramo i komentarišemo rezultate teorijskog i empirijskog istraživanja.

2. TEORIJA O MOTIVIMA STRANIH DIREKTNIH INVESTICIJA

Teorija firme je složen korpus ekonomskih ideja i samostalnih teorija, nastajao u čitavom prošlom veku, ali ne uvek orijentisan na iste probleme. Ogranak ove teorije, poznat kao teorija transakcionih troškova našao je značajnu primenu upravo u procesima koje želimo da istražimo. Ovo ne iznenađuje, jer je u fokusu teorije transakcionih troškova interakcija firme sa okruženjem, tj. analiza granice firme. Problem koji je u inicijalnoj fazi postavio začetnik teorije transakcionih troškova, Kous (Coase),² jeste problem integracije firmi, odnosno izbor kada svoje proizvodne potrebe firma treba da obezbedi interno (integracijom unazad, unapred ili bočno), a kada treba da se snabdeva sa tržišta. Glavni argument u okviru pomenute teorije je da razlika u transakcionim troškovima između tržišta i organizacije ima najveći značaj u odluci da se transakcije obave na tržištu ili unutar organizacije. Na taj način “firma služi kao visoko specijalizovan surogat tržišta.”³ Po Vilijamsonu (Williamson),⁴ u

---

pod šifrom 179015 (*Izazovi i perspektive strukturnih promena u Srbiji: Strateški pravci ekonomskog razvoja i usklađivanje sa zahtevima EU*), finansiranog od strane Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

2 Ronald Coase, “The nature of the firm“, *Economica*, 4, 1937, pp. 386–405.

3 Armen Alchian and Harold Demsetz, “Production, information costs, and economic organization“, *American Economic Review*, 62 (5), 1972, p. 793.

4 Oliver Williamson, “Corporate finance and corporate governance“, *Journal of Finance*, 43 (3); 1988, p. 572.

transakcione troškove se uključuju “(1) troškovi neprilagođenosti, koji nastaju zbog toga što uslove u ugovoru nije moguće prilagođavati promenama u okruženju, (2) troškovi reugovaranja koji nastaju ako su neophodni bilateralni naponi da se isprave *ex post* neprilagođenosti, (3) troškovi uspostavljanja i funkcionisanja strukture upravljanja na koju se spor odnosi (često ne sudski), i (4) troškovi koje povlači uzajamno osiguranje da će se obaveza ispuniti”. Dakle, razmenu na tržištu nije moguće obaviti bez izvesnih troškova. Kada su ovi troškovi veći od troškova uspostavljanja vlasničke kontrole nad procesom proizvodnje, firma se opredeljuje za drugo rešenje. U konkretnom problemu koji mi ovde analiziramo, to znači da su strane direktne investicije bolje rešenje od spoljne trgovine ako ih prate niži troškovi, u odnosu na one koji su vezani za razmenu dobara i usluga na međunarodnom tržištu.

U poslednjoj evoluciji teorije transakcionih troškova ključnu ulogu u dimenziji firme igra koncept „specifične aktive“. Za aktivu kažemo da je „specifična“ ukoliko ima relativno malu vrednost izvan tekuće upotrebe, tj. ne može se lako preusmeriti na tržište. Iako je ovaj koncept vrlo apstraktan, aktivu dizajniranu po zahtevima tekuće upotrebe smatrali bi više „specifičnom“ od aktive koja ima višestruku upotrebu. Kada su tehnološki parametri organizacije ekonomske aktivnosti takvi da zahtevaju viši stepen specifičnosti aktive, troškovi obavljanja transakcija preko tržišta biće viši od troškova obavljanja transakcija unutar firme, i obratno. Vilijamson⁵ naglašava da kreiranjem firme menjamo oportunistički podložan tržišni ugovor upravljanjem u organizacijama, pri čemu i jedan i drugi mehanizam nose određene troškove, čiji međusobni odnos postaje ključan kada firma donosi odluku koji deo reprodukcionog procesa će obaviti sama, a koji deo će prepustiti drugim organizacijama. Značaj koncepta „specifične aktive“ u objašnjenju motiva za strane direktne investicije u bankarstvu, komentarišaćemo u daljem tekstu sa više detalja.

Ipak, najvažniji doprinos izučavanju motiva multinacionalne kompanije predstavlja takozvana eklektična paradigma.⁶ Osnovna ideja ove teorije je da će multinacionalna kompanija direktno investirati u inostranstvo, ako su simultano ispunjena tri uslova: a) *vlasništvo* (engl. *ownership*) nad proizvodnim

---

5 Ibidem, p. 568.

6 Eklektična paradigma, zbog početnih slova engleskih naziva tri uslova poznata još i kao OLI model, izložena je u različitim radovima, između ostalih: John Dunning, “Toward an eclectic theory of international production: some empirical tests”, *Journal of International Business Studies*, 11 (1); 1980, pp. 9–31; i John Dunning, “The eclectic paradigm of international production: a restatement and some possible extensions”, *Journal of International Business Studies*, 19 (1); 1988, pp. 1–31.

kapacitetom ima prednost nad izvozom u zemlji plasmana, ili drugim aranžmanima koji ne podrazumevaju vlasničku kontrolu; b) prednost same lokacije (engl. *locational advantages*), zbog raspoloživosti ili cene potrebnih resursa, troškova transporta, pristupa tržištu, zaobilaznja carinskih ili necarinskih barijera, podsticaja SDI i slično; c) prednosti internalizacije (engl. *internalization advantages*), pre svega unapređenje efikasnosti kada se poslovne transakcije obavljaju između zavisnog i matičnog društva, dakle interno, a ne posredstvom tržišta (na primer, zajednički menadžment, istraživanje i razvoj, finansiranje, distributivna mreža i drugo).

Treći element „internalizacija”, koji objašnjava efekte koji se očekuju od vertikalnih integracija, odnosno ekspanzije poslovne aktivnosti duž reprodukcionog lanca, u osnovi predstavlja implementaciju ideje koju je u ekonomsku nauku unela pomenuta teorija transakcionih troškova. Ovo je uvek slučaj kada firma preuzima vlasničku kontrolu nad svojim dobavljačima ili ključnim kupcima. Sam autor paradigme kasnije je redefinisao model razvijajući taksonomiju motiva stranih direktnih investicija (SDI) u četiri grupacije: a) potraga za resursima, b) potraga za novim tržištima, c) unapređenje efikasnosti, i d) potraga za strateškom aktivom.

Prvi motiv postoji kada je osnovna namera stranog investitora da pribavlja konkretne resurse, koji nisu raspoloživi ili su skuplji u državi porekla kapitala. Ovako upotrebljen termin “resursi” može podrazumevati fizičke resurse, motivisane i profesionalno obučene ljudske resurse, tehnološke kapacitete, organizacione, upavljačke ili marketing veštine.

Firma može direktnim investicijama da penetrira *strano tržište* zbog različitih razloga, kao što su praćenje ključnih dobavljača ili kupaca koji su već prisutni na lokalnom tržištu, ili radi izbegavanja troškova koji prate snabdevanje tržišta sa distance, zbog toga što konkurenti čine isti potez, kao i zbog mnoštva drugih razloga. Prvi motiv se ponekad naziva vertikalna strana direktna investicija, dok drugi spada u horizontalne SDI.

Po autoru koncepta, *treći motiv* postoji kada firma “koristi razlike u raspoloživosti i troškovima upotrebe tradicionalnih faktora u različitim državama”, ili kada “koristi ekonomiju obima ili diversifikacije, razlike u preferencijama potrošača ili kapaciteta dobavljača”.⁷ Ne mogu se jednostavno i precizno odvajati situacije u kojima je glavni motiv pribavljanje resursa, od onih čiji je cilj unapređenje efikasnosti. Ulagati u inostranstvu u potrazi za

---

7 John Dunning, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison-Wesley, Harlow, 1993, p. 60.

resursima obuhvata one situacije kada potrebni resursi nisu raspoloživi u zemlji porekla kapitala, ili su značajno jeftiniji u zemlji plasmana kapitala. S druge strane, efikasnost podižemo na bazi korišćenja ekonomije obima, diversifikacije, ili obaranja cena ulaznih faktora. U poslednjem slučaju dolazi do preklapanja ova dva motiva.⁸

Poslednju kategoriju predstavlja potraga za strateškom aktivom, najčešće novom tehnološkom osnovom. U ovu kategoriju mogle bi se uključiti investicije u oblasti u kojima u zemlji destinacije postoji tehnološka prednost. Ovakva “strateška aktiva” ne može se jednostavno pribaviti na tržištu. Neke od mogućnosti su zajednička ulaganja ili preuzimanje ključnog personala. Međutim, veoma često registrovana rešenja (patente) nije moguće koristiti bez stranih direktnih investicija.

Interesantan kritički osvrt na pomenutu taksonomiju srećemo u radu grupe autora,⁹ gde se navodi da u pomenutom grupisanju motiva nije uvek postignuta interna doslednost. Autori smatraju da je razlog ovog nedostatka Daningova privrženost OLI paradigmi, u kojoj se ne uvažava da izvesne strateške alternative stranim direktnim investicijama takođe mogu biti inspirisane istim motivima. Po nama, potpuno logički utemeljeno, autori navode da odluka, da se iskoristi poslovna šansa izvan nacionalnih granica implicira da se preko strane direktne investicije *ili na drugi način* ostvare prednosti internalizacije, i da se odabere zemlja plasmana kapitala, kada se uvažavaju prednosti lokacije. Ovo su dva logički udaljena koraka, čiji krajnji ishod ne mora uvek biti strana direktna investicija. Tu ideju smo ugradili i u naše istraživanje.

Na bazi ove intuicije u izvesnim radovima¹⁰ uporedo su razmatrani faktori značajni za odluku da se ulaganja dislociraju iz države porekla kapitala (engl. push factors) i faktori značajni za odluku da se ulaganja usmere tačno na određenu državu priliva kapitala (engl. pull factors).

U uslovima privatizacije, analiza motiva postaje dodatno složena. U državama istočne Evrope strane direktne investicije su u velikoj meri bile

---

8 Vidi: Marian Gorynia, Jan Nowak and Radoslaw Wolniak, “Motives and modes of FDI in Poland: an exploratory qualitative study“, *Journal for East European Management Studies* 12 (2); 2007, p. 136.

9 Chiara Franco, Francesco Rentocchini and Giuseppe Vittucci Marzetti, “Why do firms invest abroad? An analysis of the motives underlying foreign direct investments“, *The IUP Journal of International Business Law*, 9 (1-2); 2010, pp. 42–3.

10 Harry Chernotsky, “The American connection: motives for Japanese foreign direct investment“, *Columbia Journal of World Business*, Winter; 1987, pp. 47–54.

pratilac obimnih programa privatizacije. Statističko istraživanje¹¹ sprovedeno na velikom uzorku privatizovanih firmi, potvrdilo je da se u izboru ciljne firme strani investitori opredeljuju za one, čijim preuzimanjem ostvaruju horizontalnu ekspanziju (npr. industrija potrošnih dobara). U ovom specifičnom slučaju potvrđen je motiv „osvajanja tržišta“, kada investitor stvara uslove da već ostvaren uspeh ponovi i na novom tržištu. Istraživanje¹² sprovedeno anketnom metodom na primeru sedam krupnih privatizacija u oblasti industrije Republike Bugarske, potvrdilo je visok značaj “traganja za tržištem” i to radi penetracije, zadržavanja postojećeg učešća na tržištu ili kao platforma za prodor na nova tržišta. Istraživanjem je međutim osporeno da su ovakva očekivanja i u potpunosti ostvarena.

Analize koje su sprovedene na tržištima zemalja u tranziciji potvrđuju da više simultanih faktora utiče na priliv stranih direktnih investicija. Tako Grčić i Babić¹³ tvrde da razvoj institucija, napredak u tranziciji, kao i specifične determinante, (obim nacionalnog tržišta, preferencijalni aranžmani koji omogućuju pristup drugim tržištima, troškovi rada i geografska udaljenost) utiču na atraktivnost države za strane direktne investicije. Sa druge strane, istraživanje¹⁴ kojim je obuhvaćeno dvanaest država Latinske Amerike, potvrdilo je značaj institucionalne razvijenosti, makroekonomske stabilnosti, otvorenosti ekonomije, ali i finansijske razvijenosti (sagledane preko učešća bankarskih kredita privatnom sektoru u bruto domaćem proizvodu i preko obima trgovine na nacionalnim finansijskim berzama). Značaj institucionalne razvijenosti potvrđen je i u kompletnijim analizama posvećenim isključivo ovoj determinanti,¹⁵ i to čak i kada se isključi efekat opšte ekonomske razvijenosti.

---

11 Barbara Roberts, Steve Thompson and Katarzyna Mikołajczyk, „Privatization, foreign acquisition and the motives for FDI in Eastern Europe“, *Review of World Economics*, 144 (3), 2008, p. 424.

12 Svetla Marinova, Marin Marinov and Attila Yaprak, „Market-seeking motives and market-related promises and actions in foreign direct investment privatization in Central and Eastern Europe“, *Journal of East-West Business*, 10 (1); 2004, pp. 7–41.

13 Branko Grčić and Zoran Babić, „The determinants of FDI: evaluation of transition countries attractiveness for foreign investors“, 5th International Conference *Enterprise in Transition*, May 22 – 24, Split – Tučepi, Croatia, 2003, pp. 1166–79.

14 Omar Al Nasser and Xavier Garza Gomez, „Do well-functioning financial systems affect the FDI flows to Latin America?“, *International Research Journal of Finance and Economics*, 29, 2009, pp. 60–75.

15 Agnès Bénassy-Quéré, Maylis Goupet and Thierry Mayer, „Institutional determinants of foreign direct investment“, *The World Economy*, 30 (5); 2007, pp. 764–82.

Pojedinačno, najveći značaj pokazali su indikatori prisustva restriktivnih birokratskih procedura, korupcije, nedostatak informacija, razvijenost bankarskog sektora i primena prava. Interesantno je da je na priliv stranih direktnih investicija destimulativno delovalo radno zakonodavstvo usmereno na višu zaštitu prava zaposlenih.

3. REINTERPRETACIJA MOTIVA OD ZNAČAJA ZA SDI U SFERI BANKARSKIH USLUGA

Za razliku od prometa roba, koji je u međunarodnim okvirima obično opterećen raznim kategorijama transakcionih troškova, carinskim i necarinskim barijerama, promet finansijskih usluga nije tako izrazito opstruiran ovim tipovima rahoda. Međutim, međunarodni promet finansijskih usluga često je pod uticajem zakonskih ograničenja. Liberalizacija spoljnotrgovinskog računa obično prethodi liberalizaciji računa kapitala. Sve dok su u određenom ekonomskom prostoru prisutna ograničenja slobodnom kretanju kapitala, izvesni oblici međunarodnog prometa finansijskih usluga neće biti raspoloživa mogućnost.

3.1. SDI i ostali oblici internacionalizacije bankarstva

Po poznatoj klasifikaciji¹⁶ sve bankarske aktivnosti se mogu podeliti u tri kategorije: domaće bankarstvo, eurovalutno bankarstvo i bankarstvo sa inostranstvom. Poslednja dva slučaja možemo smatrati različitim vidovima međunarodnog bankarstva, koji se mogu definisati kao skup svih situacija u kojima ne postoji simultani identitet između tri važna elementa poslovne transakcije: valute denominacije poslovnog aranžmana, sedišta davaoca i sedišta primaoca bankarske usluge. Ova taksonomija se ne može doslovno primeniti u situacijama kada se u nekoj državi primenjuje zakonsko sredstvo plaćanja matično u drugoj, ili su transakcije u nematičnim valutama dozvoljene i široko se primenjuju (zvanična i nezvanična supstitucija valute). Zbog toga valuta denominacije poslovnog aranžmana ostaje manje važan kriterijum, pa pod međunarodnim bankarskim aktivnostima možemo podrazumevati poslove u kojima učestvuje domaće i strano pravno ili fizičko lice, od kojih bar jedno ima status bankarske organizacije.

Problem definisanja međunarodnih finansijskih transakcija je izuzetno značajan u praksi, jer od kategorizacije transakcije zavisi kako će se efekti ove

---

16 Laurie S. Goodman, „Comment on international banking: a survey“, *Journal of Money, Credit, and Banking*, 16 (4); 1984, p. 679.

transakcije evidentirati u nacionalnim platnim bilansima. Na osnovu klasifikacije uvedene u GATS prepoznamo četiri tipa međunarodnih finansijskih usluga:¹⁷ usluge koje ne prati izmeštanje davalaca niti primalaca usluge, usluge koje prati izmeštanje davalaca usluge, usluge koje prati izmeštanje primalaca, i konačno, usluge koje prati izmeštanje primalaca i davalaca finansijske usluge. Za našu dalju analizu od značaja su jedino usluge koje prati izmeštanje davalaca usluga. Ova kategorija se odnosi na strane direktne investicije multinacionalnih banaka i drugih finansijskih organizacija, koje uspostavljaju sopstvenu organizacionu mrežu u zemlji plasmana kapitala (tzv. zemlja domaćin). Poslednjih decenija, iznos stranih direktnih investicija u oblasti finansijskih usluga se stalno povećava, pa se može reći da su kao kanal internacionalizacije verovatno značajnije od međunarodne trgovine finansijskim uslugama. Po sistematizaciji¹⁸ ovaj tip internacionalizacije se naziva „međunarodnim bankarstvom u zemlji domaćinu”. Lokalni ogranak strane banke stiče status domaćeg pravnog lica, zbog čega se dalje transakcije sa rezidentima države priliva kapitala više ne mogu tretirati kao međunarodne, već domaće. Poslovni aranžmani između matičnog i zavisnog društva se, pak evidentiraju kao međunarodne bankarske transakcije.

3.2 Motivi SDI u sferi bankarskih usluga

Saznanja do kojih je došla ekonomska nauka istražujući razloge koji opredeljuju strane investitore kod izbora države za plasman kapitala daju opšte okvire koji se uspešno mogu koristiti i kod istraživanja motiva za ulaganja u oblasti bankarskih usluga. Međutim, priroda bankarskih usluga u velikoj meri neutrališe neke faktore čiji je značaj nesporan u drugim ekonomskim delatnostima. Specifičnost tehnologije koja se primenjuje u bankarstvu gotovo da isključuje značaj internalizacije kao motiva za strane direktne investicije. Bankarske organizacije obično imaju jedinstvenu licencu, što gotovo redovno dovodi do toga da su i u praksi banke prisutne u manje ili više svim linijama poslovnih usluga, pa komplementarnost poslovne ponude verovatno neće značajnije motivisati organizaciono povezivanje banaka. Drugo, neki faktori dobijaju potpuno novu interpretaciju, o čemu ćemo govoriti u nastavku.

---

17 Fariborz Moshirian, „Financial services: global perspectives“, *Journal of Banking and Finance*, 28 (2); 2004, pp. 272–3.

18 Jan H. Giddy, „The theory and industrial organization of international banking“ in Robert G. Hawking et al. (eds.) *The internationalization of financial markets and national economic policy, Research in International Business and Finance*, 3, 1983, pp. 195–243.

Međutim, zajedničko za nefinansijske i finansijske organizacije, je da lokacija nije faktor bez značaja za objašnjenje obrasca poslovne ekspanzije firme. U tekstu koji sledi pokušaćemo da damo objašnjenje zašto je za prodor na izvesna tržišta neophodno biti poslovno prisutan upravo preko osnivanja sopstvene organizacije.

3.2.1 Traganje za resursima

U brojnim situacijama, firma je zainteresovana za *resurse* koje nije moguće obezbediti, ukoliko se istovremeno ne pristupi inostranim tržištima preko stranih direktnih investicija. Ovakve karakteristike će posedovati lokalno tržište depozita, ukoliko je sloboda kretanja ovih resursa izvan nacionalnih granica ograničena restrikcijama kretanja kapitala. Zbog homogenosti bankarskih proizvoda, argument da određeni resursi nisu raspoloživi, nije održiv. Dakle, u slučaju bankarskih usluga možemo razmatrati isključivo cenu resursa. Pri tome, ključna determinanta cene resursa je međusobni odnos između ponude i tražnje, te je potrebno, u izvesnom smislu, reinterpretirati motiv traganja za resursima, koji u pravom smislu reči ne može biti značajan samostalni motiv za objašnjenje SDI u bankarstvu.

Ljudski resursi su drugi tip resursa koji može igrati izvesnu ulogu i kod SDI u oblasti bankarskih usluga. Izvesna istraživanja¹⁹ potvrđuju da 70 procenata troškova banaka čine izdaci za ljudske resurse, ukazujući da je bankarstvo delatnost koja se intenzivno oslanja na ljudske resurse. Zbog toga, niži nivo zarada može biti jedan od motiva za prisustvo na stranom tržištu preko SDI.

3.2.2 Potraga za tržištem

Potruga za novim tržištima jednako može biti motiv prisutan i na tržištu bankarskih usluga. U nekim slučajevima eksploatacija novih tržišta „sa distance” može biti ograničena regulativom i samim tim razlog za direktno prisustvo preko SDI. Kontrola kretanja kapitala često predstavlja nezaobilaznu barijeru.

Značaj ovog motiva potvrđen je i u analizama stranih direktnih investicija u bankarstvu. Naime, u ekonomskoj teoriji se razmatra nekoliko razloga koji mogu predstavljati motive za direktno prisustvo na bankarskom tržištu.²⁰ Jedan od tradicionalno prisutnih motiva je da banke dolaze „u pratnji svojih postojećih klijenata”. Praćenje glavnih klijenata može se svrstati u motiv *traganja za*

19 OECD, Bank profitability, OECD, Paris, 1994.

20 Dario Focarelli and Alberto Franco Pozzolo, “Cross-border M&A in the financial sector: is banking different from insurance?” *Journal of Banking and Finance*, 32 (1), 2008, pp. 17–8.

tržištem, s tom razlikom što tržište ne posmatramo kao statičnu kategoriju, već kao kategoriju koja može pokazivati mobilnost u međunarodnim okvirima. Ovaj motiv se, takođe, označava kao efekat sile gravitacije,²¹ kako bi se naglasilo dejstvo privlačenja banaka izmeštanjem poslovne aktivnosti glavnih klijenata. U kojoj meri je u konkretnom slučaju ovo bio motiv za dolazak stranih banaka može se prosuditi poređenjem poslovnog prisustva nebankarskih i bankarskih organizacija iz istih država. Na taj način, „naizgled” prihvatljiv indikator prisustva ovog motiva za dolazak stranih banaka na konkretno tržište bilo bi poklapanje porekla bankarskog i nebankarskog kapitala u strukturi porekla stranih direktnih investicija. Rezerva je učinjena zbog nedostataka pomenutog metoda. Najpre, ovakva provera hipoteze zasniva se na implicitnoj pretpostavci da banka koja dolazi na strano tržište ima pretežno nacionalnu klijentelu, što je možda odgovaralo ranijim stadijumima globalizovanosti sfere bankarskih usluga. Danas je ova aproksimacija prihvatljiva samo za neinternacionalizovane banke, eventualno za grupaciju regionalnih banaka. Prave međunarodne banke već imaju „internacionalizovan portfelj klijenata”, pa se pomenuta hipoteza na ovaj način ne može proveriti.

Hipoteza vezana za praćenje postojećih klijenata banke zasniva se na pretpostavci da je međunarodno kretanje finansijskih usluga posledica određenim faktorima determinisanog kretanja nefinansijskih usluga i robe, dakle ima iznuđen ili akcesorni karakter. Ukoliko element izuđenosti ili uslovljenosti preteže, govorimo o „slepom” praćenju postojećih klijenata. Značaj ovakve uslovljenosti analiziran je na primeru bankarskih SDI između razvijenih država, i uglavnom je potvrđen.²² Pretpostavljena uzročna veza uglavnom je osporena u analizama koje su obuhvatale kretanje stranih direktnih investicija u bankarski sektor među zemljama u razvoju ili tranziciji. Jedno od retkih istraživanja, gde srećemo potvrdu pomenute veze je istraživanje sprovedeno u zemljama centralne i istočne Evrope.²³

21 Robert Z. Aliber, “International banking: a survey”, *Journal of Money, Credit, and Banking*, 16 (4), 1984, p. 664.

22 Uopredi: Lawrence Goldberg and Denise Johnson, “The determinants of US banking activity abroad”, *Journal of International Money and Finance*, 9 (2); 1990, pp. 123–37; Lawrence Goldberg and Robert Grosse, „Location choice of foreign bank in the United States”, *Journal of Economics and Business*, 46 (5); 1994, pp. 367–79. i Adlai Fisher and Philip Molyneaux, „A note on the determinants of foreign bank activity in London between 1980–1989”, *Applied Financial Economics*, 6 (3); 1996, pp. 271–7.

23 Ngoc-Anh Vo Thi and Dev Vencappa, “Does the entry mode of foreign banks matter for bank efficiency? Evidence from the Czech Republic, Hungary, and Poland”, Working Paper 925, William Davidson Institute, 2008.

Brojne empirijske analize posvećene su istraživanju statističke veze između stranih direktnih investicija u oblasti bankarstva i stranih direktnih investicija u ostalim ekonomskim delatnostima, sa ciljem da se utvrdi uzročno-posledična veza između ova dva toka. Čak i kada se utvrdi da postoji koincidencija između ulaska banke i ulaska njenog klijenta na određeno inostrano tržište, ostaje otvoreno pitanje da li je banka sledila svog klijenta ili je ulazak banke na određeno tržište privukao klijenta. Takođe, statistička veza može izostati iz jednog drugog razloga. Moshirian i Pham²⁴ ukazuju da ogranci banaka u inostranstvu svojim direktnim prisustvom mogu steći znanja o lokalnom ekonomskom ambijentu korisna svojim klijentima iz matične države, tako da ova dva toka stranih direktnih investicija mogu biti komplementarna, ali u nekim slučajevima SDI u bankarstvo mogu biti supstitut SDI u ostale oblasti, čineći ih nepotrebnim u situacijama kada se prisustvom banke otvaraju druge alternative za poslovno prisustvo njenog klijenta. Istraživanje ove veze na primeru direktnih investicija Japanskih kompanija u Evropi, sprovedeno na bazi podataka na nivou pojedinačnih firmi, pokazalo je da SDI banaka prethode SDI njihovih klijenata.²⁵ Do ove pojave dolazi jer države obično liberalizuju finansijsku sferu da bi preko stranih banaka privukle strane kompanije iz različitih oblasti.

Druga, novija hipoteza o motivu internacionalizacije banaka je hipoteza o boljim uslovima poslovanja, bilo to veći očekivani profit ili niži rizik. Ovom hipotezom smanjuje se značaj veze između finansijskih potreba klijenata matične banke i poslovne orijentacije međunarodne bankarske grupe, odnosno pretpostavlja se da banka odlaskom u druge države kreira „nov portfelj klijenata”.

Bar u pogledu finansijskih resursa, eklektičku paradigmu bi morali reformulisati u pravcu integracije prva dva motiva: traganje za resursima i traganje za tržištem, u novi motiv: traganje za manje saturisanim tržištima. Po ovoj hipotezi multinacionalne bankarske grupe su arbitražeri, koji izmeštanjem poslovne aktivnosti u potrazi za boljim uslovima poslovanja, konačno dovode do ujednačavanja uslova, odnosno konsolidacije regulativom izdvojenih lokalnih tržišta u globalizovano tržište finansijskih usluga. U jednoj od opsežnijih empirijskih studija²⁶ utvrđen je sledeći obrazac. Strane direktne

---

24 Fariborz Moshirian and Toan Pham, “Cost of capital and Australia’s banking investment abroad”, *Applied Financial Economics*, 9, 1999, p. 299.

25 Marc Von der Ruhr and Michael Ryan, “Following“ or „attracting“ the customer? Japanese banking FDI in Europe”, *Atlantic Economic Journal*, 33, 2004, pp. 405–22.

26 Dario Focarelli and Alberto Franco Pozzolo, “The patterns of cross-border bank mergers and shareholdings in OECD countries?”, *Journal of Banking and Finance*, 25 (12); 2001, pp. 2305–37.

investicije su se kretale u očekivanom smeru: iz država sa višim stepenom saturacije tržišta, kao državama sa nižim stepenom saturacije. Pri tome, za stanje na lokalnom tržištu ključan je efekat postojanja nezadovoljene legitime kreditne tražnje (potencijal zaduživanja privrede i stanovništva), naročito ako se nedovoljni lokalni finansijski resursi mogu nadomestiti pozajmljivanjem banaka u inostranstvu. Zbog ovoga “pristup kreditnim izvorima u inostranstvu” stvara značajnu prednost stranim bankama u odnosu na domaće konkurente.

Nezadovoljena legitimna kreditna tražnja uz nedovoljne finansijske izvore, na primer slaba depozitna ponuda, osnovna su obeležja niskog nivoa saturacije glavnih bankarskih tržišta. Na taj način, ovaj motiv se pretače u relativno širok raspon između kreditnih i depozitnih kamatnih stopa, visoku neto kamatnu maržu i očekivanu profitabilnost od kreditno-depozitnih operacija. U izvesnim istraživanjima²⁷ utvrđena je koincidencija visokih profitnih stopa u oblasti bankarskog posredovanja i snažan priliv SDI u bankarstvu.

Napominjemo da teorija, koja izbor zemlje za strano ulaganje vidi kao platformu za dalju ekspanziju, u oblasti bankarskih usluga s pravom nema dublje utemeljenje. Koristiti lokalno tržište kao platformu za dalji izvoz usluga nije razlog koji bi mogao ozbiljnije motivisati strane direktne investicije u bankarstvu, zbog pomenutih ograničenja u međunarodnim bankarskim transakcijama “sa distance”.

3.2.3 Konkurentska prednost investitora

Manje razvijeni bankarski sektori su svakako potencijalni cilj bankama koje već posluju u razvijenijim bankarskim sektorima. Međutim, ulazak na manje razvijena bankarska tržišta može dati pozitivne efekte samo novim učesnicima koji mogu računati da poseduju, preciznije da će ostvariti i zadržati prednosti u odnosu na postojeću konkurenciju.²⁸ Iako ne postoji konačna i opšte prihvaćena teorija izvora konkurentskih prednosti u oblasti finansijskih usluga, oko izvesnog broja obeležja postignut je visok stepen saglasnosti. Ove faktore smo i uključili u analizu. Činioci za koje smo pretpostavili da ukazuju na prednost stranih bankarskih organizacija su reputacija banke (vrednost brenda),

---

27 Claudia Buch and Alexander Lipponer, “FDI versus cross-border financial services: The globalisation of German banks“, *Economic Studies* 05/2004, Deutsche Bundesbank, Research Centre.

28 Stijn Claessens and Neeltje Van Horen, “Location decisions of foreign banks and competitive advantage“, Policy Research Working Paper Series, 4113, The World Bank, 2006.

postojeća tehnologija rada, radna i kultura upravljanja, pristup resursima iz inostranstva i iskustvo sa ostalih tržišta. S druge strane, u analizu je uključeno i jedno obeležje za koje smo pretpostavili da pruža prednost bankama već prisutnim na lokalnom tržištu, to je postojeća baza klijenata.

Prednosti u odnosu na konkurenciju postaju naročito važne u situacijama kada se direktno investira u razvijene bankarske sisteme. Istraživanje²⁹ motiva stranih direktnih investicija u bankarski sektor SAD pokazuje da na ovakvom tržištu investiraju isključivo banke koje su već obezbedile lidersku poziciju na matičnim tržištima. Međutim, pogrešno bi bilo pretpostaviti da će država destinacije redovno ostvariti pozitivne efekte od ulaska stranih banaka koje uživaju konkurentsku prednost. Nekim ranijim analizama³⁰ potvrđeno je da ulazak stranih banaka na bankarsko tržište Srbije nije bio praćen statistički značajnim smanjenjem neto kamatne marže. Iako analize nisu sprovedene sa podacima dostupnim na nivou svake pojedinačne banke, već agregatnim podacima za čitav bankarski sektor, zaključujemo da konkurentске prednosti stranih banaka nisu upotrebljene za zaoštavanje cenovne konkurencije. Interesantan nalaz srećemo u studiji³¹ u kojoj se dokazuje da se pozitivan efekat priliva stranih direktnih investicija na efikasnost bankarskog sektora, primećuje tek nakon što strane banke obezbede dominaciju u domaćem bankarskom sektoru (70 procenata učešća u kapitalu bankarskog sektora).

Za ovakav nalaz možemo ponuditi sledeće objašnjenje. Sve dok se konkurencija efikasnijih učesnika ne zahukta, efikasniji učesnici će uživati ambijent u kome ostvaruju komotnu maržu dirigovanu dominacijom manje efikasnih učesnika. Postepeno povećanje efikasnosti biće posledica sukcesivnog rasta stepena konkurencije među ponuđačima bankarskih usluga. U nešto drugačijem analitičkom okviru određeni autori³² su utvrdili pozitivne

---

29 Adrian E. Tschoegl, “FDI and internationalization: evidence from U.S. subsidiaries of foreign banks“, *Journal of International Business Studies*, 33 (4); 2002, pp. 805–15

30 Vidi: Srđan Marinković and Ognjen Radović, “The effects of foreign banks’ entry on Serbia’s banking system: A test on interest margin data“, 6th International Conference *Enterprise in Transition*, May 26–28, Split – Bol, Croatia, 2005, pp. 1645–60; i Srđan Marinković and Ognjen Radović, “On the determinants of interest margin in transition banking: the case of Serbia“, *Managerial Finance*, 36 (12); 2010, pp. 1028–42.

31 Luca Papi and Debora Revoltella, “Foreign direct investment in the banking sector: Experiences and lessons from CEECs“, 4th International Conference *Enterprise in Transition*, 2001, p. 1209.

32 Vesna Babić-Hodović and Mirsada Burić, “Impact of foreign direct investments on the quality of services and development of the banking system in Bosnia and Herzegovina”,

efekte ulaska stranih banaka na tržište bankarskih usluga u Bosni i Hercegovini i Srbiji, ali ne tako izrazite u oblasti sužavanja kamatne marže, koliko u oblasti kvaliteta usluga.

3.2.4 Unapređenje efikasnosti

Kako je niža cena rada već uključena u motiv traganja za resursima, motiv efikasnosti bi se mogao ispoljiti ukoliko se preko stranih direktnih investicija ostvaruje ekonomija obima i ekonomija diversifikacije. Veliki broj radova posećen je istraživanju prisustva ova dva fenomena. Ekonomija obima postoji uvek kada prosečni troškovi po jedinici proizvoda opadaju sa obimom proizvodnje.³³ Veće banke obično mogu računati na niže troškove finansijskih resursa. Uštede koje nastaju ekonomijom diversifikacije često nije jednostavno odvojiti od ušteta koje potiču od ekonomije obima. Na primer, ekonomiji diversifikacijom pripisujemo uštede koje nastaju kada sredstva posvećena jednom cilju ili snabdevanju jednog tržišta nisu u potpunosti iskorišćena, pa se mogu usmeriti istovremeno na postizanje drugih ciljeva ili snabdevanje drugih tržišta. Takođe, ekonomija diversifikacije postoji i kada se različiti proizvodi ili usluge plasiraju sa iste lokacije, ili preko iste organizacije, čime se podiže nivo satisfakcije klijenata.³⁴

Jedan od izvora ekonomije diversifikacije u bankarstvu jeste mogućnost da se već razvijeni proizvodi, procedure, reputacija ili jedinstven informacioni sistem, uspešno iskoriste na ostalim tržištima.

O ekonomiji diversifikacije u bankarstvu govorimo i sa aspekta smanjenja rizika ulaganja. Na primer, zbog nesavršenog poklapanja poslovnih ciklusa, banka sa internacionalizovanom kreditnom aktivnošću može značajno smanjiti rizik ulaganja ukoliko je istovremeno prisutna na više tržišta. Međutim, zbog regionalnih integracija i globalne povezanosti ovo je sve ređe slučaj. Oni faktori koje se ne mogu uspešno obuhvatiti preko pomenuta dva elementa spadaju u takozvanu *X* efikasnost. Međutim, ovaj faktor ćemo pripisati narednom motivu.

6th International Conference *Enterprise in Transition*, May 26–28, Split – Bol, Croatia, 2005, pp. 1409–33; kao i Srđan Marinković i Isidora Ljumović, „Socijalna dimenzija pristupačnosti i kvaliteta bankarskih usluga u Republici Srbiji“, *Ekonomika preduzeća*, 58 (3-4); 2010, str. 149–59.

33 Philip Molyneux, Yener Altunbas and Edward Gardener, *Efficiency in European banking*, John Wiley Sons, Chichester (UK), 1996, p. 138.

34 Ibidem, p. 143.

3.2.5 Specifična aktiva

Osnovna ideja kojom se pravda značaj takozvane “specifične aktive”, kao motiv za strane direktne investicije, svodi se na to, da strani investitor preuzima vlasničku kontrolu nad domaćom kompanijom radi korišćenja izvesnih (izvora) vrednosti koje nije moguće pribaviti na tržištu. Treba uočiti da u ovom slučaju “*de novo*” investicije ne omogućavaju pristup ovim vrednostima, pa bi na značaj ovog motiva ukazivao tip direktne investicije, odnosno da li je ulazak stranog investitora ostvaren kroz preuzimanje postojeće banke, ili osnivanjem potpuno nove.

Jedan od načina kojim bi se eventualno mogao proceniti značaj ovog motiva je procena pribavljene nematerijalne vrednosti banke u postupku preuzimanja. Istraživanje³⁵ kojim je obuhvaćeno sedam najvećih privatizacija banaka, sprovedenih u periodu od 2003. do 2006. godine, gde su se kao kupci pojavljivali nerezidentne banke, pokazuju da su domaće banke preuzimane gotovo isključivo uz premiju, odnosno po prodajnoj ceni koja je u svim analiziranim slučajevima, izuzev preuzimanja Niške banke od strane Mađarske OTP banke, značajno prevazilazila bilansnu vrednost osnovnog kapitala. Ovakva situacija svedoči da su banke imale pozitivnu nematerijalnu vrednost, čiji izvor može biti postojeća pozicija na tržištu, odnosno baza klijenata, specifična aktiva ili vrednost korporativnog brenda. Međutim, izvesnim istraživanjima³⁶ potvrđeno je da strane banke nisu visoko vrednovale korporativni brend banaka koje su preuzimale. Od ukupno 27 slučajeva u kojima su banke u nerezidentnom vlasništvu preuzimale druge bankarske organizacije u Srbiji, u periodu od 2002. do druge polovine 2009. godine, samo u jednom slučaju nova banka nastavila je da koristi ime banke koja je bila preuzeta, dok je u još dva slučaja pored poslovnog imena preuzimača nastavljeno sa upotrebom i poslovnog imena preuzete banke.

Pristup novoj tehnološkoj osnovi kao *specifičnoj aktivni* nije motiv koji može opredeliti strani bankarski kapital da preuzme domaću banku. Napominjemo da je u teoriji uloga tehnologije u stranim direktnim investicijama u čitavom tercijarnom sektoru (engl. technological spillover) osporavana.³⁷ Pružanje

---

35 Srđan Marinković i Isidora Ljumović, „Efekti vlasničke transformacije bankarskog sektora Srbije – teorijska i empirijska analiza“, *Teme*, 35 (1); 2011, tabela 1, str. 197.

36 Isidora Ljumović, Srđan Marinković i Vesna Milanović-Golubović, „Korporativno rebrandiranje kao posledica spajanja i pripajanja u bankarskom sektoru“, *Ekonomске teme*, 48 (1); 2010, str. 71–90.

37 Joze Mencinger, “Does foreign direct investment always enhance economic growth?“, *Kyklos*, 56 (4); 2003, pp. 491–508.

finansijskih usluga, kao delatnost koja pripada tercijarnom sektoru, organizuje se kroz prilično homogene, zaokružene i izolovane tehnološke sisteme.

Istraživanja pokazuju da je prodor SDI na bankarsko tržište Srbije doveo do značajnog inoviranja ponude, kanala distribucije, povećan je tempo uvođenja inovacija, upotreba efikasnijih informacionih sistema, podignuta korporativna kultura i način komunikacije.³⁸ Postojeći sistem rada je postepeno zamenjivan. Još jedno obeležje stranih direktnih investicija u bankarski sektor Srbije je isključivo opredeljenje stranih investitora za potpunu vlasničku kontrolu preuzetih banaka, što svakako ukazuje na značaj pomenutih izvora nematerijalne vrednosti. Kliv (Cleeve)³⁹ navodi nekoliko razloga koji mogu odlučiti stranog investitora da prisustvo na nekom tržištu obezbedi preko aranžmana koji isključuju potpunu vlasničku kontrolu zavisnog društva: strani investitor će preferirati zajednička ulaganja u situacijama kada nova firma značajnije zavisi od lokalnog tržišta radi nabavke intermedijarnih inputa, a transakcioni troškovi su ujedno značajniji. Kada su za uspostavljanje nove firme potrebna značajnija nematerijalna ulaganja (istraživanja i razvoj, vrednost brenda) investitor će se radije odlučivati da novu firmu potpuno vlasnički kontroliše.

Tehnološka inferiornost domaćih banaka isključila je mogućnost da strane direktne investicije u bankarstvu budu realizovane preko stvaranja strategijskih alijansi, na primer preko zajedničkih ulaganja.

3.2.6 Ostali faktori

Izvesne faktore ne možemo smatrati motivima ravnopravnim sa onima koje smo upravo sistematizovali, ali svakako mogu objasniti izvesne pravilnosti koje srećemo u geografskoj distribuciji SDI u bankarstvu. Izvesna lokacijska obeležja mogu značajno uticati na atraktivnost SDI. Novija istraživanja ukazuju da je pored nižeg stepena konkurentnosti potreban i odgovarajući institucionalni okvir. To nas dovodi do zaključka da kretanje bankarskog kapitala u međunarodnim okvirima sledi pravilo da država porekla i država destinacije bankarskog kapitala treba da imaju slične ekonomske karakteristike.⁴⁰ Na primer, stabilan makroekonomski okvir, institucionalni i

---

38 Isidora Ljumović, „Proces finansijske globalizacije i transformacija bankarskog sektora Srbije, Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Niš, 2011, str. 146–148.

39 Emmanuel Cleeve, “The motives for joint ventures: a transaction costs analysis of Japanese MNEs in the UK“, *Scottish Journal of Political Economy*, 44 (1); 1997, pp. 31–43.

40 Uporedi: Dario Focarelli and Alberto Franco Pozzolo, 2008, op. cit., p. 18.

sistem regulacije, a često i kvalitetne ljudske resurse. Sličan stav možemo zauzeti i u pogledu geo-političkih i kulturoloških obeležja država porekla i države destinacije SDI.

3.3 Okvir za empirijsko istraživanje motiva SDI u bankarstvu

Brojna istraživanja čije smo rezultate do sada komentarisali imala su istovremenu teorijsku i empirijsku orijentaciju, i nisu uvek tretirala isključivo SDI u bankarstvu. Istraživanja isključivo usmerena na ovaj problem često nisu utemeljena na teoriji multinacionalnih kompanija, i veoma često identifikuju širu listu, ponekad sasvim drugačijih motiva. Ovo se svakako može opravdati specifičnošću bankarskog tržišta. Istraživanja⁴¹ sprovedena u bankarskom sektoru Litvanije jasno ukazuju da je veliki priliv stranih direktnih investicija, motivisan visokim kamatnim maržama, nesaturisanim kreditnim tržištem i slabom konkurencijom. Izuzetno vrednim smatramo istraživanje⁴² sprovedeno na primeru stranih direktnih investicija banaka iz Australije u Pacifički region. U ovom istraživanju, koje je koncipirano na poređenju relativnog značaja motiva (identifikovanih OLI modelom) u oblasti industrije i bankarskih usluga, utvrđeno je da su najznačajnije determinante priliva SDI u bankarstvu: razlika u neto kamatnoj marži (raspon između kreditne i depozitne kamatne stope), odnos u ceni ljudskog rada u državi porekla i državama destinacije, obim lokalnog tržišta, kretanja deviznog kursa, ekonomski potencijali, prisustvo SDI u drugim delatnostima. Takođe je utvrđeno da snažna domaća valuta omogućava izvozniku kapitala da povoljnije razmeni domaću za stranu valutu i jeftinije pribavi stranu poslovnu aktivu. Stavovi u pogledu uticaja deviznog kursa ipak nisu jedinstveni. Na primer, rezultati su ponekad ukazivali da upravo niska vrednost nacionalne valute zemlje izvoznika, pogoduje odlivu SDI.⁴³

Ovaj pregled teorijskih i empirijskih istraživanja motiva za SDI u sferi bankarskih usluga ukazao je na sledeću moguću sistematizaciju motiva. Konkretno razloge za SDI smo grupisali u kategorije (tabela 1).

---

41 Aušra Aleknavičiene and Manuela Tvaronavičiene, "Some aspects of the Lithuanian banking sector transformation", *Journal of Business Economics and Management*, 7 (4); 2006, pp. 235–241.

42 Fariborz Moshirian and Toan Pham, "Cost of capital and Australia's banking investment abroad", *Applied Financial Economics*, 9, 1999, pp. 295–303.

43 John E. Ray, "Old myths and new realities: foreign direct investment in the United States", *The International Trade Journal*, 9 (2); 1995, pp. 225–246.

Tabela 1: Pregled kategorija i konkretnih motiva SDI u bankarstvu

Kategorija motiva	Konkretizacija motiva
Traganje za <i>resursima</i>	cena rada; depozitni izvori
Traganje za novim <i>tržištima</i>	praćenje klijenata iz države porekla ili potraga za novim klijentima; neiskorišćen dužnički potencijal privrede i domaćinstava; visoke kamatne marže; visoka konkurencija u državi porekla
Unapređenje <i>efikasnosti</i>	ekonomija obima i diversifikacije (diversifikacija rizika)
Pribavljanje <i>strateške</i> (specifične) <i>aktive</i>	postojeća baza klijenata; korporativni brend; organizacione, upravljačke i marketinške veštine
Ostalo	geografska blizina; sličnost mentaliteta; povoljan makroekonomski i okvir regulacije

U razloge koji bi se uklopili u motiv traganja za *resursima* mogu se uključiti finansijski i ljudski resurse. Pri tome, ignorisali smo značaj lokalnog tržišta za eventualne dokapitalizacije, kao i nedepozitne finansijske resurse, i to iz nekoliko razloga. Banke u vlasništvu stranih pravnih i fizičkih lica u Republici Srbiji ostaju redovno organizovane kao zatvorena akcionarska društva u potpunoj vlasničkoj kontroli stranog akcionara. Iako ne postoje pravne prepreke da se akcije ovih društava uključe u trgovanje na Beogradskoj berzi, tu mogućnost banke u vlasništvu nerezidenata nisu koristile. Tržište korporativnog multilateralnog duga u Srbiji ne postoji, pa ni ovaj resurs nije na raspolaganju. Direktno kreditno zaduženje iz lokalnih izvora takođe ne može biti motiv, jer međubankarsko kreditno tržište nema značajniji obim, a centralna banka osim kredita za likvidnost (interventno) ne koristi direktne kreditne odnose sa bankama kao kanal emisije novca. Međutim, iz ponude mogućih motiva takođe smo isključili depozite kao ključni finansijski resurs. Razlozi su vrlo visoke depozitne kamatne stope. Depozitni izvori su, dalje, značajno opterećeni takozvanim implicitnim ili regulatornim troškovima (politika obaveznih rezervi i dr.), koji ih čine značajno skupljim resursom od raspoloživih inostranih kredita. Ipak, cena depozitnih resursa eksplicitno je uključena u neto-kamatnu maržu, koju smo ponudili kao poseban motiv. Zbog toga smo istraživali isključivo značaj relativnog odnosa između cene rada u državama porekla kapitala i državi destinacije, Republici Srbiji.

Analizirali smo šest konkretnih motiva iz grupacije traganja za novim *tržištem* (vidi tabele 1 i 2). Shodno pomenutim istraživanjima, u ovoj analizi

uvažili smo činjenicu da su za odluku o SDI potrebna dva koraka. Najpre, strani investitor donosi odluku da investira izvan države porekla, a kasnije se opredeljuje za konkretnu državu destinacije. Zbog toga smo ispitanicima kao jedan od motiva ponudili “visoka konkurencija u državi porekla kapitala”. Svi ostali ponuđeni motivi odražavaju lokacijske determinante.

Kategorija unapređenja *efikasnosti* predstavljena je motivom „diversifikacije rizika”. Značaj ostalih izvora ekonomije obima i diversifikacije, kao i organizacione faktore efikasnosti nismo smatrali značajnim za analizu iz razloga koje smo već objasnili.

Kao što smo naveli, sticanje *specifične aktive* je daleko manje značajno u oblasti bankarskih usluga. Značaj postojeće baze klijenata takođe nismo direktno analizirali kao poseban motiv ulaska stranih banaka, jer je uključen u analizu izvora konkurentskih prednosti stranih u odnosu na domaće banke. Ova analiza, kojom su obuhvaćene kako banke u stranom, tako i banke u domaćem vlasništvu potvrdila je da se kao glavni izvori konkurentске prednosti stranih banaka izdvajaju: postojeća tehnologija rada, pristup resursima u inostranstvu i iskustvo sa ostalih tržišta. Niže vrednosti dobijene su za radnu i kulturu upravljanja, kao i za reputaciju banke (poznati korporativni brend). Postojeća baza klijenata, koja može biti jedini izvor prednosti banaka u vlasništvu rezidenata, ocenjena je najnižom vrednošću. Međutim, ranije iznete činjenice ukazuju da vrednost korporativnog brenda nije nešto što strani investitor visoko vrednuje kod izbora ciljne banke, što se ne bi moglo reći za postojeću bazu klijenata.

Konačno, istraživali smo i niz motiva kojima je sagledavan značaj geografskih, istorijsko-kulturoloških determinanti, kao i okvira regulacije banaka.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanjem smo pokušali da utvrdimo relativni značaj razmatranih motiva za ulazak stranih banaka. Pretpostavili smo da se razlozi koji motivišu firmu da oformi svoje direktno prisustvo u inostranstvu mogu razlikovati od motiva koji će kasnije biti dominantni za ostanak na tom tržištu. Zato je na identičan način istraživana značaj motiva u momentu donošenja odluke o SDI, značaj motiva u momentu kada je sprovedeno ovo istraživanje, kao i očekivani značaj istih motiva u narednom periodu.

Za istraživanje motiva koristili smo anketni metod. Anketni upitnici su distribuirani na različite načine, ali je većina upitnika prikupljena ličnim direktnim kontaktom anketara i ispitanika. Radi uporedivosti, naše istraživanje

motiva organizovali smo sa neznatno izmenjenim upitnikom koji je već korišćen u ovakvim analizama.⁴⁴

Pitanja uključena u upitnik formulisana su na način koji omogućuje dalju statističku obradu i analizu. Primenjena je Likertova skala psihometrike, što podrazumeva da se odredi nekoliko stepeni značajnosti, i svakoj deskriptivnoj oceni pripiše odgovarajuća numerička ocena. Najniža ocena (0) pripisana je odgovoru „bez ikakvog značaja”. Sledi ocena „skromnog značaja” (1), zatim „značajan” (2), i konačno „vrlo značajan” (3). Likertova skala omogućuje prevođenje opisne ocene u numeričku. Ovakav način ocenjivanja stvara uslove da se pribavljene ocene ispitanika dalje obrađuju statističkim metodama prihvatljivim u obradi numeričkih podataka. Najčešće se primarni statistički (anketni) material dalje obrađuje ispitivanjem mera centralne tendencije, mera disperzije i testovima korelacije.

4.1 Struktura uzorka i upitnika

Upitnici su upućeni zaposlenima u bankama na najvišim hijerarhiskim nivoima, glavnim izvršnim rukovodiocima. Obuhvaćeno je 14 banaka (od ukupno 21), što je 66,7 % ukupnog broja banaka u dominantnom vlasništvu stranih pravnih i fizičkih lica u Republici Srbiji. U istraživanju je učestvovalo 30 ispitanika, jer su za svaku banku dva ili više lica davala odgovore. Prikupljanje primarnog statističkog materijala obavljeno je u drugoj polovini 2009. godine.

Upitnik se sastoji iz tri dela. U prvom delu ispitanici daju odgovore na pitanja kojima se utvrđuje identitet kompanije i ispitanika. Drugi deo upitnika sadrži pitanja kojima se testira značaj jedanaest ponuđenih motiva za ulazak na bankarskog tržište Srbije. Poslednji deo upitnika sadrži šest pitanja u kojima ispitanici iznose svoj sud o eventualnom izvoru konkurentske prednosti.

Svako pitanje dato je uz koncizno objašnjenje, u nameri da se što je moguće više otklone moguće zablude i nejasnoće u interpretaciji datog motiva od strane ispitanika ponaosob.

Po svojim statističkim obeležjima primarni statistički material predstavlja serije rangiranih podataka sa prekidnom statističkom raspodelom. Svaki analizirani motiv predstavlja posebnu seriju podataka. Serije sadrže maksimalno 30 podataka. Srednja vrednost ocena pojedinačnih motiva varira

---

44 Evan Kraft, „Strane banke u Hrvatskoj: iz druge perspektive“, *Istraživanja I–12*, Hrvatska narodna banka, februar 2003.

od minimalne vrednost dobijene za motiv „sličnost mentaliteta“, 1,2 do maksimalno ocenjenog motiva „potraga za novim klijentima“, 1,9. Vrednosti standardnih devijacija su prihvatljivo male i u najvećem broju slučajeva ispod srednje vrednosti ocene. Statističku raspodelu promenljivih procenjivali smo i na bazi obeležja simetričnosti i položenosti. U najvećem broju slučajeva statistička raspodele je bila prihvatljivo simetrična (unutar granica $\pm 0,5$) ili blizu graničnih vrednosti. Većina promenljivih imala je položeniju raspodelu od normalne (vrednost koeficijenta manja od 3).

5. REZULATI ISTRAŽIVANJA

5.1 Relativni značaj motiva

Ispitanici su istovremeno ocenjivali značaj ponuđenih motiva a) u momentu donošenja odluke o ulasku na tržište, b) u momentu sprovođenja anketnog istraživanja, kao i c) u bližoj budućnosti.

Ocene značaja različitih motiva, za momenat donošenja odluke o ulasku na tržište, prilično su homogene sa intervalom varijacije od 0,7. Najviše ocene značajnosti dobili su sledeći motivi: „potraga za novim klijentima“, „visoka konkurencija u državi porekla kapitala“, „visoke kamatne marže“ i „neiskorišćeni dužnički potencijal domaćinstava“. Dakle, apsolutni primat imaju motivi iz kategorije „traganja za novim tržištima“, pri čemu visok značaj pokazuju lokacijske determinate ali i stanje na matičnom tržištu.

Tabela 2A: Osnovne statističke osobine uzorka

Motiv		Motivi za ulazak na tržište				Trenutno primarni motivi			
		Srednja vrednost	Standardna devijacija	Simetričnost raspodele	Spljoštenost raspodele	Srednja vrednost	Standardna devijacija	Simetričnost raspodele	Spljoštenost raspodele
1	Niža cena rada (komparativne prednosti)	1,533	1,137	-0,013	1,388	1,167	1,147	0,386	1,327
2	Praćenje klijenata iz matične države	1,400	1,221	0,249	1,537	1,367	1,159	0,063	1,478
3	Visoka konkurencija u državni porekla kapitala	1,867	1,106	-0,211	1,520	1,000	1,083	0,524	1,177
4	Potruga za novim klijentima	1,900	1,185	-0,461	1,394	1,433	1,165	0,032	1,468

Motiv		Motivi za ulazak na tržište				Trenutno primarni motivi			
		Srednja vrednost	Standardna devijacija	Simetričnost raspodele	Spljoštenost raspodele	Srednja vrednost	Standardna devijacija	Simetričnost raspodele	Spljoštenost raspodele
5	Neiskorišćeni dužnički potencijal privrede	1,300	1,208	0,254	1,516	1,433	1,194	0,104	1,523
6	Neiskorišćeni dužnički potencijal domaćinstava	1,733	1,202	-0,339	1,445	1,400	1,192	0,058	1,541
7	Visoke kamatne marže	1,767	1,305	-0,234	1,791	1,467	1,196	0,019	1,538
8	Diversifikacija rizika	1,600	1,192	-0,189	1,491	1,567	1,194	-0,104	1,523
9	Geografska blizina	1,333	1,184	0,361	1,377	1,067	1,230	0,699	1,160
10	Sličnost mentaliteta	1,200	1,186	0,515	1,247	1,133	1,252	0,522	1,433
11	Povoljan regulatorni okvir	1,300	1,179	0,314	1,398	1,233	1,305	0,434	1,603

Tabela 2B: Osnovne statističke osobine uzorka

Motiv		Motivi za ulazak na tržište				Trenutno primarni motivi			
		Srednja vrednost	Standardna devijacija	Simetričnost raspodele	Spljoštenost raspodele	Srednja vrednost	Standardna devijacija	Simetričnost raspodele	Spljoštenost raspodele
1	Niža cena rada (komparativne prednosti)	1,533	1,137	-0,013	1,388	0,967	1,159	0,780	0,914
2	Praćenje klijenata iz matične države	1,400	1,221	0,249	1,537	1,633	1,245	-0,154	1,637
3	Visoka konkurencija u državni porekla kapitala	1,867	1,106	-0,211	1,520	0,931	1,067	0,714	0,844
4	Potruga za novim klijentima	1,900	1,185	-0,461	1,394	1,233	1,223	0,369	1,484
5	Neiskorišćeni dužnički potencijal privrede	1,300	1,208	0,254	1,516	1,100	1,213	0,665	1,154

Motiv		Motivi za ulazak na tržište				Trenutno primarni motivi			
		Srednja vrednost	Standardna devijacija	Simetričnost raspodele	Spljoštenost raspodele	Srednja vrednost	Standardna devijacija	Simetričnost raspodele	Spljoštenost raspodele
6	Neiskorišćeni dužnički potencijal domaćinstava	1,733	1,202	-0,339	1,445	1,333	1,269	0,294	1,619
7	Visoke kamatne marže	1,767	1,305	-0,234	1,791	1,533	1,358	-0,031	1,880
8	Diversifikacija rizika	1,600	1,192	-0,189	1,491	1,533	1,252	-0,137	1,654
9	Geografska blizina	1,333	1,184	0,361	1,377	1,267	1,258	0,459	1,474
10	Sličnost mentaliteta	1,200	1,186	0,515	1,247	1,167	1,262	0,548	1,405
11	Povoljan regulatorni okvir	1,300	1,179	0,314	1,398	1,100	1,269	0,560	1,443

Rang značaja motiva je vidno drugačiji u momentu sprovođenja ispitivanja. Najveće vrednosti dobijene su za sledeće motive: „diversifikacija rizika“, „visoke kamatne marže“, „neiskorišćen dužnički potencijal privrede“, „potraga za novim klijentima“ i „neiskorišćen dužnički potencijal domaćinstava“. Povećanje značaja diversifikacije ne treba da iznenađuje, ako se ima u vidu da je anketa sprovedena neposredno nakon akutne faze finansijske krize, koja je najizrazitije zahvatila upravo glavna finansijska, odnosno matična tržišta, dok je sa zakašnjenjem i daleko blaže pogodila domaće tržište. Napominjemo slučaj Hypo Alpe-Adria banke u Beogradu koja je jedan od lidera na domaćem tržištu, iako je njena matična banka doživela finansijski kolaps.

U proceni značaja motiva u budućnosti, ispitanici su kao najznačajnije ocenili sledeće motive: „praćenje klijenata iz matične države“, „visoke kamatne marže“ i „diversifikaciju rizika“. Interesantno je da značaj svih motiva izuzev motiva „praćenje klijenata iz matične države“ vremenom opada. Zbog relativno visoke vrednosti ovog motiva, možemo zaključiti da je ulazak stranog bankarskog kapitala svakako bio motivisan i potrebom da se finansijski servisira postojeća klijentela matične grupacije, ali i da se proces SDI tek očekuje u ostalim oblastima.

Posmatrano u dinamici, poslovna linija bankarstva sa privredom dobija primat u odnosu na početnu orijentaciju na poslove sa stanovništvom, što može biti razlog visokog stepena saturacije sektora stanovništva koji se desio u međuvremenu. Značaj motiva „potraga za novim klijentima“ kao i motiva „neiskorišćeni dužnički potencijal stanovništva“, „povoljan regulatorni okvir“ „niža cena rada“ i „konkurencija u državi porekla“, postojano opada. Masovni programi podrške uzdrmanim bankama u Evropskoj Uniji, uz zaoštavanje regulacije u državi destinacije, u velikoj meri su ublažili razlike između uslova poslovanja u državama porekla i državi destinacije. Međutim, neobično istrajnom se pokazuje razlika u neto kamatnoj marži, zbog čega ne čudi da je ovaj motiv konstantno visoko rangiran. Takođe ne treba da iznenađuje da sličnost mentaliteta i geografska blizina imaju prilično postojane vrednosti, jer su ovo istorijsko-kulturološke determinante, koje zajedno sa ekonomskom strukturom (diversifikacija rizika) nisu sklone radikalnim promenama u kratkim vremenskim razdobljima.

5.2 Analiza korelacije

Već i sam pregled motiva uključenih u upitnik pokazuje da među izvesnim odabranim motivima postoji značajna sličnost. Zbog toga smo smatrali svrsishodnim da ispitamo da li postoji statistički značajna povezanost između procena značaja definisanih motiva. Analiza korelacije između procena značaja različitih motiva izvršena je na bazi Spearman-ovog (tabela 3) i Pearson-ovog (tabela 4) koeficijenta korelacije. Dobijeni koeficijenti korelacije podvrgnuti su testu statističke značajnosti. Analiza korelacije pokazala je da nema značajnijih odstupanja rezultata dobijenih po jednom ili drugom testu.

Sa višom statističkom značajnošću (0,01 dvostrano) utvrđena je korelacija između motiva „visoke kamatne marže“ i sledeća tri motiva: „potraga za novim klijentima“, „neiskorišćen dužnički potencijal privrede“ i „neiskorišćeni dužnički potencijal domaćinstava“. Visoko je statistički značajna jedino još korelacija između motiva „neiskorišćen dužnički potencijal privrede“ i „neiskorišćeni dužnički potencijal domaćinstava“, i to jednako po Spearman-ovom i Pearson-ovom testu. Sve pomenute korelacije imale su pozitivnu vrednost.

Nižu statističku značajnost (0,05 dvostrano), po Spearman-u, pokazala je korelacija sledećih motiva: „potraga za novim klijentima“ i „neiskorišćeni dužnički potencijal domaćinstava“, „geografska blizina“ i „diversifikacija rizika“, „povoljan regulatorni okvir“ i „visoke kamatne marže“, „geografska blizina“ i „sličnost mentaliteta“, kao i „neiskorišćen dužnički potencijal privrede“ i „povoljan regulatorni okvir“. Poslednje dve korelacije su bile ispod graničnih vrednosti po Pearson-ovom testu korelacije.

Tabela 3: Spearman-ov koeficijent korelacije

		MOT 1	MOT 2	MOT 3	MOT 4	MOT 5	MOT 6	MOT 7	MOT 8	MOT 9	MOT 10	MOT 11
MOT 1	Korelacija	1,000	0,237	0,133	0,158	0,163	0,158	0,135	-0,105	-0,043	0,278	-0,059
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)		0,207	0,483	0,404	0,389	0,405	0,477	0,580	0,821	0,137	0,757
MOT 2	Korelacija		1,000	0,140	0,019	0,200	-0,089	-0,068	0,340	0,120	0,129	-0,055
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)			0,462	0,922	0,289	0,639	0,720	0,066	0,528	0,497	0,773
MOT 3	Korelacija			1,000	0,095	-0,199	-0,162	0,116	0,003	0,010	0,165	0,210
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)				0,618	0,291	0,393	0,542	0,986	0,957	0,384	0,265
MOT 4	Korelacija				1,000	0,159	0,376*	0,534**	0,300	0,228	0,054	-0,071
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)					0,401	0,041	0,002	0,107	0,226	0,777	0,709
MOT 5	Korelacija					1,000	0,666**	0,506**	0,297	0,292	0,112	0,396*
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)						0,000	0,004	0,111	0,118	0,555	0,030
MOT 6	Korelacija						1,000	0,519**	0,223	0,232	-0,087	0,339
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)							0,003	0,237	0,217	0,649	0,067
MOT 7	Korelacija							1,000	0,085	0,124	0,127	0,382*
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)								0,656	0,515	0,504	0,037
MOT 8	Korelacija								1,000	0,409*	0,145	0,304
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)									0,025	0,443	0,102
MOT 9	Korelacija									1,000	0,367*	0,266
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)										0,046	0,155
MOT 10	Korelacija										1,000	0,320
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)											0,085
MOT 11	Korelacija											1,000
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)											

* Korelacija je značajna na nivou od 0,05 (dvostrano).

** Korelacija je značajna na nivou od 0,01 (dvostrano).

Tabela 4: Pearson-ov test korelacije

		MOT 1	MOT 2	MOT 3	MOT 4	MOT 5	MOT 6	MOT 7	MOT 8	MOT 9	MOT 10	MOT 11
MOT 1	Korelacija	1,000	0,239	0,141	0,143	0,156	0,158	0,133	-0,117	-0,034	0,276	-0,046
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)		0,204	0,458	0,450	0,411	0,404	0,482	0,538	0,858	0,140	0,808
MOT 2	Korelacija		1,000	0,169	0,005	0,103	-0,113	-0,134	0,303	0,095	0,133	-0,086
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)			0,373	0,980	0,588	0,553	0,479	0,103	0,616	0,482	0,650
MOT 3	Korelacija			1,000	0,095	-0,201	-0,157	0,121	-0,016	0,035	0,231	0,217
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)				0,618	0,286	0,406	0,524	0,934	0,854	0,219	0,250
MOT 4	Korelacija				1,000	0,190	0,368*	0,564**	0,337	0,295	0,039	-0,027
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)					0,314	0,045	0,001	0,069	0,114	0,837	0,887
MOT 5	Korelacija					1,000	0,675**	0,484**	0,302	0,241	0,053	0,346
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)						0,000	0,007	0,105	0,199	0,781	0,061
MOT 6	Korelacija						1,000	0,509**	0,284	0,234	-0,106	0,351
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)							0,004	0,128	0,213	0,576	0,058
MOT 7	Korelacija							1,000	0,071	0,119	0,076	0,361*
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)								0,709	0,531	0,691	0,050
MOT 8	Korelacija								1,000	0,391*	0,107	0,285
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)									0,033	0,572	0,127
MOT 9	Korelacija									1,000	0,319	0,247
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)										0,086	0,188
MOT 10	Korelacija										1,000	0,276
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)											0,140
MOT 11	Korelacija											1,000
	<i>p</i> vrednost (dvostrano)											

* Korelacija je značajna na nivou od 0,05 (dvostrano).

** Korelacija je značajna na nivou od 0,01 (dvostrano).

ZAKLJUČAK

Istraživanjem smo pokušali da utvrdimo relativni značaj grupe motiva za ulazak stranih banaka na tržište Srbije, ali i promene koje su usledile u bankarskom sektoru Srbije, pre svega sa aspekta uticaja na stepen konkurencije. U tu svrhu korišćen je anketni metod sa pitanjima formulisanim na osnovu rezultata brojnih teorijsko-empirijskih istraživanja sprovedenih u oblasti istraživanja motiva SDI u bankarstvu. Ispitanici su istovremeno ocenjivali značaj ponuđenih motiva a) u momentu donošenja odluke o ulasku na tržište, b) u momentu sprovođenja anketnog istraživanja, kao i c) u bližoj budućnosti. Rang značaja motiva je vidno drugačiji u momentu sprovođenja ispitivanja u odnosu na rang dobijen analizom motiva u momentu donošenja odluke o ulasku na tržište. Rang ostaje nepostojan i kada se analizira ocena relativnog značaja razmatranih motiva u neposrednoj budućnosti. Ovakav nalaz može se objasniti reakcijom banaka na promene u unutrašnjem i spoljnom ekonomskom ambijentu.

Što se tiče relativnog značaja ispitanih motiva, apsolutni primat imaju motivi iz kategorije „traganja za novim tržištima“, pri čemu visok značaj pokazuju lokacijske determinate, ali i stanje na matičnom tržištu.

Vrednosti dobijene analizom korelacije potvrđuju logički smisao integracije visoko korelisanih motiva u jedinstvenu grupaciju „saturisanosti tržišta“. Bez obzira što se radi o različito definisanim pitanjima, statistički značajno poklapanje odgovora istih ispitanika na različita pitanja potvrđuje da se radi o različitim formulacijama, ili aspektima jedinstvenog razloga.

Iako sa manjom statističkom značajnošću ostale korelacije u okviru grupacije potvrđuju da strani investitori perspektive određene lokacije za SDI procenjuju ne samo na osnovu finansijskih parametara, već uz uvažavanje stepena rizika i kvaliteta regulatornog ambijenta. Geografski i istorijsko-kulturološki razlozi potvrdili su se kao značajni, pre svega jer je bankarski kapital dolazio iz bliskog okruženja od strane regionalnih finansijskih grupacija.

Uporedo sa empirijskim istraživanjem motiva stranih direktnih investicija u bankarski sektor Srbije pokušali smo da uspostavimo vezu između teorija koje objašnjavaju determinante i motive stranih direktnih investicija u bankarstvu i ostalim ekonomskim delatnostima. Utvrdili smo da se opšti teorijski okvir analize može primeniti i na strane direktne investicije u bankarstvu, ali uz potrebno uvažavanje specifičnosti ove delatnosti. Kao rezultat ponudili smo izvesne izmene u sistematici motiva.

LITERATURA

1. Al Nasser, M. Omar and Xavier Garza Gomez, “Do well-functioning financial systems affect the FDI flows to Latin America?“, *International Research Journal of Finance and Economics*, 29, 2009, pp. 60–75.
2. Alchian, Armen and Harold Demsetz, “Production, information costs, and economic organization“, *American Economic Review*, 62 (5), 1972, pp. 777–795.
3. Aleknavičiene, Aušra and Manuela Tvaronavičiene, “Some aspects of the Lithuanian banking sector transformation“, *Journal of Business Economics and Management*, 7 (4), 2006, pp. 235–241.
4. Aliber, Z. Robert, “International banking: a survey“, *Journal of Money, Credit, and Banking*, 16 (4), 1984, pp. 661–678.
5. Babić-Hodović, Vesna and Mirsada Burić, “Impact of foreign direct investments on the quality of services and development of the banking system in Bosnia and Herzegovina“, 6th International Conference *Enterprise in Transition*, May 26–28, Split – Bol, Croatia, 2005, pp. 1409–1433.
6. Bénassy-Quéré, Agnès, Maylis Goupet and Thierry Mayer, “Institutional determinants of foreign direct investment“, *The World Economy*, 30 (5), 2007, pp. 764–782.
7. Buch, Claudia and Alexander Lipponer, “FDI versus cross-border financial services: The globalisation of German banks“, *Economic Studies* 05/2004, Deutsche Bundesbank, Research Centre.
8. Buch, Claudia and Gayle DeLong, “Cross border bank merger: what lures the rare animal?“, *Journal of Banking and Finance*, 28 (9), 2004, pp. 2077–2102.
9. Chernotsky, Harry, “The American connection: motives for Japanese foreign direct investment“, *Columbia Journal of World Business*, Winter 1987, pp. 47–54.
10. Claessens, Stijn and Neeltje Van Horen, “Location decisions of foreign banks and competitive advantage“, Policy Research Working Paper Series, 4113, The World Bank, 2006.
11. Cleeve, Emmanuel, “The motives for joint ventures: a transaction costs analysis of Japanese MNEs in the UK“, *Scottish Journal of Political Economy*, 44 (1), 1997, pp. 31–43.
12. Coase, Ronald, “The nature of the firm“, *Economica*, 4, 1937, pp. 386–405.
13. Dunning, John, “Toward an eclectic theory of international production: some empirical tests“, *Journal of International Business Studies*, 11 (1), 1980, pp. 9–31.
14. Dunning, John, “The eclectic paradigm of international production: a restatement and some possible extensions“, *Journal of International Business Studies*, 19 (1), 1988, pp. 1–31.

15. Dunning, John, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison-Wesley, Harlow, 1993.
16. Fisher, Adlai and Philip Molyneux, “A note on the determinants of foreign bank activity in London between 1980–1989“, *Applied Financial Economics*, 6 (3), 1996, pp. 271–277.
17. Focarelli, Dario and Alberto Franco Pozzolo, “The patterns of cross-border bank mergers and shareholdings in OECD countries?“ *Journal of Banking and Finance*, 25 (12), 2001, pp. 2305–2337.
18. Focarelli, Dario and Alberto Franco Pozzolo, “Cross-border M&A in the financial sector: is banking different from insurance?“ *Journal of Banking and Finance*, 32 (1), 2008, pp. 15–29.
19. Franco, Chiara, Francesco Rentocchini and Giuseppe Vittucci Marzetti, “Why do firms invest abroad? An analysis of the motives underlying foreign direct investments“, *The IUP Journal of International Business Law*, 9 (1-2), 2010, pp. 42–65.
20. Giddy, H. Jan, “The theory and industrial organization of international banking“ in Robert G. Hawking et al. (eds.) *The internationalization of financial markets and national economic policy*, *Research in International Business and Finance*, 3, 1983, pp. 195–243.
21. Goldberg, Lawrence and Denise Johnson, “The determinants of US banking activity abroad“, *Journal of International Money and Finance*, 9 (2), 1990, pp. 123–137.
22. Goldberg, Lawrence and Robert Grosse, “Location choice of foreign bank in the United States“, *Journal of Economics and Business*, 46 (5), 1994, pp. 367–379.
23. Goodman, S. Laurie, “Comment on international banking: a survey“, *Journal of Money, Credit, and Banking*, 16 (4), 1984, pp. 678–684.
24. Gorynia, Marian, Jan Nowak and Radoslaw Wolniak, “Motives and modes of FDI in Poland: an exploratory qualitative study“, *Journal for East European Management Studies* 12 (2), 2007, pp. 132–151.
25. Grčić, Branko and Zoran Babić, “The determinants of FDI: evaluation of transition countries attractiveness for foreign investors“, 5th International Conference *Enterprise in Transition*, May 22–24, Split – Tučepi, Croatia, 2003, pp. 1166–1179.
26. Kraft, Evan, „Strane banke u Hrvatskoj: iz druge perspektive“, *Istraživanja* I–12, Hrvatska narodna banka, februar, 2003.
27. Ljumović, Isidora, Srđan Marinković i Vesna Milanović-Golubović, „Korporativno rebrandiranje kao posledica spajanja i pripajanja u bankarskom sektoru“, *Ekonomске teme*, 48 (1), 2010, str. 71–90.

28. Ljumović, Isidora, „Proces finansijske globalizacije i transformacija bankarskog sektora Srbije, Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Niš, 2011.
29. Marinković, Srđan and Ognjen Radović, “The effects of foreign banks’ entry on Serbia’s banking system: A test on interest margin data“, 6th International Conference *Enterprise in Transition*, May 26–28, Split – Bol, Croatia, 2005, pp. 1645–1660.
30. Marinković, Srđan and Ognjen Radović, “On the determinants of interest margin in transition banking: the case of Serbia“, *Managerial Finance*, 36 (12), 2010, pp. 1028–1042.
31. Marinković, Srđan i Isidora Ljumović, „Socijalna dimenzija pristupačnosti i kvaliteta bankarskih usluga u Republici Srbiji“, *Ekonomika preduzeća*, 58 (3-4), 2010, str. 149–159.
32. Marinković, Srđan i Isidora Ljumović, „Efekti vlasničke transformacije bankarskog sektora Srbije – teorijska i empirijska analiza“, *Teme*, 35 (1), 2011, str. 189–208.
33. Marinova, Svetla, Marin Marinov and Attila Yaprak, “Market-seeking motives and market-related promises and actions in foreign direct investment privatization in Central and Eastern Europe“, *Journal of East-West Business*, 10 (1), 2004, pp. 7–41.
34. Mencinger, Joze, “Does foreign direct investment always enhance economic growth?“, *Kyklos*, 56 (4), 2003, pp. 491–508.
35. Molyneux, Philip, Yener Altunbas and Edward Gardener, *Efficiency in European banking*, John Wiley Sons, Chichester (UK), 1996.
36. Moshirian, Fariborz, “Financial services: global perspectives“, *Journal of Banking and Finance*, 28 (2), 2004, pp. 269–276.
37. Moshirian, Fariborz and Toan Pham, “Cost of capital and Australia’s banking investment abroad“, *Applied Financial Economics*, 9, 1999, pp. 295–303.
38. OECD, *Bank profitability*, OECD, Paris, 1994.
39. Papi, Luca and Debora Revoltella, “Foreign direct investment in the banking sector: Experiences and lessons from CEECs“, 4th International Conference *Enterprise in Transition*, 2001, pp. 1186–1211.
40. Ray, E. John, “Old myths and new realities: foreign direct investment in the United States“, *The International Trade Journal*, 9 (2), 1995, pp. 225–246.
41. Roberts, M. Barbara, Steve Thompson and Katarzyna Mikolajczyk, “Privatization, foreign acquisition and the motives for FDI in Eastern Europe“, *Review of World Economics*, 144 (3), 2008, pp. 408–427.
42. Thi, Ngoc-Anh Vo and Dev Vencappa, “Does the entry mode of foreign banks matter for bank efficiency? Evidence from the Czech Republic, Hungary, and

- Poland“, Working Paper No. 925, 2008, William Davidson Institute. <http://wdi.umich.edu/files/publications/workingpapers/wp925.pdf>, pristup 15.01.2011.
43. Tschoegl, E. Adrian, “FDI and internationalization: evidence from U.S. subsidiaries of foreign banks“, *Journal of International Business Studies*, 33 (4), 2002, pp. 805–815.
44. Von der Ruhr, Marc and Michael Ryan, “Following“ or “attracting“ the customer? Japanese banking FDI in Europe“, *Atlantic Economic Journal*, 33, 2004, pp. 405–422.
45. Williamson, Oliver, “Corporate finance and corporate governance“, *Journal of Finance*, 43 (3), 1988, pp. 567–591.

***Prof. dr Srđan MARINKOVIĆ, Doc. dr Isidora LJUMOVIĆ and
Prof. dr Aleksandar ŽIVKOVIĆ***

**FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN SERBIAN BANKING
INDUSTRY: AN EXPLORATORY STUDY OF MOTIVES**

ABSTRACT

The paper is an attempt to assess relative importance of selected motives for foreign banks entry into Serbian banking market, as well as the changes that followed it, above all in terms of level of competition. We used questionnaires structured according to the main findings that come out of existing theoretical and empirical research on motives for FDI in banking industry. In addition, the goal of this study is to reveal the links between paradigms and theories, which are up to explaining determinants and motives of FDI in banking and the other industries, find common features, peculiarities and use it to refine research methodology.

Key words: Foreign direct investment, Serbia banking industry, motives, Eclectic paradigm.

Dragan JOVAŠEVIĆ¹

UDK: 341.4:2-484
Bibliid 0025-8555, 63(2011)
Vol. LXIII, br. 4, str. 536–566
Izvorni naučni rad
Novembar 2011.
DOI:10.2298/MEDJP1104536J

MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVOSUĐE – između prava, pravde, pomirenja i prava žrtava –

APSTRAKT

Međunarodna zajednica je predviđala od najstarijih vremena, pa sve do današnjih dana različite oblike saradnje u cilju krivičnog progona i kažnjavanja učinilaca najtežih međunarodnih krivičnih dela kojima se na najteži, najgrublji način krše pravila međunarodnog prava i povređuju ili ugrožavanju čovečnost i druga dobra zaštićena međunarodnim sistemom pravnih propisa. Među tim oblicima saradnje najznačajniji je onaj vid koji se sastoji u ustanovljenju i delovanju međunarodnih krivičnih sudova koji u interesu pravde, u ime civilizovanog dela čovečanstva ili prosvetljenih naroda vode krivični postupak i izriču kazne i druge krivične sankcije učiniocima međunarodnih krivičnih dela. Postoji više vrsta međunarodnih sudskih organa, različite pravne prirode i trajanja o čijim karakteristikama, ulozi i organizaciji govori ovaj rad sa teorijskog i praktičnog aspekta.

Ključne reči: međunarodno pravo, zločini, sud, odgovornost, kazna

1. POJAM MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA

Međunarodna zajednica je predviđala od najstarijih vremena, pa sve do današnjih dana različite oblike pomoći i saradnje u cilju krivičnog progona i kažnjavanja učinilaca najtežih međunarodnih krivičnih dela kojima se na najteži, najgrublji način krše pravila međunarodnog prava i

---

1 Dr Dragan Jovašević, redovni profesor Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, E-mail adres: jovas@prafak.ni.ac.rs.

povređuju ili ugrožavanju čovečnost i druga dobra zaštićena međunarodnim sistemom pravnih propisa.² Među tim oblicima pomoći, najznačajniji je onaj vid koji se sastoji u ustanovljenju i delovanju međunarodnih krivičnih sudova koji u interesu pravde, u ime civilizovanog dela čovečanstva ili prosvetljenih naroda vode krivični postupak i izriču kazne i druge krivične sankcije učiniocima međunarodnih krivičnih dela.³

Da bi se neki sudski organ mogao okarakterisati kao međunarodni krivični sud,⁴ potrebno je da budu ispunjeni određeni uslovi. To su:⁵

1) poseban način stvaranja suda. Da bi takav sud imao karakter „međunarodnog” suda, on mora biti konstituisan na temelju međunarodnog prava, odnosno na temelju pravnih pravila kojima se uređuju subjekti priznati u međunarodnoj zajednici. Ti sudovi mogu biti formirani ugovorom između pojedinih država (najčešće država pobednica posle završenih ratova, kao što su bili npr. Nirnberški i Tokijski sud) ili odlukom međunarodnog organa (npr. Saveta bezbednosti u slučaju Haškog tribunala ili tribunala za Ruandu),

2) sud mora da primenjuje isključivo (ili pretežno) pravila međunarodnog prava. To znači da za konstituisanje i delovanje takvog suda postoje posebna međunarodnim pravom ustanovljena pravila. Takva pravila ne predstavljaju izraz suvereniteta neke države (pa makar to bila i najmoćnija država sveta), niti izraz određenog pravnog sistema, već predstavlja pravni sistem međunarodne zajednice u celini,

3) sastav suda mora takođe biti međunarodni. To znači da članove suda čine lica raznih državljanstava koja predstavljaju međunarodnu zajednicu u celini, a ne pojedine države iz kojih takva lica dolaze i

4) sud je nadležan za krivični progon i kažnjavanje lica koja se javljaju kao učinioci međunarodnih krivičnih dela, dakle krivičnih dela koja su određena

---

2 Vojislav Đurđić i Dragan Jovašević, *Međunarodno krivično pravo*, Nomos, Beograd, 2003, str. 31-36.

3 Branislav Janković, *Osnivanje međunarodnog krivičnog suda*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1957, str. 55-59.

4 Prema strukturalnim karakteristikama međunarodno krivično pravosuđe ili organi međunarodne krivične sudbenosti mogu se podeliti u tri grupe. To su: 1) stalni Međunarodni krivični sud, 2) ad hoc međunarodni vojni sudovi, odnosno krivični tribunali i 3) hibridni, mešoviti ili internacionalizovani sudovi.

5 Marisabel Škorić, *Tužitelj pred međunarodnim kaznenim sudovima*, Pravni fakultet, Rijeka, 2005, str. 4-5.

kao najteži oblici kršenja međunarodnog prava, dela koja su kao takva predviđena u relevantnim međunarodnim pravnim aktima.

2. POJAVA MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA

Paralelno sa pokušajima da se humanizuje rat kao krajnje nehumano sredstvo politike javljale su se i ideje o osnivanju sudskih organa⁶ sa zadatkom da utvrđuju krivičnu odgovornost i kažnjivost lica za izvršene zločine u doba rata ili u vezi sa ratnim zbivanjima. Tako se još tokom stogodišnjeg rata (1337-1453. godine) javila ideja rimskog pape o osnivanju krivičnog suda koji bi bio nadležan za suđenje izvršiocima najtežih krivičnih dela izvršenih u doba rata. No, prvi put je istorija zabeležila delatnost ovakvog suda u trinaestom, a potom i u petnaestom veku. Tako je za vreme Šarla Anžijskog u Napulju 1268. godine izrešena smrtna kazna Konradinu fon Hohenstafenu za krivično delo vođenja nezakonitog rata i za ratne zločine protiv civilnog stanovništva. Bilo je to vreme kada se nemačka carska dinastija borila da zadrži pozicije vlasti nakon što je papa Kliment IV 1265. godine to kraljevstvo dodelio dinastiji Anjou.

Takođe posle nezapamćenih zločina protiv civilnog stanovništva koji su izvršeni u nemačkom gradu Brajzahu 1474. godine na predlog Francuske, Austrije, švajcarskih kantona i gradova Gornje Rajne formiran je ad hoc krivični sud. On je bio sastavljen od 27 sudija iz saveznih gradova (koji su u to vreme imali status grada – države). Taj sudski organ je posle sprovedenog krivičnog postupka doneo presudu kojom je izrekao smrtnu kaznu guverneru nemačkog grada, vojvodi od Burgundije Peteru fon Hagenbahu kao odgovornom licu za izvršene „zločine protiv prirodnog prava i gaženja Božjih i ljudskih zakona”. Jedan od osnivača Međunarodnog komiteta Crvenog krsta Gistav Mojnije je još 1882. godine sačinio Nacrt Konvencije o osnivanju međunarodnog pravosudnog tela pogodnog za sprečavanje i kažnjavanje kršenja ženevskih konvencija. Dakle, ovaj predlog se sastojao u ideji o osnivanju međunarodnog krivičnog suda koji bi bio nadležan za kažnjavanje lica za povrede ženevske konvencije iz 1864. godine. No, to je još uvek vreme tradicionalog shvatanja o državnom suverenitetu, pa ova ideja nije urodila plodom.

Dvadeseti vek donosi nove ideje u pravcu formiranja međunarodnog krivičnog suda.⁷ Tako je još odredbama Versajskog mirovnog ugovora iz 1919.

6 Marisabel Škorić, *Tužitelj pred međunarodnim kaznenim sudovima*, op. cit., str. 13-38.

7 Z. D. Rascmany, *The Nationality of the offender and the jurisdiction of the international criminal court*, *The American Journal of International Law*, Washington, br. 3, 2001. pp. 606-623.

godine⁸ (u odredbama čl. 227. i 230) bila predviđena obaveza pobedničkih sila da izvedu pred sud i utvrde krivičnu odgovornost nemačkih i austrougarskih političkih i vojnih rukovodilaca na čelu sa nemačkim carom Vilhelmom II Hoencolernom za zločine izvršene na bojnopolju i na okupiranim teritorijama. Ovim je odredbama bilo predviđeno i osnivanje posebnog suda koji bi vodio krivični postupak. Taj sud su trebali da sačinjavaju predstavnici Velike Britanije, Italije, Japana, SAD i Francuske.⁹ Budući da je holandska vlada odbila da izruči nemačkog cara ovom sudu, posle Prvog svetskog rata je na sudskom procesu koji je održan pred Vrhovnim sudom u Lajpcigu 3. februara 1920. godine od optuženih 45 lica za ratne zločine osuđeno samo devet lica.

U toku 1920. godine je osnovan „Savetodavni komitet pravnika” sa zadatkom da izradi plan za stvaranje „stalnog suda međunarodne pravde koji bi bio nadležan da sudi za zločine koji predstavljaju kršenje međunarodnog javnog poretka ili protiv opšteg međunarodnog prava” koje mu ustupe Skupština ili Savet Društva naroda. No, ubrzo je Skupština Društva naroda taj predlog odbila kao „preuranjen” i pitanje osnivanja međunarodnog krivičnog suda je ostavljeno za kasnije.¹⁰ Sledeći pokušaj da se osnuje međunarodni krivični sud u ovom međuratnom periodu usledio je 1934. godine posle atentata na jugoslovenskog kralja Aleksandra Karađorđevića u Marseju, kada je pod okriljem Društva naroda 1937. godine doneta Konvencija protiv terorizma kojom je predviđeno osnivanje ovog suda. Ali budući da ova konvencija nikada nije stupila na pravnu snagu, i ova ideja je ostala samo mrtvo slovo.

3. MEĐUNARODNI VOJNI SUDOVI

Nezapamćeni zločini izvršeni od strane nacista i fašista širom sveta za vreme Drugog svetskog rata doveli su do organizovanja nadnacionalnih sudskih organa koji su u sprovedenom krivičnom postupku izrekli presude najvipim nemačkih i japanskih političkim i vojnim rukovodiocima, a koje su potom i izvršene. Naime, savezničke sile su još 1942. godine potpisale sporazum u palati Sent Džejsms u Londonu kojim su ustanovile Komisiju UN

---

8 Još 1919. godine Komisija za utvrđivanje odgovornosti začetnika rata i njihovog kažnjavanja je predložila osnivanje „Visokog tribunala” koga bi sačinjavale sudije iz mnogih država. (Anotnio Cassese, Međunarodno krivično pravo, Beograd, 2005, str. 385-387.)

9 Milan Bartoš, Opšti pogled na razvoj međunarodnog ratnog prava od 1907. do 1957. godine, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, br. 2, 1958, str. 260-269.

10 Ivan Prpić, Međunarodni krivični sud, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, br. 5-6, 1939, str. 504-509.

za ratne zločine sastavljenu od sedamnaest predstavnika svojih država. Ova je Komisija sačinila 8.178 predmeta (dosijea) o licima koja su osumnjičena za najteže međunarodne zločine izvršene u ovom ratu, ali i listu od 750 italijanskih ratnih zločinaca koji su osumnjičeni za izvršene zločine upotrebom zabranjenih gasova, ubistva civila i zarobljenika u Etiopiji za vreme kratkotrajnog rata počev 1935. godine.

Potom su savezničke sile donele odluku u vidu „Deklaracije” na Moskovskoj konferenciji koja je održana 30. oktobra 1943. godine da posle okončanja rata pred sud izvedu nemačke ratne zločince čiji zločini nemaju posebnu geografsku opredeljenost, dok je za ostale zločince dogovoreno da im se sudi u državama gde su ta dela i izvršena. Kasnije, na konferencijama „velike trojice” (predsednika SAD, premijera Velike Britanije i predsednika vlade SSSR) u Teheranu od 28. novembra do 1. decembra 1943. godine, na Jalti od 4. do 11. februara 1945. godine i u Potstadmu od 17. jula do 2. avgusta 1945. godine usaglašeni su stavovi o potrebi suđenja glavnim nemačkim ratnim zločincima. Sledeći te ideje savezničke sile su Londonskim sporazumom o gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca Evropske osovine od 8. avgusta 1945. godine usvojile Statut Međunarodnog vojnog suda.¹¹

Ovaj sud su sačinjavale četiri sudije i četiri zamenika koje su imenovale vlade: SAD, SSSR, Velike Britanije i Francuske. Predsednik suda je biran naizmenično po državama. Presude su donošene većinom glasova, a u slučaju jednakog broja glasova odlučivao je glas predsednika suda. Svaka od ovih država je takođe imenovala i po jednog javnog tužioca. Sudski postupak i pravila dokazivanja su bila uređena delom odredbama ovog Statuta, a delom je sam sud u toku postupka donosio određena procesna pravila. Inače, sam se postupak sastojao iz sledećih faza: 1) prethodna izjava tužioca, 2) dokazna sredstva optužbe i odbrane, 3) saslušanje svedoka, 4) reči odbrane i optužbe, 5) izjava optuženog i 6) presuda.

---

11 U literaturi se opravdano ističe da Nimbberški sud i nije bio međunarodni sud, već više „međusaveznički” sud jer su ga činile sudije koje su bili predstavnici pobedničkih država: SAD, SSSR, Velike Britanije i Francuske. Takođe, to nije bio „vojni” sud jer su sve sudije i njihovi zamenici, osim sovjetskih predstavnika, bili civilna lica. Vojni karakter ovih sudova je doveden u sumnju i sa aspekta okrivljenih lica kojima je suđeno pred ovim sudom. Naime, brojna okrivljena lica nisu imala svojstvo vojnog lica. Takođe ni krivična dela za koja je utvrđivana krivična odgovornost pred ovim sudom, nisu bila pretežno vojnog karaktera, odnosno vojne prirode. (Vladimir Degan, Berislav Pavišić, *Međunarodno kazneno pravo*, Pravni fakultet, Rijeka, 2005, str. 10-11.)

Pred Međunarodni vojni sud¹² koji je zasedao u Nirnbergu su izvedena 22 optužena nemačka ratna zločinca.¹³ Na sudskom procesu¹⁴ koji je trajao duže od devet meseci 1. oktobra 1946. godine od 22 optužena lica, presudom je njih dvanaest osuđeno na smrt vešanjem, tri lica na doživotni zatvor, a četiri ratna zločinca su osuđena na vremenske kazne zatvora u trajanju od 10 do 20 godina. Trojica optuženih (Šaht – ministar finansija, Papen – diplomata i Friče – novinar) su oslobođena od optužbe. Osuđeni su kazne zatvora izdržavali u zatvoru Špandau nad kojim su zajedničku upravu imale sve četiri sile pobednice.¹⁵ Ovaj sud je u donetoj presudi osudio ne samo najviše političke i vojne rukovodioce Trećeg Rajha,¹⁶ već je kao zločinačke osudio i sledeće organizacije (pravna lica) i to: a) vodstvo Nacionalsocijalističke partije, b) Gestapo – Tajnu državnu policiju, v) SS jedinice – nezavisne jedinice nacističke partije i g) SD – obaveštajnu organizaciju Trećeg rajha. Iako je bilo upornih zahteva, Nirnberški sud nije proglasio zločinačkim sledeća pravna lica i to: a) SA odrede – udarne odrede nacističke partije, b) Vladu Trećeg Rajha i v) Generalštab i Vrhovnu komandu nemačke armije.¹⁷

Na drugom kraju sveta, na Dalekom istoku, je odluka o kažnjavanju¹⁸ najviših japanskih vojnih i političkih rukovodilaca za vođenje agresivnog rata i

---

12 Bogdan Zlatarić, Haška konvencija iz 1907. godine i individualna krivična odgovornost za ratne zločine, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, br. 2, 1958, str. 296.

13 Interesantno je da iz političkih razloga već u to vreme nije bilo inicijative pobedničkih sila da na isti način sude najodgovornijim licima u fašističkoj Italiji, bilo pred međunarodnim, bilo pred nacionalnim sudovima i pored istaknutih zahteva Etiopije, Grčke i Jugoslavije.

14 Sudski proces u Nirnbergu je započeo 20. novembra 1945. godine i trajao je do 30. avgusta 1946. godine. Za vreme 218 radnih dana saslušano je oko 360 svedoka i pri tome je razmotreno više od 200.000 pisanih svedočenja koja su potvrđena zakletvom odsutnih svedoka iz raznih država.

15 Milan Marković, Nirnberško suđenje – primena novih načela u međunarodnom krivičnom pravu, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Beograd, br. 2, 1973, str. 173-185.

16 Vladan Vasiljević, Suđenje pred međunarodnim vojnim sudom u Nirnbergu i razvoj međunarodnog krivičnog prava, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, br. 3, 1971, str. 305-334.

17 Ljubomir Prljeta, *Zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, Službeni list, Beograd, 1992, str. 14-19.

18 Odluka o kažnjavanju japanske agresije doneta je 1. decembra 1943. godine na konferenciji u Kairu na kojoj su učestvovali američki predsednik Ruzvelt, kineski predsednik Čang Kaj Šek i britanski premijer Čerčil, a pojednosti su precizirane u aktu o kapitulaciji Japana od 2. septembra 1945. godine.

izvršene brojne zločine doneta još 1. decembra 1943. godine na konferenciji u Kairu kojoj su prisustvovali predstavnici SAD, Velike Britanije i Kine. Sve pojednosti o tokijskom sudu, bile su precizirane i u aktu o kapitulaciji koji je Japan potpisao 2. septembra 1945. godine. Nešto pre toga, 26. jula 1945. godine savezničke sile su donele Potsdamsku deklaraciju na osnovu koje je potom osnovan Tokijski tribunal. Naime, odlukom (Posebnim proglasom – „Poveljom”) američkog komandanta za Daleki istok, generala Dagleasa Makartura (a ne ugovorom saveznih pobjedničkih sila kao u slučaju Nirnberškog suda), vojni sud je osnovan i radi suđenja japanskim vojnim i političkim rukovodiocima za zločine izvršene na Dalekom istoku. Ovaj sud je bio sastavljen od jedanaest sudija (bez zamenika) koje je imenovao vrhovni komandant na predlog vlada savezničkih država¹⁹ koje su i potpisale akt o kapitulaciji Japana. Svaka od vlada država koje su bile u ratu sa Japanom imenovale su po jednog sudiju, a sud je donosio odluke većinom glasova. Glavnog tužioca ovog suda imenovale su SAD. Vrhovni komandant je takođe i odobravao izvršenje izrečenih kazni.

Ovaj sud je na procesu koji je vođen od 3. maja 1946. godine do 14. novembra 1948. godine²⁰ (kada je izrečena presuda) od optuženih 25 lica, sedam lica osudio na kaznu smrti, šesnaest lica na kaznu doživotnog zatvora, a dva lica su osuđena na kaznu zatvora u trajanju od 7 od 20 godina. Nijedan od optuženih nije oslobođen optužbe. No, posle Drugog svetskog rata na oslobođenim teritorijama je osnovano više različitih sudova koji su vodili krivične postupke i sudili pojedinim ratnim zločincima, uglavnom za izvršena međunarodna krivična dela na njihovim teritorijama. Tako su osnovani: 1) saveznički okupacioni sudovi, 2) nacionalni sudovi savezničkih država (država pobjednica) i 3) nacionalni sudovi pobeđenih država. Ovi sudski organi su sudili

---

19 Članove Tokijskog suda imenovale su sledeće države: SAD, SSSR, Velika Britanija, Franuska, Kina, Australija, Kanada, Holandija, Novi Zeland, Indija i Filipini. Predsednik suda je bio australijanac Vilijam Veb, a glavni tužilac amerikanac Džozef Kinin koji je i sačinio tekst odluke („Povelje”) o ustanovljenju ovog suda. Ova Povelja sadrži samo 17 članova (za razliku od Statuta Nirnberškog suda koji ima 30 članova). I ona sadrži istovetne odredbe o međunarodnim krivičnim delima, ali ne predviđa mogućnost da se određena pravna lica – organizacija ili grupa – proglasi za zločinačku organizaciju. Pored toga, nadležnost Tokijskog suda se prostirala na izvršena međunarodna krivična dela u periodu od 1. januara 1928. godine do 2. septembra 1945. godine.

20 Optužnica pred Tokijskim sudom je sadržavala 1.218 stranica, sudska rasprava je održana na 818 sednica sudskog veća, gde je saslušano ukupno 418 svedoka uz 4.336 pismena svedočenja odsutnih svedoka, pri čemu se zapisnik sa suđenja sastojao od 48.412 stranice.

učiniocima teških krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava koja su izvršena na određenim okupiranim teritorijama.²¹

Na osnovu Zakona broj 10. Kontrolnog saveta za Nemačku je održano u Njimeburgu još nekoliko sudskih procesa (tzv. naknadni procesi) u vremenu od oktobra 1946. godine do aprila 1949. godine. U ovim procesima je pred sudskim većem u dvanaest sudskih postupaka od strane tužioca Tejlora Telforda optuženo ukupno 185 političkih i vojnih rukovodilaca Nemačkog Rajha od kojih je 24 lica osuđeno na smrt (to su procesi Listu, Renduliću, Bemeu, Špajdelu i dr.). I u drugim državama (Jugoslaviji, SSSR, Čehoslovačkoj, Poljskoj, Belgiji, Francuskoj, Norveškoj) je u posleratnom periodu održano više sudskih procesa pred nacionalnim sudovima u kojima je utvrđivana krivična odgovornost za učinjene zločine u Drugom svetskom ratu.

Dakle, u periodu posle Drugog svetskog rata međunarodno krivično pravo se realizovalo na nekoliko nivoa i to:²² 1) najviši nivo je bio realizovan pred Njimeberškim i Tokijskim sudovima gde su postupci vođeni protiv najviših vojnih i političkih rukovodilaca. Ovi sudski procesi imaju međunarodni karakter. To je najviši nivo međunarodnih sudova, 2) suđenje pred vojnim sudovima država pobednica, najpre u okupacionim zonama u Nemačkoj i pred američkim vojnim sudovima na Dalekom istoku. Ovo je srednji nivo međunarodnih sudova i 3) suđenje pred nacionalnim sudovima pojedinih država gde su postupci vođeni protiv svih učinilaca krivičnih dela prema kriterijumu mesta gde je krivično delo izvršeno. Ovo je najniži nivo krivičnog pravosuđa za međunarodna krivična dela.

4. AD HOC TRIBUNALI

4.1. Osnivanje *ad hoc* tribunala²³

Dakle, međunarodno krivično pravo se danas sastoji iz propisa sadržanih u nizu međunarodnih ugovora, konvencija, paktova i protokola. Težnja da se

---

21 Albert Vajs, Problemi međunarodnog krivičnog pravosuđa, Međunarodna politika, Beograd, br. 4, 1952, str. 15-16.

22 Cherif M. Bassiouni, *The legislative history of the international criminal court*, Ardsley, 2005, pp. 118-139.

23 Pojam tribunala je opšti naziv koji je rezervisan samo za međunarodna sudišta koja imaju privremeni značaj ili usko specijalizovanu nadležnost, za razliku od pojma suda koji određuje sudište koje je ustanovljeno sa namerom da bude stalni organ sa širokom nadležnošću. (Vladimir Degan, Berislav Pavišić, *Međunarodno kazneno pravo*, op. cit., str. 9.).

dođe do kodifikacije svih ovih propisa je urodila plodom tek na kraju dvadesetog veka iako su aktivnosti upravljene u ovom smeru otpočele odmah posle Drugog svetskog rata.

Tako je Generalna skupština UN još 1946. godine formirala Komisiju za kodifikaciju i razvoj međunarodnog krivičnog prava koja je kasnije nazvana Komisija za međunarodno pravo i pripremu kodeksa međunarodnih zločina. Komisija je formulisala osnovne principe²⁴ međunarodnog krivičnog prava koji su proizilazili iz Nirberške i Tokijske presude (tzv. nirberški principi) i izradila Projekt kodeksa međunarodnih zločina. Taj je projekt podnet na usvajanje Generalnoj skupštini UN 1954. godine, ali zbog neslaganja među vodećim silama sveta toga vremena (doba hladnog rata i oštro suprotstavljenih blokova) nije bio usvojen.²⁵ Generalna skupština UN je potom na Petom zasedanju formirala Komitet za međunarodno krivično pravosuđe koji je izradio Nacrt Statuta međunarodnog krivičnog suda i podneo ga na usvajanje na Sedmom zasedanju skupštine. Prema tome, donošenje kodeksa o međunarodnim zločinima i uvođenje međunarodnog krivičnog pravosuđa je postala tekovina početka trećeg milenijuma.²⁶ No, tek 1975. godine Peti kongres o prevenciji kriminaliteta i postupanju sa učinocima održan u Ženevi usvaja Rezoluciju o prevenciji torture i prevenciji i suzbijanju terorizma svih vrsta. Tom prilikom ponovo je razmatrana ideja o formiranju Međunarodnog krivičnog suda. U okviru Komisije za ljudska prava UN i Međunarodnog udruženja za kazneno pravo (IAPL) izrađen je i Nacrt statuta Međunarodnog krivičnog suda koji čak ni zapadni blok zemalja nije bio spreman da prihvati (posebno u delu nadležnosti za gonjenje zločina aparthejda).

Dalji napori međunarodne zajednice u organizovanju jedinstvenog fronta borbe protiv međunarodnog kriminaliteta odvijaju se uglavnom u pravcu preduzimanja napora na suzbijanju trgovine opojnim drogama i psihotropnim supstancijama. Tako je petnaest Karibskih i Latinoameričkih država podržalo ideju o Međunarodnom krivičnom sudu na Specijalnoj sesiji o narkotičnim drogama Generalne skupštine UN 1989. godine. No, ovoj ideji su se oštro usprotivile SAD, Velika Britanija i Francuska. Međunarodno pravna komisija Generalne skupštine UN je ipak nastavila sa radom na studiji o formiranju,

---

24 Potvrda načela međunarodnog prava prihvaćenih statutom Nirberškog suda, Naša zakonitost, Zagreb, br. 1-2, 1992, str. 349.

25 Videti: Vladan Vasilijević, *Međunarodni krivični sud*, Beograd, 1961.

26 Franjo Bačić, Krivičnopravni aspekti rata u Hrvatskoj, Zakonitost, Zagreb, br. 5, 1992, str. 671-679.

nadležnostima i pravilima postupanja međunarodnog krivičnosudskog organa o čemu je posebno bilo reči 1990. godine u Havani na Osmom kongresu UN o prevenciji zločina i postupanju sa izvršiocima. Sledeće godine Međunarodnopravna komisija je prezentirala svoj Izveštaj o zločinima protiv mira, čovečnosti i bezbednosti čovečanstva na Šestom komitetu UN.²⁷ Pitanje formiranja nadnacionalnog sudskog organa je potom razmatrano više puta i to: 1991. godine u okviru Fondacije za ustanovljenje međunarodnog krivičnog suda (FEICC), 1992. godine od strane međunarodnog naučnog i profesionalnog savetodavnog veća UN (ISPAC) i Međunarodnog udruženja za kazneno pravo (IAPL).

I tada, umesto formiranja stalnog sudskog organa u okviru i pod okriljem UN, početkom devedesetih godina 20. veka počinju da jačaju ideje o osnivanju posebnih sudova (tzv. ad hoc sudova) za pojedine slučajeve kršenja međunarodnih prava.²⁸ Takvi predlozi su posebno bili glasno izraženi od strane Senata i Predstavničkog doma Kongresa SAD kada su započela i neformalna saslušanja o zločinima iračkog predsednika Sadama Huseina i drugih iračkih vojnih i političkih rukovodilaca za povrede međunarodnog prava za vreme agresije Iraka na Kuvajt 1990. godine. Iako je, dakle, posle Drugog svetskog rata u okviru Organizacije ujedinjenih nacija ili njenih pojedinih organa bilo više pokušaja da se osnuje jedan stalni međunarodni krivični sudski organ, ti pokušaji su ostali bez uspeha. Tek početkom devedesetih godina 20. veka sa ratnim zbivanjima na prostorima bivše SFR Jugoslavije i Ruande, jačaju ideje da se osnuje posebni ad hoc tribunal²⁹ za suđenje učiniocima najozbiljnijih i najtežih povreda međunarodnog humanitarnog prava na području ovih država.³⁰

---

27 Videti: *Comentaries on the International Law Commissions*, Draft Code of the Crime against the Peace and Security of Mankind, AIDP, 1993.

28 *Međunarodni krivični tribunal*, Zbornik dokumenta, Beograd, 1996.godine; Ivo Josipović, *Haško implementacijsko kazneno pravo*, Zagreb, 2000.

29 Na latinskom. tribunal označava sudijsku stolicu, sud. (Boris Krivokapić, *Leksikon međunarodnog prava*, Radnička štampa, Beograd, 1997, str. 249)

30 Zbog nemoći na vojnim i političkim nivoima, odgovor međunarodne zajednice na sukob u bivšoj SFR Jugoslaviji bio je protivurečan i neblagovremen. O stvaranju odgovarajućeg tribunala pregovaralo se još u toku sukoba – ne samo kao o zakasneloj meri za spasavanje obraza, već i zbog pobožnog verovanja da će on služiti kao sredstvo odvratanja od vršenja daljih zločina. Ideju o formiranju ovakvog tribunala je u proleće 1992. godine izneo R. Badinter, bivši ministar pravde Francuske. Prvi nacrt Statuta ovog tribunala izradila je tročlana komisija koju je imenovala Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji. (A. Cassese, *Međunarodno krivično pravo*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005, str. 395-398.)

Na osnovu Povelje UN³¹ i glave VII osnovana su dva ad hoc tribunala. To su: 1) Tribunal za gonjenje lica odgovornih za ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene na tlu bivše SFR Jugoslavije³² koji je osnovan Rezolucijom Saveta bezbednosti UN broj 827 od 25. maja 1993. godine. Rezolucijom istog organa broj 1503 od 28. avgusta 2003. godine postavljena je „završna strategija” kojom je predviđeno da sve istrage pred ovim sudskim organom budu okončane do kraja 2004. godine, a prvostepeni postupci do kraja 2008. godine, kako bi do kraja 2010. godine bili okončani i svi krivični postupci po pravnim lekovima i 2) Međunarodni krivični tribunal za Ruandu koji je osnovan Rezolucijom Saveta bezbednosti UN broj 955 od 8. novembra 1994. godine.

Dakle, konačnu premijeru je međunarodno krivično pravosuđe doživelo na primeru ratnih zbivanja na prostorima bivše SFR Jugoslavije,³³ odnosno Ruande devedesetih godina prošlog veka. Tada se, prvo, pribeglo korišćenju glave VII, Povelje UN i člana 29. kako bi se formirao Međunarodni tribunal za suđenje licima odgovornim za ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine.³⁴ Naime, još 13. jula 1992. godine Savet bezbednosti UN je Rezolucijom broj 764 obavezao sve strane u sukobima na prostorima bivše SFR Jugoslavije³⁵ na izričitu primenu humanitarnog međunarodnog prava, a posebno ženevskih konvencija iz 1949. godine.³⁶

U Rezoluciji broj 771 od 13. avgusta 1992. godine Savet bezbednosti UN je ponovo izrazio zabrinutost zbog nastavljanja činjenja povreda međunarodnog humanitarnog prava, posebno na teritoriji Bosne i Hercegovine³⁷ uključujući

---

31 Tribunali su osnovani kao prinudne, opšteobavezujuće mere u okviru ovlašćenja Saveta bezbednosti iz člana 41. Povelje UN radi sprečavanja narušavanja mira. Takođe, prema Povelji UN i to članu 29. Savet bezbednosti je ovlašćen da osniva pomoćna tela i upravo kao takvo telo su i osnovani tribunali.

32 Ivo Josipović, *Novo hrvatsko implementacijsko kazneno pravo: procesnopravni i organizacioni aspekti*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, br. 2, 2003, str. 843-876.

33 Franjo Bačić, *Krivičnopravni aspekti rata u Republici Hrvatskoj*, Zakonitost, Zagreb, br. 5, 1992, str. 671-679.

34 *Basic Documents*, United Nations, ICTY, Hague, 1995, pp. 5-27.

35 Ivan Zvonarek, *Kršenje međunarodnog ratnog i humanitarnog prava od strane agresora tijekom domovinskog rata*, Pravni vjesnik, Osijek, br. 3-4, 1997, str. 151-169.

36 Richard Goldstone, *War Crimes Law comes of Age*, The American Journal of International Law, Washington, br. 2, 2000, pp. 417-418.

37 Cherif M. Bassiouni, *A manual on International Humanitarian Law and arm control agreements*. Ardsley, 2000, pp. 131-168.

masovna prisilna iseljavanja i deportacije civila, hapšenja i zloupotrebu civila u logorima, namerne napade na neborce, bolnice i ambulante, sprečavanje isporuke hrane i medicinskih potreba civilima i obesnom oštećenju ili uništenju imovine. Tom prilikom pozvane su države i međunarodne organizacije da prikupljaju i Savetu bezbednosti dostavljaju podatke i informacije o izvršenim zločinima i povredama međunarodnog humanitarnog prava. Potom Savet bezbednosti UN u Rezoluciji broj 808 od 22. marta 1993. godine odlučuje da formira Međunarodni tribunal za gonjenje lica odgovornih za ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava³⁸ izvršene na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine što konačno i čini Rezolucijom broj 827 od 25. maja 1993. godine kada je usvojen Statut tribunala sa sedištem u Hagu.³⁹ Ovaj Tribunal je do sada doneo više presuda za učinjena međunarodna krivična dela: a) zločin protiv čovečnosti, b) ratne zločine, c) teške povrede zakona i običaja ratovanja i d) zločin genocida (prvi put je sudsko veće kojim je predsedavao sudija Almiro Rodriges avgusta 2002. godine izreklo kaznu za najteže krivično delo ove vrste – genocid, generalu Radislavu Krstiću za izvršeni zločin u Srebrenici) .

Sličan Tribunal⁴⁰ je osnovan Rezolucijom Saveta bezbednosti UN broj 955 od 8. novembra 1994. godine radi utvrđivanja krivične odgovornosti i kažnjavanje lica odgovornih za izvršena krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava za vreme građanskog rata u Ruandi. Ovaj tribunal⁴¹ ima sedište u gradu Aruši u Tanzaniji i njegov je zadatak da utvrdi krivičnu odgovornost i izrekne kazne učiniocima najtežih krivičnih dela u Ruandi. Tako je sudsko veće tribunala kojim je predsedavao sudija Vilijam Sekule krajem 2003. godine bivšem gradonačelniku Mukinga – Juvenalu Kajelijelu, pripadniku Hutu plemena izreklo kaznu doživotnog zatvora za krivično delo genocida nad Tutsima koje je izvršeno u gradu Ruhengeriju.

---

38 Sanja Fabijanić Gagro, Nemeđunarodni oružani sukobi u praksi Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, Rijeka, br. 2, 2007, str. 1113-1138.

39 Ivan Zvonarek, Kršenje međunarodnog ratnog i humanitarnog prava od strane agresora tijekom domovinskog rata, Pravni vjesnik, Osijek, br. 3-4, 1997, str. 151-169.

40 D. L. Jonson, The International Tribunal for Rwanda, International Review of Penal Law, br. 1-2, 1996, pp. 211-233.

41 U toku 2003. godine umesto Karle del Ponte za glavnog tužioca ovog tribunala postavljen je Hašan Džalov iz Gambije. Od osnivanja do kraja 2003. godine ovaj je tribunal osudio dvanaest lica optuženih za međunarodna krivična dela izvršena u građanskom ratu u Ruandi.

4.2. Organizacija i postupak pred ad hoc tribunalima

S obzirom da su organizacija i postupak⁴² oba ad hoc krivična tribunala zasnovani na istim postavkama i načelima, izložičeno karakteristike Haškog tribunala. Pri tome treba ukazati na razlike u nadležnostima tribunala za Ruandu⁴³ u odnosu na Haški tribunal. Te razlike se svode na sledeće:⁴⁴

1. prostorna nadležnost je šire određena u Statutu tribunala za Ruandu jer se ona prostire na sva krivična dela koja su izvršena na teritoriji Ruande, ali i na teritoriji susednih država pod uslovom da su krivična dela izvršila lica koja su državljanji Ruande. Haški tribunal je pak nadležan za međunarodna krivična dela koja su izvršena samo na teritoriji bivše SFR Jugoslavije,

2. vremenska nadležnost je uže određena u Statutu Tribunala za Ruandu⁴⁵ jer je ovaj tribunal nadležan samo za međunarodna krivična dela koja su izvršena u vremenskom periodu od 1. januara do 31. decembra 1994. godine. Nasuprot tome, nadležnost Haškog tribunala se prostire na sva međunarodna krivična dela koja su izvršena u periodu od 1991. godine (bez određenja tačnog datuma u 1991. godini, kao i bez određenja do kada se ova dela mogu izvršiti što praktično znači da se ta nadležnost prostire na sva krivična dela koja proceni tužilaštvo). Tako se pred ovim tribunalom vode krivični postupoci i za krivična dela koja su izvršena u toku 1998. i 1999. godine, dakle u vreme pre i u toku NATO agresije na SR Jugoslaviju i

3. stvarna nadležnost tribunala za Ruandu je uže određena. Naime, prema Statutu Tribunala za Ruandu,⁴⁶ on je nadležan za utvrđivanje krivične

---

42 Vesna Rakić Vodinić, Prikaz Pravila o postupku i dokazivanju Međunarodnog tribunala za suđenje licima za koje se pretpostavlja da su odgovorna za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava učinjene na teritoriji bivše Jugoslavije, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, br. 1-2, 1994, str. 122-131.

43 Između Haškog tribunala i Tribunala za Ruandu postoji više razlika koje se ogledaju u sledećem: 1) Tribunal za Ruandu je osnovan na zahtev vlade u ovoj afričkoj državi, doduše ne one vlade koja je i otpočela građanski rat, 2) rat u Ruandi je proglašen za građanski rat – dakle unutrašnji oružani sukob, a ne za međunarodni oružani sukob i 3) kazne koje su izrečene od strane Tribunala za Ruandu se mogu izvršavati i u Ruandi, a to još uvek nije slučaj za državama čijim državljanima se sudilo u Haškom tribunalu.

44 Cherif M. Bassiouni, *A manual on international humanitarian law and arms control agreements*, Ardsley, 2000, pp. 131-168.

45 Boris Krivokapić, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju i Ruandu – pro et contra, *Strani pravni život*, Beograd, br. 1-3, 1996, str. 43-65.

46 Boris Krivokapić, Međunarodni tribunal za Ruandu, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, br. 1, 1997, str. 73-80.

odgovornosti i izricanje kazni učiniočima krivičnih dela: a) genocida, b) zločina protiv čovečnosti i c) teških povreda člana 3. Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata iz 1949. godine i Drugog dopunskog protokola iz 1977. godine koja su izvršena na teritoriji Ruande (budući da se ovde ne radi o međunarodnom, već o unutrašnjem oružanom sukobu, ali sa ogromnim brojem civilnih žrtava), ali i u slučaju izvršenja krivičnih dela od strane državljana Ruande, ako su ta dela izvršena van teritorije ove države. Dakle, tribunal za Ruandu nije nadležan za zločine koji se mogu izvršiti u kontekstu međunarodnog oružanog sukoba tj. teška kršenja ženevskih konvencija iz 1949. godine i kršenja zakona i običaja rata. Nasuprot tome, Haški tribunal je nadležan za sledeća međunarodna krivična dela: a) zločin protiv čovečnosti, b) zločin genocida, c) teške povrede ženevskih konvencija iz 1949. godine i d) kršenje zakona i običaja ratovanja.⁴⁷

Haški tribunal čine sledeći organi: 1) sudska veća (prvostepeno i žalbeno), 2) tužilaštvo i 3) sekretarijat tribunala. Sudska veća su sastavljena od jedanaest nezavisnih sudija, od kojih su trojica sudija u prvostepenom veću (pri čemu ne mogu da budu iz iste države) i pet sudija u žalbenom veću. Statut predviđa određene uslove potrebne za izbor sudija ovog tribunala. Za sudiju mogu biti izabrana lica visokih moralnih osobina, nepristrasna i sa integritetom koja poseduju kvalifikacije koje se zahtevaju u njihovim državama za najviša sudijska zvanja. Njih bira generalna skupština UN na vreme od četiri godine. Sudije biraju predsednika tribunala koji predsedava postupkom pred žalbenim većem (čl. 12, 13, i 14. Statuta). Tužilac je odgovoran za istragu učinjenih zločina i optuženje lica odgovornih za krivična dela iz nadležnosti tribunala. To je nezavisni organ tribunala koga postavlja Savet bezbednosti UN. To mora biti lice visokih moralnih kvaliteta koje poseduje najviši nivo stručne kompetencije i iskustva u vođenju istraga i optužbi u krivičnim stvarima. Bira se na period od četiri godine (član 16. Statuta). Sekretarijat je odgovoran za administraciju i usluge Međunarodnom tribunalu. Čine ga sekretar i ostalo osoblje. Sekretara postavlja generalni sekretar UN na period od četiri godine. Osoblje sekretarijata postavlja sekretar (član 17).

Odredbе čl. 18-26. Statuta uređuju krivični postupak pred Tribunalom. Tužilac započinje istragu po službenoj dužnosti ili na osnovu pribavljenih informacija iz bilo kog izvora (npr. vlada i organa UN, nevladinih i međuvladinih organizacija). On prima sve informacije i odlučuje o tome da li

---

47 Dragan Jovašević, *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*, Službeni glasnik, Beograd, 2002, str. 14 i dalje; Dragan Jovašević, *Međunarodna krivična dela – odgovornost i kažnjivost*, Pravni fakultet, Niš, 2010, str. 89-93.

postoji dovoljno osnova za optuženje nekog lica. Pri tome, on može da ispituje osumnjičenog, žrtve ili svedoke, kao i da prikuplja relevantne dokaze, te da preduzima pojedine istražne radnje na licu mesta. U obavljanju ovih poslova on može da traži pomoć organa države gde se takve radnje preduzimaju. Osumnjičeni koga ispituje tužilac ima pravo na branioca po svom izboru, kao i pravo na besplatnu pravnu pomoć postavljenog branioca, te pravo na prevođenje celokupnog materijala na svoj jezik. Kada utvrdi da postoji „slučaj”, tužilac priprema optužnicu koja sadrži činjenični opis dela, krivično delo koje se optuženom stavlja na teret, kao i sakupljene dokaze. Potom se optužnica dostavlja sudiji prvostepenog veća.

Sledi faza preispitivanja optužnice. To je nadležnost sudije prvostepenog veća, koji kada utvrdi da je „slučaj” dovoljno formiran, potvrđuje optužnicu ili ako nije zadovoljan, može da istu odbaci. Posle potvrde optužnice, sudija na zahtev tužioca može da izda naređenje i naloge za hapšenje, zadržavanje, predavanje i transfer optuženog ili druga naređenja od značaja za dalje vođenje krivičnog postupka. Pretresni postupak pred prvostepenim većem je sledeća faza postupka pred Haškim tribunalom. Veće je dužno da obezbedi korektno i brzo vođenje krivičnog postupka u saglasnosti sa Pravilima procedure i dokazivanja, uz puno poštovanje prava optuženog, kao i zaštite žrtava i svedoka. Lice protiv koga je potvrđena optužnica se pritvara, potom se obaveštava o optužbama protiv njega i privodi tribunalu. Po otpočinjanju pretresa, prvo se čita optužnica, zatim se utvrđuje da li su poštovana sva prava optuženog, kao i da li je on razumeo optužnicu. Potom se optuženi poučava o pravu da odgovori na sve navode optužnice. Prvostepeno veće tada utvrđuje datum pretresa. Saslušanje je javno osim ako postoje razlozi za isključenje javnosti u skladu sa Pravilima procedure i dokazivanja.

Član 21. Statuta Haškog tribunala garantuje optuženom licu sledeći korpus prava, među kojima se posebno ističu sledeća prava: 1. jednakost pred tribunalom, 2. pravo na pošteno i javno saslušanje, 3. pretpostavka nevinosti kao i 4. garancije pune ravnopravnosti optuženog kao što su: a) da bude smesta i detaljno obavešten na svom jeziku o prirodi i osnovama optužbe, b) da ima odgovarajuće vreme i mogućnosti za pripremu odbrane, kao i pravo da komunicira sa braniocem po svom izboru, c) da mu se sudi bez nepotrebnog odlaganja, d) da mu se sudi u ličnom prisutvu, kao i da se brani lično i uz stručnu pomoć, e) da ispituje svedoke optužbe i da obezbedi prisustvo i ispitivanje svedoka odbrane, f) pravo na besplatnu pomoć prevodioca i g) da ne bude prinuđen da svedoči protiv sebe ili da prizna krivicu.

Kada je krivična stvar u dovoljnoj meri rasvetljena i razrešena, prvostepeno veće objavljuje presudu koja se donosi većinom glasova. Uz izreku o krivici i kazni, presuda se dopunjava pismenim obrazloženjem koje može da sadrži i izdvojena mišljenja i neslaganja pojedinih sudija – članova sudećeg veća. Nezadovoljna strana može da izjavi žalbu iz sledećih razloga: 1. zbog greške u pravnim pitanjima koje odluku suda čine manjkavom i 2. zbog činjenične greške koja je dovela do nepravilne odluke. O podnetoj žalbi odlučuje žalbeno veće koje napadnutu odluku može da: a) potvrdi, b) poništi ili c) promeni (preinači). Kada se otkrije nova činjenica koja nije postojala u vreme suđenja pred prvostepenim ili žalbenim većem, a koja može da bude od odlučujućeg značaja za odluku suda, osuđeno lice ili tužilac mogu podneti tribunalu zahtev za ponavljanje postupka. To je jedina vrsta vanrednog pravnog leka koji poznaje Statut Haškog tribunala.

Osnovne teškoće sa kojima se u dosadašnjem radu suočavao Haški tribunal mogu se svesti na sledeće:⁴⁸ 1. nedovoljna saradnja država u pogledu hapšenja i predaje optuženih lica i pristupa dokazima što otežava efikasan rad tužilaštva, 2. višegodišnje trajanje pojedinih istraga što je omogućilo mnogim osumnjičenima da umru pre početka suđenja ili pre donošenja sudske odluke (pa je na taj način njihova krivica ostala neutvrđena), 3. neravnopravan položaj odbran u odnosu na istražno tehničke i vremenske mogućnosti kojima raspolaže tužilaštvo, 4. adversarni sistem suđenja koji u složenim i obimnim slučajevima, dovodi do nerazumno dugotrajnih sudskih postupaka što dovodi do kolizije dva važna procesna načela: a) pretpostavke nevinosti i b) neograničenog trajanja pritvora i 5. okolnost da sudije ne prisustvuju nagodbama tužilaštva sa optuženima koji se često završavaju sporazumom o priznanju krivice.

5. STALNI MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD

5.1. Osnivanje i nadležnost suda

Međunarodni ad hoc tribunali nisu zadovoljili svetsku, ni laičku, ni pravničku javnost u pogledu osećanja pravde i pravičnosti. Sve jače se ispoljava potreba za osnivanjem jednog stalnog i univerzalnog međunarodnog krivičnog suda pred kojim bi odgovarali izvršioци svih međunarodnih zločina bez obzira

---

48 Vojin Dimitrijević, Obrad Račić, Vladimir Đerić, Tatjana Papić, Vesna Petrović, Saša Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007, str. 233-234.

čiji su državljani i bez obzira na svoju funkciju i mesto gde su zločini izvršeni.⁴⁹ Kao rezultat takve težnje i svih ranije uložениh napora, konačno je usvojen Rimski statut⁵⁰ Međunarodnog krivičnog suda na Diplomatskoj konferenciji u Rimu jula 1998. godine.⁵¹ Od ukupno prisutnih 148 predstavnika država, 120 je glasalo za Statut, 21 država je bila uzdržana, dok je sedam bilo protiv.⁵² Da bi sud počeo da funkcioniše bilo je potrebno da Statut potpiše i ratifikuje najmanje 60 država.

Dana 1. jula 2002. godine ovaj Statut Međunarodnog krivičnog suda (poznat i kao Rimski statut)⁵³ je stupio na snagu čime je sud formalno i osnovan (kada je dakle izvršena kodifikacija međunarodnog krivičnog prava), a 11. marta 2003. godine u prisustvu predstavnika 89 država (potpisnica Statuta) i generalnog sekretara UN Kofi Anana inaugurisano je osamnaest sudija ovog suda na čelu sa predsednikom suda, kanadskim sudijom Filipom Kiršom (koji je svojevremeno bio predsedavajući Rimske konferencije 1998. godine kada je i usvojen Statut ovog suda). Nešto kasnije 21. aprila 2003. godine za glavnog tužioca ovog suda izabran je Argentinac Luis Moreno Okampo.

Stalni Međunarodni krivični sud⁵⁴ je konačno počeo sa radom 1. jula 2003. godine. Tako je otvorena nova stranica u istoriji ljudske civilizacije.

---

49 Mirjan Damaška, Pravi ciljevi međunarodnog kaznenog pravosuđa, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, br. 1, 2008, str. 13-33.

50 Davor Derenčinović, Implementacija materijalnopравnih odredbi Statuta Međunarodnog kaznenog suda (Rimski statut) u hrvatskom kaznenom zakonodavstvu, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, br. 2, 2003, str. 877-906.

51 Videti: UN Doc. A/Conf. 183/9, International Legal Materials, 1999. godine; Ch.. Blakesley, Jurisdiction, Definition and Triggering Mechanism, The International Criminal Court, 13. Nouvelles etudes penales, AIDP, 1997.

52 Protiv Statuta stalnog međunarodnog krivičnog suda izjasnili su se predstavnici sledećih država: SAD, Kine, Izraela, Indije, Iraka, Libije i Katara.

53 Obrad Račić, Jedan pogled na stalni Međunarodni krivični sud, Međunarodna politika, Beograd, br. 1072, 1998, str. 16.

54 U pravnoj teoriji je gotovo opšte prihvaćeno da je Rimski statut nastojao da ostvari sintezu načela krivičnog prava iz razlikih pravniх sistema, a pri tome se naročito trudio da pomiri anglosaksonsko krivično pravo i evropsko kontinentalno krivično pravo. Stoga su mnoge njegove odredbe plod kompromisa, pa ih neki autori označavaju kao hibridne norme. No, već sama činjenica da se Rimski statut hvata u koštac sa finesama krivičnopravne dogmatike, predstavlja značajan korak napred u poređenju sa statutima prethodnih međunarodnih sudova. (Petar Novoselec, *Opći dio kaznenog prava*, Narodne novine, Zagreb, 2004, str. 481).

Međunarodni krivični sud⁵⁵ osnovan Rimskim statutom je komplementaran nacionalnom pravosuđu. Naime, usvojeno je gledište, sadržano u Preambuli Statuta, da je pre svega na državama da gone učinioce međunarodnih zločina, a tek ako one to ne učine, postupak pokreće Međunarodni sud. Sedište Međunarodnog krivičnog suda je u Hagu u Holandiji, s tim što ono može da bude i na drugom mestu kada i gde se to pokaže neophodnim. Ovako shvaćena komplementarnost znači da je Međunarodni krivični sud samo proširenje nacionalne krivične jurisdikcije. On tako nije „nacionalni”, nego „internacionalni” organ. On ne može učiniti ništa više nego što mogu i nacionalni sudovi. Međunarodni krivični sud ne može direktno da hapsi okrivljena lica, niti da prikuplja relevantne dokaze jer nema „svoju” policiju. Zbog toga i svi zahtevi za saradnju i pružanje međunarodne krivičnopravne pomoći moraju da idu preko nacionalnih sudova. Kako je taj sud samo „produžetak” nacionalnih sudova, okrivljena lica mu se ne „izručuju” (ekstradiraju), nego se „predaju”.⁵⁶

Međunarodni vojni sudovi u Njimegenu i Tokiju su nasuprot tome imali ekskluzivnu nadležnost u odnosu na nacionalne sudove. Oni su delovali u državama čiji su državljani optuženi za najteža međunarodna krivična dela. U odnosu na te zločine, bila je isključena jurisdikcija nacionalnih sudova poraženih država. Samo na taj način su sudovi država pobednica mogli direktno doći do optuženih lica i dokaza za njihovu krivicu. I ad hoc tribunali – za bivšu Jugoslaviju i Ruandu – imaju suženiju nadležnost iako i oni imaju prioritet u odnosu na nacionalne sudove (ali ta nadležnost nije ekskluzivna). Naime, nacionalni sudovi mogu, pa čak i moraju da sude licima za koje postoji sumnja da su izvršila međunarodna krivična dela u ratnim dešavanjima na području bivše SFR Jugoslavije, odnosno Ruande, pod uslovom da ad hoc tribunali ne vode krivične postupke prema takvim licima. To iz razloga jer su međunarodni sudovi u prvom redu zainteresovani da suđenje licima koja su se nalazila na najvišim političkim, državnim, policijskim ili vojnim položajima, dok suđenje ostalim učiniocima međunarodnih krivičnih dela prepuštaju nacionalnim sudovima. Ovde se, dakle, radi o konkurirajućoj nadležnosti.

Budući da se radi o izuzetno značajnom organu međunarodne zajednice, potrebno je da ukažemo i na nadležnosti stalnog Međunarodnog krivičnog

---

55 Ivo Josipović, *Put do Rima: pregled pravnih i političkih okolnosti koje su doprinijele osnivanju Međunarodnog kaznenog suda*, Zagreb, 2001, str. 13-73.

56 Petar Novoselec, *Opći dio kaznenog prava*, op. cit., str. 482.

suda. Tu se razlikuju sledeće vrste nadležnosti ovog suda: a) materijalna, b) personalna, c) teritorijalna i d) vremenska.⁵⁷

Materijalna nadležnost Međunarodnog krivičnog suda (čl. 5-8. Statuta) ograničena je na najteža međunarodna krivična dela koja pogađaju međunarodnu zajednicu. Statutom su predviđene četiri vrste zločina (međunarodnih krivičnih dela) za koja je nadležan ovaj sud. To su:⁵⁸ 1) zločin genocida, 2) zločin protiv čovečnosti, 3) ratni zločini i 4) zločin agresije. Osim zločina agresije, za sva ostala krivična dela dati su elementi na osnovu ženevskih konvencija iz 1949 godine i dopunskih protokola iz 1977. godine.

U pogledu personalne nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda prema članu 26. Statuta je utvrđeno da je on nadležan za vođenje krivičnog postupka i utvrđivanje krivične odgovornosti fizičkih lica koja su u vreme izvršenja nekog od Rimskim statutom predviđenih zločina imala navršenih 18 godina života, kao i da su državljani neke od država članica Rimskog statuta (dakle država koje su priznale nadležnost ovog nadnacionalnog sudskog organa).

Teritorijalna nadležnost suda (član 5. Statuta) se prostire na teritoriju država na kojoj je izvršeno neko međunarodno krivično delo ili na teritoriju države čiji je optuženi državljanin, ali samo pod uslovom da se radi o državi koja je potpisala Rimski statut.

Vremenska nadležnost suda (član 11. Statuta) označava da se pred ovim sudom mogu krivično goniti i kažnjavati učinioci za ona međunarodna krivična dela koja su izvršena posle 1. jula 2002. godine. kao dana stupanja na snagu Rimskog statuta.⁵⁹ Prva optužnica pred ovim sudom je podignuta tek 2007. godine.⁶⁰

---

57 Ivan Jovanović, Načini pokretanja nadležnosti međunarodnog krivičnog suda, Međunarodna politika, Beograd, br. 1107, 2002, str.36-41.

58 Dragan Jovašević, Pojam, elementi i karakteristike međunarodnog krivičnog dela, Strani pravni život, Beograd, br. 1-2, 2005, str. 277-298.

59 U literaturi se stoga ističe da je ovakvim određivanjem stvarne nadležnosti Stalnog Međunarodnog krivičnog suda izvršena „tiha ili prikrivena amnestija” brojnih masovnih zločina koji su izvršeni u: gulazima u bivšem Sovjetskom savezu, na Tibetu 1951. godine, zločini aparthejda u Južnoj Africi između 1960 i 1989. godine, za vreme kulturne revolucije u Kini u vremenu 1966-1976. godine, od strane vojne hunte u Čileu u periodu 1970-1980. godine, itd.

60 Nebojša Raičević, Stvarna nadležnost međunarodnog krivičnog suda, Strani pravni život, Beograd, br. 1-2, 2005, str. 317-326.

5. 2. Organizacija i postupak pred sudom

Stalni Međunarodni krivični sud sa sedištem u Hagu čine sledeći organi:⁶¹ 1. predsedništvo suda, 2. veća (žalbeno, sudeće, predraspravno), 3. kancelarija tužioca i 4. sekretarijat. Sud čini osamnaest sudija za koje mogu biti izabrana lica visokih moralnih karakteristika, nepristrasna i sa ličnim integritetom koja poseduju kvalifikacije zahtevane za najviše pravne institucije u svojim državama. Bira ih skupština država članica ovog suda većinom glasova sa liste kandidata na period od devet godina. Predsedništvo suda čine predsednik i dva potpredsednika koje biraju sudije na vreme od tri godine. Ono je odgovorno za pravilno funkcionisanje suda, i kancelarije tužioca, te obavlja druge statutom predviđene funkcije.

Tužilaštvo je nezavisni i odvojeni organ suda.⁶² Ono je odgovorno za primanje prijave i informacija, kao i dokaza o izvršenim zločinima iz nadležnosti suda. Njega čine tužilac i više zamenika za koje mogu biti birana lica visokih moralnih kvaliteta, kompetentni i sa velikim praktičnim iskustvom u tužilaštvu ili vođenju krivičnog postupka. Tužioce bira skupština država članica suda na vreme od devet godina. Prvi tužilac Međunarodnog krivičnog suda je Argentinac Luis Moreno Okampo. Njega je skupština država članica izabrala 21. aprila 2003. godine.

Sekretarijat je odgovoran za vansudske aspekte, administraciju i funkcionisanje suda. Njime upravlja sekretar koga biraju sudije na vreme od pet godina. On osniva odeljenje za žrtve i svedoke u okviru sekretarijata koje u saradnji sa tužiocem obezbeđuje zaštitne mere i drugu odgovarajuću pomoć svedocima ili žrtvama.

Krivični postupak⁶³ pred Međunarodnim krivičnim sudom započinje istragom koju pokreće tužilac na osnovu prethodno dobijenih informacija i podataka.⁶⁴ Veliku ulogu u toku sprovođenja istrage, kao i široka ovlašćenja u preduzimanju pojedinih radnji, samostalno ili zajedno sa tužiocem, ima predsudbeno veće. Ono donosi odluku o privođenju i hapšenju osumnjičenih lica, kao i o puštanju na slobodu pritvorenih lica. Bez njegove potvrde optužba

---

61 Ivo Jospović, Ustroj Međunarodnog kaznenog suda i obavljanje poslova sudske i pravosudne uprave, Zagreb, 2001, str. 77-90.

62 Marisabel Škorić, Posebne ovlasti tužitelja Međunarodnog kaznenog suda da odustane od istrage i kaznenog progona, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, br. 3, 2007, str. 603-627.

63 Davor Krapac, Procesnopravne odredbe Rimskog statuta u svetlu hrvatskog kaznenopravnog sustava, Zagreb, 2001, str. 127-147.

64 Goran Tomašević, Temeljni instituti međunarodnog kaznenog procesnog prava, Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu, Split, br. 3-4, 2004, str. 198-247.

ne može da dobije pravnu snagu. Tek posle potvrde optužbe protiv nekog lica, ono se kao optuženi predaje sudskom veću radi presuđenja. Treba istaći, da predsudsko veće može po podnetoj tužbi od strane tužioca da donese sledeće odluke: a) da je odbije, b) da je izmeni i c) da traži njenu dopunu ili naknadno pronalaženje dokaza.⁶⁵ Kazne koje sudsko veće može da izrekne učiniocima najtežih međunarodnih krivičnih dela jesu: 1) zatvor u doživotnom trajanju, 2) zatvor do trideset godina, 3) novčana kazna i 4) konfiskacija prihoda od vlasništva i dobara koji su dobijeni direktno ili indirektno izvršenjem zločina.

6. INTERNACIONALIZOVANI KRIVIČNI SUDOVI

I konačno, krajem drugog i početkom trećeg milenijuma na svetskoj pozornici se javljaju međunarodni sudovi „treće” generacije. To su internacionalizovani (mešoviti ili hibridni) krivični sudovi ili tribunali. To su takođe ad hoc sudovi. Oni su mešovitog sastava. Dakle, sastavljeni su od domaćih i međunarodnih sudija kako bi se obezbedila njihova nepristasnost i sprečila odmazda, odnosno revanšizam. I pored učešća stranih državljana u postupku pred takvim sudovima, oni su ipak u potpunosti integrisani u domaći pravni poredak i blisko su povezani sa domaćim (dakle nacionalnim, unutrašnjim) pravnim sistemom.

U pravnoj teoriji se ističe više razloga koji opravdavaju osnivanje mešovitih, hibridnih ili internacionalizovanih sudova. To su sledeći razlozi:⁶⁶

1. u vanrednim situacijama (kao što su: građanski rat, oružani sukob, jake verske i etničke tenzije) dolazi do vršenja velikog broja teških zločina koji se sastoje u masovnom kršenju ljudskih prava. Kada se takvo stanje prevaziđe novuspostavljenoj vlasti stoji više mogućnosti na raspolaganju: a) da putem komisija za istinu ili pomirenje radi na ublažavanju tenzija, vraćanju i ubrzavanju procesa nacionalnog pomirenja i vraćanju povrenja građana u institucije vlasti, b) da se davanjem amnestije učiniocima krivičnih dela zaborave teški događaji iz nedavne prošlosti i c) da se izvedu pred sud i kazne najodgovornija lica za učinjene teške zločine kako bi se doprinelo u postkonfliktnom periodu procesu izgradnje mira, čime bi se s druge strane delovalo kao faktor odvraćanja od vršenja novih zločina u budućnosti,

2. jedna od posledica vanrednih situacija često se javlja u vidu raspada sudskog sistema i institucija pravosuđa,

65 Marisabel Škorić, Mješoviti međunarodni kazneni sudovi, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, Rijeka, br. 2, 2005, str. 933-970.

66 Antonio Cassese, *Međunarodno krivično pravo*, op. cit., str. 404-407.

3. sudski odgovor na učinjene zločine se ne može tražiti od međunarodne zajednice iz dva razloga: a) nepostojanje političke volje relevantnih organa međunarodne zajednice koji bi trebalo da osnuju međunarodni sud (tribunal) i obezbede uslove za njegovo delovanje i b) odsustvo političke volje velikih sila da obezbede sredstva (novčana, tehnička, kadrovska i dr.) za rad ovakve međunarodne sudske instance i

4. međunarodna zajednica je sklona mišljenju da se kao jedno od načina pomirenja suprostatavljenih strana može javiti u vidu korišćenja nacionalnog sudstva pod određenim nadzorom (pa i kontrolom) međunarodne zajednice. Time se: a) ublažavaju nacionalistički zahtevi lokalnih vlasti koje nisu sklone da pravosudnu (kao deo svoje suverene) vlast prepuste međunarodnoj zajednici u celosti, b) uključuju se u rad sudstva i tužilaštva lokalne sudije i tužioci koji bolje poznaju mentalitet, kulturu, tradiciju, jezik, običaje i sl. optuženih lica, svedoka i žrtava, c) održavanje sudskih procesa na teritorijama gde su se neposredno odigrali brojni zločini omogućava lokalnom stanovništvu da stekne pravu i potpunu predstavu o događajima iz nedavne prošlosti, d) može ubrzati proces krivičnog gonjenja i suđenja i e) može doprineti postepenom unapređenju pravnog usavršavanja lokalnih sudija i tužilaca.

Ovako formirani internacionalizovani sudovi primenjuju i međunarodno, ali i domaće krivično pravo. Obično su osnivani na područjima koja su u prethodnom periodu bila izložena masovnim, teškim i dugotrajnim kršenjima ljudskih prava, kao i humanitarnog prava. Dva su načina osnivanja ovih sudova. To su: 1. aktima prelazne administracije univerzalne međunarodne organizacije (UN) – kakav je slučaj na Kosovu i Metohiji u sastavu Republike Srbije i u Istočnom Timoru i 2. ugovorom između UN i vlade na čijoj teritoriji tribunal (sud) vrši sudsku vlast – na koji način su uspostavljeni hibridni sudovi u Sijera Leoneu i Kambodži. U pravnoj teoriji se navodi nekoliko ciljeva uspostavljanja internacionalizovanih sudova. To su: 1. da se sankcionišu ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava koja su učinjena od strane pojedinaca, 2. odvracanje od daljeg kršenja ljudskih prava i 3. pružanje pomoći pojedinim državama u ponovnom uspostavljanju vladavine prava i pravne države.

U novije vreme u međunarodnoj zajednici su formirana četiri internacionalizovana suda.⁶⁷ To su sudovi u: 1) Istočnom Timoru, 2. Kosovu i Metohiji, 3. Kambodži i 4. Sijera Leoneu.

---

67 Pored navedenih internacionalizovanih sudova, u literaturi se ukazuje na specifičan položaj suda sa međunarodnim učešćem – Veća za ratne zločine Državnog suda Bosne i Hercegovine. To se sud nalazi u okviru pravosudnog sistema Bosne i Hercegovine, ali u

6.1. Istočni Timor

Zbog izvršenih brojnih zločina kršenjem ljudskih prava i humanitarnog prava u ratnim dešavanjima u Istočnom Timoru je 1999. godine izbio sukob velikih razmera. Zato je Savet bezbednosti UN Rezolucijom broj 1272 od 25. oktobra 1999. godine ustanovio Prelaznu upravu (UNTAET) u Istočnom Timoru sa zadatkom da uspostavi upravu u zemlji do sticanja nezavisnosti posle odlaska vojnih snaga Indonezije. No, ova Prelazna uprava je imala i zadatak da privede pravdi lica koja su odgovorna za nasilje koje se dogodilo tokom sprovođenja referenduma o nezavisnosti u ovoj pacifičkoj državi. U osnovi ove obaveze nalazi se Rezolucija Saveta bezbednosti UN 141/2002 kojom je određeno osnivanje Posebnog (Specijalnog) veća za teška krivična dela. Kako je pravosudni sistem u Istočnom Timoru bio potpuno uništen, to je Prelazna uprava donela Uredbu 2000/11 kojim je uspostavljen sudski sistem Istočnog Timora kojim se osnivaju okružni sudovi i žalbeni sud u gradu Diliju.

Pored toga, Uredbom 2000/15 od 6. juna 2000. godine su osnovana Posebna veća za teške (ozbiljne) zločine. Ta sudska veća su činile domaće i međunarodne (koje imenuje UN) sudije sa zadatkom da sprovedu postupak krivičnog gonjenja i utvrđivanja krivične odgovornosti lica za izvršena ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava i osnovnih ljudskih prava koja su se desila u Istočnom Timoru. Dakle, Posebna veća za ozbiljne zločine su nadležna za sledeća teška krivična dela kao što su: 1. ratni zločini, 2. zločin protiv čovečnosti, 3. zločin genocida, 4. ubistva, 5. seksualna krivična dela i 6. mučenje.

U pogledu vremenske nadležnosti Posebna veća za ozbiljne zločine su ovlašćena da postupaju u slučaju da su navedena međunarodna krivična dela izvršena u periodu od 1. januara do 25. oktobra 1999. godine. Kao izvore prava, ova veća primenjuju „ugovore i priznata načela i norme međunarodnog prava uključujući utvrđena načela međunarodnog prava oružanih sukoba”. Interesantno je i da je u Indoneziji (u čijem sastavu se do 1999. godine nalazio Istočni Timor) usvojen Zakon broj 26/2000 kojim je implementirano međunarodno krivično pravo inače sadržano u Rimskom statutu stalnog Međunarodnog krivičnog suda. Nešto kasnije, predsednik ove države je doneo Odluku broj 53/2001 kojom je ustanovio ad hoc krivični sud sa zadatkom da

---

njemu pored domaćih, rade i međunarodne sudije. Takođe u novije vreme se raspravlja o potrebi uvođenja Specijalnog suda za Liban. U okviru ovih rasprava se analizira i pravni položaj Visokog iračkog suda u Bagdadu iako u njemu nema međunarodnih sudija. (Berislav Pavišić, Velinka Grozdanić, Petar Veić, *Komentar Kaznenog zakona*, Narodne naovine, Zagreb, 2007, str. 404-405.).

vodi krivični postupak protiv lica koja su osumnjičena za ozbiljno kršenje ljudskih prava 1999. godine u vezi sa referendumom u Istočnom Timoru.

6.2. Kosovo i Metohija

Krajem devedesetih godina prošlog veka u južnoj pokrajini u sastavu Republike Srbije (u tadašnjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji) izbila je oružana pobuna albanskog stanovništva protiv aktuelne političke vlasti sa težnjom za otepljenjem. Humanitarna katastrofa i brojni slučajevi kršenja ljudskih prava doveli su do NATO intervencije na SR Jugoslaviju u periodu 24. marta do 10. juna 1999. godine. Posle okončanja oružanih aktivnosti, Savet bezbednosti UN je Rezolucijom broj 1244 od 10. juna 1999. godine stavio područje pokrajine Kosovo i Metohija pod civilni nadzor Administrativne misije UN (UNMIK). Specijalni izaslanik Generalnog sekretara UN je doneo Uredbu broj 2000/6 od 15. februara 2000. godine kojom je omogućeno imenovanje međunarodnih službenika (sudija i tužilaca) u pravosudne institucije na Kosovu i Metohiji s obzirom na urušenost pravosudnog sistema, da bi pored sudije, dva dana kasnije i prvi međunarodni tužilac bio postavljen u Kosovskoj Mitrovici.⁶⁸ Ovi međunarodni službenici (sudija i tužilac u Kosovskoj Mitrovici) su imali zadatak da rade zajedno sa domaćim (lokalnim) sudijama i tužiocima kako bi se povratila bezbednost u ovom gradu i suprotstavilo pritisku na mlado domaće pravosuđe.

Pri tome su međunarodni sudija i tužilac imali ovlašćenje, ali i odgovornost da obavljaju zadatke koji im pripadaju uključujući ovlašćenja da preuzimaju odgovornost za nove, ali i tekuće krivične predmete u okviru nadležnosti suda u kome su postavljeni. Dakle, oni su obavljali poslove redovnog pravosuđa u pogledu krivičnog gonjenja i kažnjavanja učinilaca krivičnih dela. Potom su izmenjenom Uredbom broj 2001/2 od 12. januara 2001. godine međunarodne sudije i tužioci bili uvedeni u celokupni krivičnoprani sistem Kosova i Metohije (a ne samo u Kosovskoj Mitrovici) zajedno sa domaćim sudijama i tužiocima. No, za razliku od ostalih internacionalizovanih sudova, sudovi na Kosovu i Metohiji imaju znatno širu nadležnost postupanja. Tako oni mogu da preuzmu bilo koji krivični slučaj (a ne samo najteže slučajeve kršenja međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava). Dakle, oni su nadležni da postupaju u

---

68 Drugi međunarodni sudija na Kosovu i Metohiji je postavljen 6. juna 2000. godine u okružnom sudu u Prištini u skladu sa Uredbom UNMIK-a broj 2000/34 kojom je proširena primena Propisa broj 6. na sve okruge na području Kosova i Metohije.

svim krivičnim predmetima. Takođe, ni u pogledu vremenske nadležnosti, ovi sudovi nemaju nikakva ograničenja.⁶⁹

To ukazuje da činjenicu da se na području Kosova i Metohije ne radi o međunarodnom sudu koji bi sudio učiniocima međunarodnih krivičnih dela. Njegov „internacionalni” karakter proizilazi iz dve činjenice i to: 1. osnovu njegovog postupanja i delovanja čini međunarodni akt – uredba Specijalnog izaslanika generalnog sekretara UN i 2. u njegov sastav pored domaćih, ulaze i međunarodne sudije i tužioc, dakle lica koja imaju državljanstvo neke druge države.

6.3. Kambodža

U Kambodži je u periodu od 17. aprila 1975. do 7. januara 1979. godine za vreme vlasti Crvenih Kmera izvršen veliki broj zločina u kojima je stradalo preko 1.700 000 civilnih lica. Gotovo posle četvrt veka od izvršenih zločina, zaključen je Sporazum između UN i vlade Kambodže 17. marta 2000. godine. Na osnovu ovog Sporazuma dogovoreno je osnivanje posebnog sudskog organa koji bi bio nadležan za utvrđivanje krivične odgovornosti pojedinaca za izvršene zločine u prethodnom periodu. Tako je 2001. godine Narodna skupština Kambodže donela Zakon o vanrednim većima u kambodžanskim sudovima za gonjenje zločina počinjenih za vreme Demokratske Kampučije. Ova vanredna veća su nadležna za utvrđivanje krivične odgovornosti i kažnjavanje rukovodećih pripadnika Crvenih Kmera kao najodgovornijih lica za „povrede kambodžanskog prava, međunarodnog humanitarnog prava, običaja i međunarodnih konvencija” u periodu 17. aprila 1975. godine do 7. januara 1979. godine.

Dakle, na osnovu zaključenog Sporazuma između UN i vlade Kambodže, kao i novodonetog Zakona, osnovano je vanredno (posebno) sudsko veće (u okviru postojećeg pravosudnog sistema Kambodže). U njegov sastav su pored domaćih, ulazile međunarodne sudije. Radi se, zapravo, o nadležnosti vanrednih veća za postupanje u slučaju izvršenja sledećih krivičnih dela: 1. genocid, 2. zločin protiv čovečnosti, 3. teške povrede ženevskih konvencija, 4. povrede Haške konvencije za zaštitu kulturne svojine u slučaju oružanog sukoba i 5. zločine izvršene protiv međunarodno zaštićenih lica prema Bečkoj konvenciji o diplomatskim odnosima. Pored toga vanredna (posebna) veća su nadležna i za postupanje u slučaju izvršenja krivičnih dela po Krivičnom zakoniku Kambodže iz 1956. godine i to za: 1. ubistva, 2. mučenja i 3. verski progon.

---

⁶⁹ Marisabel Škorić, *Tužitelj pred međunarodnim kaznenim sudovima*, Pravni fakultet, Rijeka, 2007, str. 35-39.

U pogledu vremenske nadležnosti, ovo Posebno sudske veće je nadležno samo za krivično gonjenje i presuđenje učinilaca krivičnih dela koja su izvršena u periodu 17. aprila 1975. do 7. januara 1979. godine na području ove države. Ono što je karakteristično za ovaj internacionalizovani sud jeste i činjenica da se krivični postupak pred ovim posebnim većem vodi prema domaćim krivičnoprocesnim odredbama, a tako gde ih nema ili nema mogućnosti njihove primene, dozvoljena je mogućnost primene pravila stalnog Međunarodnog krivičnog prava (dakle shodna primena pravila iz Rimskog statuta).⁷⁰

6.4. Sijera Leone

I konačno, poslednji internacionalizovani sud je osnovan u Sijera Leoneu,⁷¹ u maloj afričkoj državi gde je 1991. godine izbio surovi građanski rat između vladinih snaga i pobunjeničkih snaga okupljenih oko Revolucionarnog ujedinjenog fronta. Gotovo deset godina su trajali ratni sukobi sa promenljivim intenzitetom i uz učešće pojedinih susednih država (Liberije). Konačno je 7. jula 1999. godine u Lomeu, glavnom gradu Togo potpisan mirovni sporazum kojim su okončana ratna stradanja. Kako bi se stabilizovala situacija u ovoj afričkoj državi, na preporuku generalnog sekretara UN,⁷² 16. januara 2002. godine u Fritaunu je potpisan Sporazum o osnivanju Specijalnog suda između UN i vlade Sijera Leonea. Kao dodatak ovog Sporazuma nalaze se i Statut Specijalnog suda i Pravilnik o postupku i dokazivanju.

Ovaj Statut Specijalnog suda je po svojoj sadržini u velikoj meri sličan statutima ad hoc tribunala (za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu) pri čemu u čl. 19. 20. i 22. ovaj Statut u nedostatku odgovarajućih propisa, izričito upućuje na odgovarajuću praksu ad hoc tribunala.⁷³ Zakonski akt o Specijalnom sudu je donet 19. marta 2002. godine. Sedište Specijalnog suda (a ne posebnih odeljenja ili veća) je u Fritaunu. Prema članu 1. Statuta ovaj sud je nadležan za postupanje u krivičnim predmetima lica koja su odgovorna za sledeća krivična

---

70 Marisabel Škorić, *Tužitelj pred međunarodnim kaznenim sudovima*, ibid, str. 39-42.

71 Wiliam A. Schabas, *The UN international criminal tribunals: the former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*, Cambridge, 2006, str. 178-192.

72 Ova preporuka je sastavni deo Izveštaja generalnog sekretara o ustanovljenju specijalnog suda za Sijera Leone iz oktobra 2000. godine. Na osnovu ovog Izveštaja Savet bezbednosti je doneo rezoluciju broj 1370/2001 kojom se od vlade ove afričke države zahteva da ubrza proces osnivanja specijalnog krivičnog suda zajedno sa generalnim sekretatom UN i Visokim komesarom za ljudska prava.

73 Antonio Cassese, *Međunarodno krivično pravo*, op. cit., str. 404-411.

dela: 1. zločin protiv čovečnosti, 2. povrede člana 3. ženevske konvencije i drugog dopunskog protokola iz 1977. godine, 3. druge teške i ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava i 4. pojedine teške zločine prema krivičnom pravu Sijera Leonea kao što su: a) zlostavljanje devojaka prema Zakonu o sprečavanju aktivnosti nad decom iz 1926. godine i b) samovlasno uništavanje imovine prema Zakonu o zlonamernoj šteti iz 1861. godine.

U pogledu vremenske nadležnosti, Specijalni sud u Sijera Leoneu je nadležan za sva navedena krivična dela koja su izvršena posle 30. novembra 1996. godine (iako je građanski rat u ovoj siromašnoj afričkoj državi započeo još 1991. godine).⁷⁴ Za ova krivična dela sud može izreći sledeće vrste i mere kazni (član 19. Statuta): 1. kaznu zatvora, 2. kaznu doživotnog zatvora, 3. trajno oduzimanje imovine, prihoda i drugih sredstava stečenih protivzakonito ili krivičnim delom i njihov povraćaj zakonitom vlasniku.

Ono što predstavlja interesantno rešenje u pogledu nadležnosti Specijalnog suda, jeste i činjenica da je pored ovog suda u krivičnim stvarima paralelno nadležno i redovno sudstvo u ovoj državi pri čemu Specijalni sud ima primat u vođenju krivičnog postupka. Pri tome ovaj sud može da u svakom momentu da traži od domaćeg suda da mu ustupi određeni krivični predmet. Druga specifičnost ovog rešenja, proizilazi iz činjenice da je veliki broj međunarodnih krivičnih dela na području Sijera Leonea upravo izvršen od strane maloletnika. Stoga je Statutom Specijalnog suda predviđeno da će pod nadležnost njegovog postupanja doći i lica starija od 15 godina – dakle maloletnici (deca-vojnici).⁷⁵

7. ZAKLJUČAK

Međunarodna zajednica je predviđala od najstarijih vremena do današnjih dana različite oblike pomoći i saradnje u cilju krivičnog progona i kažnjavanja učinilaca najtežih međunarodnih krivičnih dela (genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina) kojima se na najteži, najgrublji način krše pravila međunarodnog humanitarnog prava i povređuju ili ugrožavaju čovečnost i druga dobra zaštićena međunarodnim sistemom pravnih propisa. Među tim oblicima pomoći, najznačajniji je onaj vid koji se sastoji u ustanovljenju i delovanju međunarodnih krivičnih sudova koji u interesu pravde, u ime civilizovanog dela čovečanstva vode krivični postupak i izriču kazne i druge krivične sankcije učiniocima međunarodnih krivičnih dela.

74 Miodrag Simović, Milan Blagojević, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Banja Luka, 2007, str. 29-31.

75 Marisabel Škorić, *Tužitelj pred međunarodnim kaznenim sudovima*, op. cit., str. 42- 44.

Da bi sud imao karakter „međunarodnog” suda, on mora biti konstituisan na temelju međunarodnog prava, odnosno na temelju pravnih pravila kojima se uređuju subjekti priznati u međunarodnoj zajednici. Ti sudovi mogu biti formirani ugovorom između pojedinih država (najčešće država pobjednica posle završenih ratova, kao što su bili npr. Njimečki i Tokijski sud) ili odlukom međunarodnog organa (npr. Saveta bezbednosti u slučaju Haškog tribunala ili tribunala za Ruandu). Ovaj sud mora da primenjuje isključivo (ili pretežno) pravila međunarodnog prava. To znači da za konstituisanje i delovanje takvog suda postoje posebna međunarodna pravila. Takva pravila ne predstavljaju izraz suvereniteta neke države, niti izraz određenog pravnog sistema, već predstavlja pravni sistem međunarodne zajednice u celini. I sastav oavkvog suda mora takođe biti međunarodni. To znači da članove suda čine lica raznih državljanstava koja predstavljaju međunarodnu zajednicu u celini, a ne pojedine države iz kojih takva lica dolaze. I na kraju sud je nadležan za krivični progon i kažnjavanje lica koja se javljaju kao učinioci međunarodnih krivičnih dela, dakle krivičnih dela koja su određena kao najteži oblici kršenja međunarodnog prava, dela koja su kao takva predviđena u relevantnim međunarodnim pravnim aktima.

Ova ideja o formiranju nadnacionalnog, naddržavnog krivičnog suda je konačno došla do izražaja posle Drugog svetskog rata kada su pobjedničke sile formirale tzv. Njimečki i Tokijski sud kada su posle sudskih procesa izrečene i izvršene kazne učiniocima najtežih međunarodnih krivičnih dela. Time je međunarodno krivično pravosuđe postalo realnost. Krajem dvadesetog veka kroz formiranje privremenih ad hoc krivičnih tribunala za bivšu SFR Jugoslaviju i Ruandu odlukom Saveta bezbednosti UN i kroz delovanje internacionalizovanih sudova (Istočni Timor, Sijera Leone, Kambodža, Kosovo i Metohija) sazrela je ideja o formiranju stalnog Međunarodnog krivičnog suda u Hagu koji je nadležan za vođenje krivičnih postupaka, utvrđivanje krivične odgovornosti i izricanje kazni za najteža međunarodna krivična dela koja su učinjena širom sveta, od bilo kog lica, počev od 1. jula 2002. godine.

LITERATURA

1. Bačić Franjo, Krivičnopravni aspekti rata u Republici Hrvatskoj, Zakonitost, Zagreb, br. 5, 1992.
2. Bartoš Milan, Opšti pogled na razvoj međunarodnog ratnog prava od 1907. do 1957. godine, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, br. 2, 1958.
3. Basic Documents, United Nations, ICTY, Hague, 1995, str. 5-27.
4. BassiUNi Cherif M., A manual on international humanitarian law and arms control agreements, Ardsley, 2000.

5. BassiUNi Cherif M., The legislative history of the international criminal court, Ardsley, 2005.
6. Cassese Antonio, Međunarodno krivično pravo, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005.
7. Comentaries on the International Law Commissions, Draft Code of the Crime against the Peace and Security of Mankind, AIDP, 1993.
8. Damaška Mirjan, Pravi ciljevi međunarodnog kaznenog pravosuđa, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, br. 1, 2008.
9. Degan Vladimir, Pavišić, Berislav, Međunarodno kazneno pravo, Rijeka, 2005.
10. Derenčinović Davor, Implementacija materijalnopравnih odredbi Statuta Međunarodnog kaznenog suda (Rimski statut) u hrvatskom kaznenom zakonodavstvu, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, br. 2, 2003.
11. Dimitrijević Vojin, Račić Obrad, Đerić Vladimir, Papić Tatjana, Petrović Vesna i Obradović Saša, Osnovi međunarodnog javnog prava, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.
12. Đurđić Vojislav i Jovašević Dragan, Međunarodno krivično pravo, Nomos, Beograd, 2003.
13. Fabijanić Gagro Sanja, Nemeđunarodni oružani sukobi u praksi Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, Rijeka, br. 2, 2007.
14. Goldstone Richard, War Crimes Law comes of Age, The American Journal of International Law, Washington, br. 2, 2000.
15. Janković Branislav, Osnivanje međunarodnog krivičnog suda, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1957.
16. Jonson D.L., The International Tribunal for Rwanda, International Review of Penal Law, br. 1-2, 1996.
17. Josipović Ivo, Haško implementacijsko kazneno pravo, Zagreb, 2000.
18. Josipović Ivo, Ustroj Međunarodnog kaznenog suda i obavljanje poslova sudske i pravosudne uprave, Zagreb, 2001.
19. Josipović Ivo, Put do Rima: pregled pravnih i političkih okolnosti koje su doprinijeleosnivanju Međunarodnog kaznenog suda, Zagreb, 2001.
20. Josipović Ivo, Novo hrvatsko implementacijsko kazneno pravo: procesnopravni i organizacioni aspekti, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, br. 2, 2003.
21. Jovanović Ivan, Načini pokretanja nadležnosti međunarodnog krivičnog suda, Međunarodna politika, Beograd, br. 1107, 2002.
22. Jovašević Dragan, Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije, Službeni glasnik, Beograd, 2002.
23. Jovašević Dragan, Pojam, elementi i karakteristike međunarodnog krivičnog dela, Strani pravni život, Beograd, br. 1-2, 2005.

24. Jovašević Dragan, Međunarodna krivična dela – odgovornost i kažnjivost, Pravni fakultet, Niš, 2010.
25. Krapac Davor, Procesnopravne odredbe Rimskog statuta u svjetlu hrvatskog kaznenopravnog sustava, Zagreb, 2001.
26. Krivokapić Boris, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju i Ruandu – pro et contra, Strani pravni život, Beograd, br. 1-3, 1996.
27. Krivokapić Boris, Međunarodni tribunal za Ruandu, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, br. 1, 1997.
28. Krivokapić Boris, Leksikon međunarodnog prava, Beograd, 1997.
29. Marković Milan, Nirnberško suđenje – primena novih načela u međunarodnom krivičnom pravu, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, br. 2, 1973.
30. Međunarodni krivični tribunal, Zbornik dokumenta, Beograd, 1996.
31. Novoselec Petar, Opći dio kaznenog prava, Narodne novine, Zagreb, 2004.
32. Pavišić Berislav, Grozdravić Velinka i Veić Petar, Komentar Kaznenog zakona, Narodne novine, Zagreb, 2007.
33. Prljeta Ljubomir, Zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Službeni list.
34. Prpić Ivan, Međunarodni krivični sud, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, br. 5-6, 1939.
35. Račić Obrad, Jedan pogled na stalni Međunarodni krivični sud, Međunarodna politika, Beograd, br. 1072, 1998.
36. Rasmány Z.D., The Nationality of the offender and the jurisdiction of the international criminal court, The American Journal of International Law, Washington, br. 3, 2001.
37. Raičević Nebojša, Stvarna nadležnost međunarodnog krivičnog suda, Strani pravni život, Beograd, br. 1-2, 2005.
38. Schabas William A., The UN international criminal tribunals: the former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone, Cambridge, 2006.
39. Simović Miodrag i Blagojević Milan, Međunarodno krivično pravo, Pravni fakultet, Banja Luka, 2007.
40. Škorić Marisabel, Tužitelj pred međunarodnim kaznenim sudovima, Rijeka, 2005.
41. Škorić Marisabel, Mješoviti međunarodni kazneni sudovi, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, Rijeka, br. 2, 2005.
42. Škorić Marisabel, Posebne ovlasti tužitelja Međunarodnog kaznenog suda da odustane od istrage i kaznenog progona, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, br. 3, 2007.
43. Škorić Marisabel, Tužitelj pred međunarodnim kaznenim sudovima, Pravni fakultet, Rijeka, 2007.

44. Tomašević Goran, Temeljni instituti međunarodnog kaznenog procesnog prava, Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu, Split, br. 3-4, 2004.
45. U.N. Doc. A/Conf. 183/9, International Legal Materials, 1999. godine; Ch. Blakesley, Jurisdiction, Definition and Triggering Mechanism, The International Criminal Court, 13. Nouvelles etudes penales, AIDP, 1997.
46. Vajs Albert, Problemi međunarodnog krivičnog pravosuđa, Međunarodna politika, Beograd, br. 4, 1952.
47. Vasilijević Vladan, Međunarodni krivični sud, Beograd, 1961.
48. Vasilijević Vladan, Suđenje pred međunarodnim vojnim sudom u Nirnbergu i razvoj međunarodnog krivičnog prava, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, br. 3, 1971.
49. Zlatarić Bogdan, Haška konvencija iz 1907. godine i individualna krivična odgovornost za ratne zločine, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, br. 2, 1958.
50. Zvonarek Ivan, Kršenje međunarodnog ratnog i humanitarnog prava od strane agresora tijekom domovinskog rata, Pravni vjesnik, Osijek, br. 3-4, 1997.

Dr. Dragan JOVAŠEVIĆ

**INTERNATIONAL CRIMINAL COURTS
– BETWEEN LAW, JUSTICE, RECONCILIATION
AND RIGHTS OF VICTIMS –**

ABSTRACT

Since the ancient times till the present the international community has provided various forms of co-operation for the purpose of criminal prosecution and punishment of perpetrators of the most serious criminal acts that in the most severe and violent ways violate the rules of international law breaching or jeopardising the humanity and other property, which are protected by the international system of legal rules. Among them the most important form consists of the establishment and acting of international criminal courts that in the interest of justice and in the name of the civilised part of the mankind or enlightened peoples presses criminal charges and pronounces sentences and other criminal sanctions against perpetrators of international criminal acts. There are several kinds of international judicial bodies with different law features and duration. The paper deals with their characteristics, roles and organisation both from the theoretical and practical aspects.

Key words: International law, crimes, courts, responsibility, punishment.

Željko Đ. BJELAJAC
Dragan DAŠIĆ
Milovan SPASOVIĆ¹

UDK: 341.4:502/504:061.1
Bibliid 0025-8555, 63(2011)
Vol. LXIII, br. 4, str. 567–582
Izvorni naučni rad
Oktobar 2011.
DOI:10.2298/MEDJP1104567B

EKOLOŠKA POLITIKA EU I NJEN KRIVIČNO-PRAVNI OKVIR

APSTRAKT

Čovek je svojim delovanjem u stremljenju ka kvalitetnijim uslovima života, naročito poslednjih decenija, ugrozio prirodno okruženje, narušavajući većitu uzajamnu, harmoničnu i zavisnu povezanost, odnosno ravnotežu koja je vladala u živom svetu, učinivši i sopstveni opstanak neizvesnim. Značaj zaštite životne sredine kao dobra od opšteg interesa, ugrađen je u temeljne odrednice politike Evropske unije, što koincidira sa trendom izražene ekološke svesti na globalnom nivou. Zaštita životne sredine putem krivičnog prava odgovor je na ekspanziju ekološkog kriminala kojim se nanosi značajna šteta životnoj sredini i zdravlju ljudi.

Ključne reči: životna sredina, ugrožavanje životne sredine, zaštita životne sredine, ekološka politika, ekološki kriminal, krivično zakonodavstvo.

UVOD

Zivotna sredina je termin koji podrazumeva prirodno okruženje: vazduh, voda, zemljište, životinjski i biljni svet; pojave i delovanja: klima, jonizujuća i nejonizujuća zračenja, buka i vibracije; okruženje koje je stvorio čovek: gradovi i druga naselja, infrastrukturni, industrijski i drugi objekti, uključujući i istorijsko-kulturnu baštinu.

---

1 Dr Željko Đ. Bjelajac, vanredni profesor, e-mail: zjbjelajac@gmail.com; Dragan Dašić, predsednik Osnovnog suda u Beranama Republika Crna Gora i Milovan Spasović, istražni sudija Osnovnog suda u Beranama, Republika Crna Gora, e-mail: milovanspasovic@live.com.

Zaštita životne sredine i njeno unapređenje jedan su od najznačajnijih problema sa kojim se suočava savremeno društvo. Ubrzan naučno-tehnološki razvoj, primena novih i moćnih izvora energije, izgradnja velikog broja industrijskih objekata, stvaranje velikih urbanih sredina, doveli su naročito poslednjih decenija, do izraženog nivoa zagađenosti osnovnih prirodnih resursa živog sveta, do narušavanja harmonije čovek-životno okruženje, do veoma ozbiljnog ugrožavanja prirodnih uslova, neophodnih za očuvanje životne sredine, što naposljetku dovodi u pitanje i sam opstanak ljudskog roda. Stoga, značaj zaštite životne sredine nameće se kao globalni izazov modernog društva, sa potenciranim pitanjem: „Kako zaštititi prirodu od čoveka, tj. sebe od sebe?“

Ekološka politika EU zauzima važno mesto u aktivnostima EU. Evropska zajednica (EZ) je tek početkom sedamdesetih godina XX veka počela da preduzima intenzivnije političke akcije u ovoj oblasti, što koincidira sa rastućim trendom jačanja svesti o značaju i globalnim posledicama problema životne sredine. U tom pravcu je usaglašena neophodnost uspostavljanja evropskih standarda u cilju obezbeđenja zaštite i unapređivanja kvaliteta životne sredine, zaštite ljudskog zdravlja i obezbeđivanja racionalnog korišćenja prirodnih resursa.

Ugrožavanje životne sredine krivičnim delima je narastajući problem koji nanosi ozbiljnu štetu životnoj sredini u Evropi i svetu. Poslednjih godina je znatno proširena krivično-pravna zaštita životne sredine, jer se broj radnji kojima se ona ugrožava višestruko uvećao. Pri tom, ovaj oblik kriminala je prijemčiv za počinioce zbog mogućnosti ostvarivanja velikog profita sa minimalnim rizikom od otkrivanja i krivičnog gonjenja, posebno kada su u pitanju krivična dela sa elementima organizovanog kriminala međunarodnog karaktera. Zato je potreba za preduzimanjem pravnih mera u ovoj oblasti zasnovana prevashodno na nužnosti suzbijanja ekspanzije slučajeva ozbiljnog zagađenja ili dovođenja u opasnost životne sredine.

1. ZNAČAJ ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

Naučno-tehnološki razvitak poslednjih decenija prošlog veka konfrontirao je čovečanstvo sa brojnim krizama, naročito sa ekološkom krizom, koja zbog značaja koji ima, zauzima posebno mesto. Takvo ugrožavanje čovekove životne i radne sredine prouzrokuje takav stepen opasnosti koji ne samo da dovodi u pitanje ekološku ravnotežu ekosistema, već istovremeno i osnove opstanka samog ljudskog roda.

U procesu života i rada čovek menja sredinu u kojoj boravi. Te promene se odvijaju u dva suprotna smera: – Pod uticajem aktivne stvaralačke delatnosti antropogenog uticaja čoveka ona se menja, usled čega dolazi do obrazovanja „civilizacijskog sklopa“, koji se stalno usavršava, koji štiti čoveka od negativnih spoljnih faktora (surove klime, elementarnih nepogoda, infektivnih bolesti i sl.), – Nepromišljeno, izazvano trenutnim interesima pojedinih grupa ljudi, mešanje u prirodne procese; gradjevinarstvo i funkcionisanje industrijskih objekata koji ugrožavaju životnu sredinu, dovodi do degradacije životne sredine. Taj proces se ispoljava, ne samo u poremećaju prirodnih procesa, izumiranju mnogih vrsta biljaka i životinja, već se negativno odražava na život i rad ljudi (na njihovo zdravlje, demografsko ponašanje i dr.). Negativne posledice ljudskog uticaja na životnu sredinu prevladale su u industrijskom razvoju toliko da su stvorile uslove ekološke krize koja je u stanju da prirodnu sredinu učini nepogodnom za život čoveka. Smena negativnog uticaja čoveka na životnu sredinu pozitivnim, danas je jedan od osnovnih zadataka za dalji održivi razvoj čovečanstva. Posle početka industrijske revolucije, životna sredina utiče na kulturu i oblike socijalne organizacije u kombinaciji sa drugim najvažnijim faktorima (formacijskim nivoima društva, konkretnim istorijskim situacijama), i uglavnom posredno, preko njih. Postoji mišljenje da, ukoliko je veći stepen socijalnog i ekonomskog razvoja društva, utoliko je manja specifična težina životne sredine medju faktorima, koji određuju njegovu dalju sudbinu. U suštini, uticaj životne sredine se u tim slučajevima, oseća na sve složeniji način, ali nikad nije toliko mali, da se ne bi uzimao njegov neprolazni značaj u svakoj istorijsko-kulturnoj analizi.²

Značaj zaštite životne sredine je problem koji se nametnuo kao imperativ i krucijalno pitanje savremenog društva. Čak bi se moglo reći da je ugrožavanje životne sredine istovremeno dijagnostikovana bolest savremenog društva, koja inicira potpuno drugačiju ulogu, odnosno delovanje čoveka u svetu koji ga okružuje. Pri tom se misli na konačni prelazak iz misaone u sferu konkretnog delovanja, tj. iznalaženja rešenja za racionalnije korištenje prirodnih resursa, te neophodnosti očuvanja zdrave i kvalitetne životne sredine.

Kao i sva druga živa bića, čovek je od početka svog postojanja pa do današnjeg dana vezan tesnim uzajamnim vezama sa celokupnom neživom i živom prirodom koja ga okružuje. Upravo ta interakcija čovek-*životno*

---

2 Goran Rajović, „Ekološka svest kao osnova održivog razvoja ruralnih prostora Crne Gore“, *Ecologica*, Naučno-stručno društvo za zaštitu životne sredine Srbije, broj 49, Beograd, 2007, str. 63-66.

okruženje, tj. životna sredina predstavlja osnov čitavog savremenog prava zaštite životne sredine.³ Zato je međunarodna zajednica utvrdila niz mera, postupaka i sredstava sa ciljem da se otklone, spreče ili umanje izvori ugrožavanja životne sredine.⁴ Pošto se radi o globalnom problemu koji ugrožava velike prostore, to je logična i zabrinutost međunarodne zajednice za očuvanje životne sredine.⁵

U funkciji zaštite životne sredine i formiranju ekološke kulture modernog čoveka nesumnjivo najznačajniju ulogu ima sistem ekološkog obrazovanja i vaspitanja, kojim se pružaju prijemčiva znanja o osnovnim ekološkim pitanjima savremenog društva, uobličavaju kritički stavovi o degradaciji životne sredine i što je najvažnije izgrađuju ekološki odgovorne i zdrave ličnosti koje doprinose afirmaciji temeljnih društvenih vrednosti.

2. EKOLOŠKA POLITIKA EU

Zaštita i unapređenje životne sredine sve više izbijaju u prvi plan politike EU sa jasno pozicioniranim ciljevima: očuvanje životne sredine i poboljšanje njenog kvaliteta; zaštita čovekovog zdravlja; oprezna i racionalna upotreba prirodnih resursa; unapređenje mera na međunarodnom nivou za prevladavanje regionalnih i globalnih problema životne sredine.

U Rimskim ugovorima (1958) nije predviđena nadležnost za ekološku politiku. Na ekološke probleme države članice reagovala su na nacionalnom nivou. Kao međunarodni problem, zagađenje životne sredine se, svakako nije moglo efikasno rešiti na nacionalnom nivou. Kako su se uz to, različite nacionalne mere i norme proizvodnje, relevantne za životnu sredinu, sve više javljale kao prepreka za trgovinu unutar i van zajedničkog tržišta, sve glasniji je bivao poziv na vođenje ekološke politike na nivou Zajednice. Neposredno nakon prve Konferencije Ujedinjenih nacija o čovekovoj životnoj sredini, održane u junu 1972. godine na samitu EZ održanom u Parizu od komisije je zatraženo da razradi akcioni program zaštite životne sredine.⁶

---

3 Stevan Lilić, „Zaštita životne sredine, lokalna samouprava i lokalna Agenda 21“, *Lex Forum, časopis za pitanja vladavine prava i demokratije*, Udruženje Pravnici za demokratiju, broj 5-8, 2005, Beograd, str. 15-17.

4 Martin Hedemann-Robinson, *Enforcement of European Union Environmental Law*, London, New York, 2007, pp. 216-231.

5 Dragoljub Todić, Vid Vukasović, *Ekološka kriza u svetu i odgovor međunarodne zajednice*, Beograd, 2002, str. 118-134.

6 Anita Volf-Nidermajer, „Ekološka politika“, *Evropa od A do Š – priručnik za evropsku integraciju*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2004, str. 61-62.

Polazeći od toga da rizik akcidentalnog ugrožavanja životne sredine predstavlja ekspanzivnu pojavu koja ne poznaje granice između država i regiona, međunarodna zajednica je rano uočila potrebu jedinstvenog sagledavanja načina, postupaka i uslova za postavljanje i unapređivanje životne sredine u celini ili pojedinih njenih segmenata.⁷

Međunarodna zajednica je takođe pravilno uočila opasnost od različitih oblika i vidova povređivanja ili ugrožavanja životne sredine.⁸

U tom pravcu danas je u međunarodnim okvirima postavljena jedinstvena osnova u pravcu uspostavljanja „održivog razvoja“ životne sredine u skladu sa ekonomskim i društvenim potrebama.⁹

Dakle, to je novi društveni odnos prema životnoj sredini, prostoru i prirodnim resursima sa punom svešću postojanja odgovornosti pred budućim generacijama.¹⁰

Potreba za vođenjem zajedničke ekološke politike, danas, priznata je već početkom sedamdesetih godina prošlog veka. Usledila je opsežna regulativa EZ o životnoj sredini, koja je logično podrazumevala normativne naloge i zabrane. S tim u vezi uputno je naglasiti da se izvori prava Evropske unije u oblasti zaštite životne čovekove okoline i prava čoveka na zdravu životnu sredinu mogu podeliti na dve osnovne grupe i to:

- Primarne (osnovne izvore), u koje spadaju tzv. osnivački ugovori: Pariski (1951), Rimski (1958), Jedinstveni evropski akt (1986), Mاستrihtski sporazum (1992)...
- Sekundarne (izvedene): uredbe, odluke i uputstva (I grupa) i rezolucije, preporuke i mišljenja (II grupa).

Na Stokholmskoj konferenciji UN (1972) doneta je odluka o sprovođenju Akcionih planova u oblasti zaštite životne sredine, kojima treba izvršiti zaštitu, očuvanje i unapređenje zdrave životne sredine. Do sada je sprovedeno šest akcionih programa. Šesti akcioni program životne sredine 2001-2010, posvećen je zaštiti klime, zdravlja, prirode i raznolikih vrsta, kao i na upravljanje prirodnim resursima. Poseban akcenat je dat na probleme zemalja koje žele da pristupe EU.

---

7 Monika Ninković, *Zaštita životne sredine i ekološke parnice u SAD*, Beograd, 2004, str.112-123.

8 Patricia W. Birnie, *International Law and the Environmental*, Oxford, 2002, pp. 153-168.

9 International Environmental Law, Hague, 1995, pp. 89-121.

10 Antun Šundalić, „Ekološka svijest mladih između održivog razvoja i tehnocentrizma“, *Socijalna ekologija*, Zagreb, 2007, broj 4, str. 279-296.

Jedinstveni evropski akt iz 1986.godine koji je stupio na snagu 1987.godine, utvrđuje smernice i postavlja prioritetne zadatke u domenu: zaštite, unapređenja i očuvanja čovekove okoline i racionalnog korišćenja prirodnih resursa.

Ugovor iz Mاستrihta (1992) daje značajna ovlašćenja EU, obezbeđujući dalje jačanje mesta i uloge politike Zajednice u oblasti životne sredine. U ugovoru iz Amsterdama (1997) održivi razvoj je eksplicitno definisan kao cilj Zajednice. Evropska zajednica je obavezna da stremi visokoj meri zaštite i poboljšanju kvaliteta životne sredine (čl.2 UoEZ) i kod svih mera uzme u obzir njene interese (čl.6 UoEZ).

Ugovorom iz Nice (2001) nastavljena je tendencija intenzivnih i sveobuhvatnih napora EU u očuvanju i unapređenju životne sredine.

Na ovom mestu ćemo spomenuti samo neke sekundarne izvore u oblasti zaštite: vazduha, vode, divlje flore i faune i buke:

- U oblast zaštite vazduha, jedan od najznačajnijih dokumenata je Direktiva br. 96/62/EC Saveta ministara EU o proceni kvaliteta vazduha i upravljanju iz 1996. godine.
- U oblasti zaštite voda, jedan od najznačajnijih dokumenata svakako je Direktiva 2000/60/EC Evropskog parlamenta zajedničkog okvira akcije u oblasti politike voda.
- U oblasti ugroženih biljnih i životinjskih vrsta, jedan od najznačajnijih dokumenata EU je Uredba Saveta ministara br. 338/97/EC o zaštiti vrsta divlje flore i faune putem regulisanja njihove trgovine.
- U oblasti zaštite od buke najzačajniji dokument je Direktiva Evropskog parlamenta 2002/49/EC u vezi sa procenom i upravljanjem bukom u životnoj sredini.
- Imajući u vidu navedeno, zapaža se da države članice Evropske unije harmonizuju ekološko zakonodavstvo što je preduslov za osiguranje visokog kvaliteta životne sredine, ne samo za građane zemalja članica Evropske unije, već i za one građane država koje pretenduju ka članstvu u Evropskoj uniji.

3. KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKTI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

Zaštita životne sredine i njeno unapređenje, predstavljaju definitivno jedan od najznačajnijih problema, koji opterećuju savremeno čovečanstvo. Korišćenje novih i moćnih izvora energije, ubrzan naučno-tehnološki razvoj,

izgradnja ogromnog broja industrijskih objekata i urbanih sredina, prouzrokovali su ozbiljno ugrožavanje i narušavanje prirodnih resursa, čime se destabilizuje očuvanje zdrave životne sredine i ujedno uravnoteženje odnosa, čovek-okruženje, tj. priroda. Zaštita čovekove životne sredine obuhvata čitav niz različitih, ali istovremeno međusobno povezanih vrednosti koje skupa predstavljaju neophodne preduslove za zdrav, delotvoran i uopšteno rečeno siguran život i rad kako sadašnjih, tako i budućih generacija. Pod zaštitom čovekove životne sredine treba podrazumevati: čuvanje prirode i prirodnih bogatstava; čistoće vazduha, vode i zemljišta; čuvanje flore i faune, zaštitu od zagađenja svih vrsta jonizirajućih zračenja, štetne buke, vibracija i sl.

Ekološki kriminal se odnosi na sve radnje kojima se krše odredbe ekoloških propisa i kojima se pričinjava značajna šteta ili ugrožava životna sredina i zdravlje ljudi. Najpoznatije manifestacije ove vrste kriminala javljaju se kao nelegalne emisije ili ispuštanja supstanci u vazduh, vodu ili zemljište, nelegalna trgovina životinjama i biljkama, nelegalna trgovina supstancama koje uništavaju ozonski omotač ili pak opasnim otpadom i sl. Ekološki kriminal donosi veoma visoke profite njegovim počiniocima, teško se otkriva i prouzrokuje izuzetno ozbiljne negativne posledice po životnu sredinu. Danas se on smatra ozbiljnim i široko rasprostranjenim problemom sa kojim se mora boriti na evropskom nivou.¹¹

Problematiku ekološkog kriminala, ne treba tumačiti usko i isključivo s pravnog aspekta, već u jednom širem, odnosno sveobuhvatnijem društvenom kontekstu. Usko pravno poimanje, ekološki kriminal određuje kao svaki akt koji je suprotan ekološkim normama i koji se osnovano može procesuirati. Zapravo, suština ovakvog određenja odnosi se na postojanje pravno normiranih pravila ponašanja u oblasti životne sredine, koja su opšte obavezujućeg karaktera sa unapred određenim sadržajem i za čije kršenje je predviđena sankcija. Krivično pravna zaštita životne sredine je krajnja, ali istovremeno veoma efikasna i više nego nužna mera. Naime, ovakav pristup je proizišao iz shvatanja da se pre svega zaštita životne sredine ostvaruje kroz sistem preventivnih i represivnih zakonom propisanih mera, te da nije dovoljna samo mogućnost utvrđivanja građansko-pravne odgovornosti za štetu koja je prouzrokovana životnoj sredini.

Efikasno sprovođenje ekološko-pravne regulative je od vitalnog značaja za suzbijanje i sprečavanje ove vrste kriminala, a time i za samo očuvanje zdrave

---

11 Marija Kostić, „Ekološki kriminal i njegovo suzbijanje”, *Pravni život*, tematski broj Pravo i vreme, br. 10, Udruženje pravnika Srbije, Beograd, 2009, str. 175-182.

životne sredine. U najranijim fazama razvoja ekološkog prava, nasilje nad životnom sredinom bilo je sankcionisano ne baš strogim merama i kaznama upravno-pravnog i građansko-pravnog karaktera. Sami pravni propisi, nisu imali nikakav ili je to bio minimalan uticaj na kompanije, državne strukture i građane pojedince da se pridržavaju ekoloških normi.¹² Njihovo poštovanje i regularno sprovođenje je od izuzetnog značaja za očuvanje životne sredine i prirodnih resursa u celosti. Savest na nivou pojedinaca, samog društva, država i nadnacionalnih tvorevina znatno je uznapredovala i danas sa sigurnošću možemo reći da je ekološki kriminal ozbiljan međunarodni problem koji je u porastu, a prepoznatljiv je, ne smo kao zagađenje vazduha, vode i zemljišta ili eksploatacije divljeg biljnog i životinjskog sveta u komercijalne svrhe koja vodi njihovom istrebljenju, već u razvijenim zemljama i kao najobičnije bacanje otpadaka na ulicu, iscrtavanje grafita ili vandalizam na javnim mestima.¹³ Danas, potreba za preduzimanjem pravnih mera u ovoj oblasti u vezi je sa ozbiljnim analizama i procenama da je ugrožavanje životne sredine krivičnim delima problem koji nanosi značajnu štetu životnoj sredini na globalnom nivou. Takođe, ova dela su pogodna za ostvarivanje značajnog profita za izvršiocyte sa minimalnim rizikom za otkrivanje i krivično gonjenje, posebno kada je reč o krivičnim delima sa ino-elementom.

Posebnim problemom se smatra organizovani kriminal.¹⁴ Organizovani kriminal nastoji da svoju raznovrsnu delatnost uspostavi, održi i proširi na sve one oblasti društvenog života gde može da ostvari odgovarajuću korist.¹⁵ Ekološki kriminal je po svojoj prirodi nertko transnacionalnog karaktera i može se javiti i kao posebna vrsta organizovanog kriminala.¹⁶ U tim slučajevima manifestuje se kao trafiking prirodnim resursima, nelegalna trgovina biljkama i

---

12 Tomkins Kevin, "Law Police Enforcement and Environment"; *Current Issues in Criminal Justice*, Vol. 16, Issue 3, pp. 294-306.

13 Marija Kostić, „Ekološki kriminal i njegovo suzbijanje”, op. cit.

14 BfU in association with Max-Planck-Institute (2003). Organised environmental crime in the EU Member States. Kassel. (http://ec.europa.eu/environmental/legal/crime/pdf/organised_member_states.pdf); BfU in association with Max-Planck-Institute (2003). Organised environmental crime in a few Candidate Countries. Kassel. http://ec.europa.eu/environmental/legal/crime/pdf/organised_candidate_countries.pdf

15 Željko Bjelajac, *Organizovani kriminal vs Srbija*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, DTA, Beograd, 2008, str. 10.

16 Siegel Dina, Nelen Hans, (Eds): "Organized crime-Culture", *Markets and Polices*, Springer Vol. 7, New York, 2008, pp. 127-142.

životinjama, nelegalno/ /nedozvoljeno ribarenje, nelegalna eksploatacija i trafikovanje mineralima i dragocnim kamenjem, drvetom ili opasnim otpadom.¹⁷

Sveobuhvatna krivično-pravna zaštita životne sredine u međunarodnim okvirima, dogodila se zapravo usvajanjem Konvencije o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava, koju je usvojio Savet Evrope u Strazburu 4. novembra 1998.godine, a kojom se naglašava potreba za uspostavljanjem krivične odgovornosti u slučajevima „ozbiljnog” zagađenja ili dovođenja u opasnost životne sredine. Konvencija obuhvata: opis krivičnih dela i prekršaja protiv životne sredine – podeljenih u tri grupe, u zavisnosti od procenjenog stepena opasnosti; ustanovljavanje pravila u krivičnom postupku za dela koja se odnose na životnu sredinu; pitanje nadležnosti, posebno kada se radi o prekograničnom zagađivanju; značaj međunarodne saradnje i implementacije važnih akata u nacionalne okvire; udruženu, tj. zajedničku odgovornost, kada nije moguće utvrditi nosioca odgovornosti i dr. Između ostalog, Konvencija sadrži i odredbe kojima se na jasan način definišu pojedini pojmovi (čl. 1), imenuje prekršilac (čl. 2-4), ustanovljava nadležnost nacionalnih sudova, utvrđuju sankcije (čl. 6-8), utvrđuju principi odgovornosti za pravna lica, principi koordinacije i saradnje i dr. Mere zaštite interesa grupa koje mogu biti pogođene oštećenjima životne sredine, te utvrđenje određenih prava vezanih za njihovo učestvovanje u zaštiti životne sredine, razrađuju se u posebnom delu.

Praktično se ovim rešenjima uspostavljaju osnove jedinstvene krivično-pravne zaštite životne sredine u okviru evropskog prava i osnove odgovornosti fizičkih, ali i pravnih lica za krivična i druga kažnjiva dela, upravne prekršaje, kako ih naziva Konvencija.¹⁸

U osnovi ove Konvencije Saveta Evrope nalazi se ostvarenje sledećih proklamovanih ciljeva: potreba vođenja zajedničke kaznene politike u cilju zaštite životne sredine, zahtev da život i zdravlje ljudi, kao i flora i fauna, te drugi prirodni resursi budu zaštićeni svim raspoloživim sredstvima, uključujući i krivično-pravne mere, potreba da se nekontrolisana upotreba tehnologije kao i prekomerna eksploatacija prirodnih resursa koji dovode do ozbiljnih rizika po

---

17 Transnacionalni karakter ekološkog kriminala, permanentne aktivnosti organizovanih kriminalnih grupa i nemarnosti vlada mnogih zemalja da suzbijaju ove vidove kriminala usloveli su neminovne reakcije nanadnacionalnom nivou, i to ne samo Evropskih institucija, već i Ujedinjenih nacija – posebno UN Kancelarija za droge i kriminal (UN Office on Drugs and Crime – UNODC).

18 Vladan Joldžić, „O potrebnim novinama u krivično pravnoj zaštiti ekoloških vrednosti”, *Pravo i životna sredina*, Beograd, 1997, str. 376-398.

životnu sredinu prevaziđu merama koje su koordinirane između zemalja članica Saveta Evrope i ostalih zemalja koje potpišu, odnosno ratifikuju ovu Konvenciju, neophodnost da se kršenje principa životne sredine propiše kao krivično delo koje podleže odgovarajućim sankcijama, te krivično gonjenje i kažnjavanje učinilaca krivičnih dela u oblasti zaštite životne sredine, uz želju da se u tom cilju ojača međunarodna saradnja.¹⁹

U datom kontekstu, neizostavno treba pomenuti jedan veoma značajan dokument koji je ujedno i osnovni izvor prava EU, kojim se ustanovljavaju izvesna pravila u oblasti krivične odgovornosti, a to je Direktiva 2008/99/EZ o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava, od 19.11.2008. godine, kojom se propisuju mere koje države članice treba da preduzmu u oblasti krivičnog prava, a radi efikasnije zaštite životne sredine. Ova Direktiva je stupila na snagu 26.12.2008. godine i trebala je da bude implementirana u zakonodavstva država članica do 26.12.2010. godine.

Direktiva propisuje minimalne zahteve koje države članice treba da ugrade u svoje krivično-zakonodavne okvire, s tim da mogu slobodno da održe ili uvedu strožije zaštitne mere. Na mere koje se tiču procesnog dela krivičnog prava, Direktiva se ne odnosi, niti se odnosi na ovlašćenja tužilaca i sudija. Na temelju odredbe člana 3. Direktive, države članice imaju obavezu da obezbede da se određene radnje i postupci imaju smatrati krivičnim delom, ako su počinjena protivpravno i namerno ili sa najmanje ozbiljnim nehatom. Uvodjenje kaznenih sankcija ima za cilj da obezbedi efikasnu zaštitu životne sredine na nivou država članica. Aktivnosti koje su štetne po životnu sredinu podrazumevaće “efikasne, proporcionalne i destimulativne sankcije”. Navedeni čl. 3. ove Direktive, sadrži katalog krivičnih dela koja su kažnjiva po krivičnom zakonu, a koja nanose štetu vazduhu, zemljištu, vodi, životinjama ili biljkama ili dovedu do povrede ili smrti bilo koje osobe:

- ispuštanje, emisija ili unošenje jonizujućeg zračenja;
- protivpravno postupanje prilikom raspolaganja, transporta, skladištenja i sl., otpada, uključujući i opasni otpad;
- nezakoniti rad postrojenja u kojima se sprovode opasne delatnosti, čuvaju ili koriste opasne supstance ili preparati;
- ilegalne isporuke otpada;

---

19 Dejan Jovašević, Branislav Petrović, „Odgovornost za zagrožavanje na životnata sredina od aspekt na aktite od Sovetot na Europa”, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Skoplju*, 2002-2003, broj 40, str. 537-558.

- nezakonita proizvodnja, tretman, skladištenje, korišćenje, transport, izvoz ili uvoz nuklearnog materijala ili drugih opasnih radioaktivnih materija;
- nezakonito posedovanje, uzimanje, oštećenje, ubijanje ili trgovanje uzorcima zaštićenih divljih vrsta flore i faune;
- trgovina primercima zaštićene divlje faune i flore;
- značajno oštećenje staništa u zaštićenim područjima;
- nedozvoljena trgovina ili korišćenje supstanci koje oštećuju ozonski omotač.

U društvima u tranziciji, ali i u državama razvijene ekonomije, može doći do suprostavljanja ekonomskog napretka i interesa zaštite životne sredine. U situacijama u kojima postoji sukob interesa razvoja jednog regiona „priljavim” tehnologijama i interesa zaštite ljudskog zdravlja i životne sredine države imaju pravo na polje široke procene pri balansiranju ekonomskih i ekoloških interesa, koje bi svakako trebalo da uzmu u obzir. Države treba da postignu pravičan odnos između interesa pojedinaca i zajednice, a jedna od pozitivnih obaveza države na tom putu je, na primer, da na efikasan način kontroliše rad fabrika putem dozvola za rad i delotvornih sankcija za nepoštovanje nacionalnih propisa o zagađenju.²⁰

4. ZNAČAJ RAZVOJA EKOLOŠKE SVESTI

Duži period, od nastanka čoveka, u živom svetu je vladala uzajamna i harmonična povezanost i zavisnost u ekološkoj ravnoteži. Do disbalansa ekološke ravnoteže dolazi usled ljudskih aktivnosti kojima čovek prisvaja prirodu i stvara proizvode. Takvim delatnostima ne dolazi samo do poremećaja ravnoteže ekosistema, već i do ozbiljnog i konstantnog ugrožavanja integriteta čoveka i uopšte njegovog opstanka Nesumnjivo, da je briga o zaštiti životne sredine oduvek postojala, međutim, do razvoja ekološke svesti dolazi u drugoj polovini XVIII veka, postavljanjem prvih teorija o životnoj sredini. Nadalje, dolazi do temeljnijeg prepoznavanja ekoloških procesa i pojava u prirodi, ali i obogaćivanja ljudske svesti u oblasti sagledavanja ekoloških zakonitosti, te usklađivanja ljudskog ponašanja sa istima. Razvoj ekološke svesti potencira shvatanja da čovek svojim radnjama ne sme da dovede do prekida procesa u prirodi, uređujući je prema svojim potrebama, niti do poremećaja funkcionisnja ravnoteže koja od pamtiveka postoji između živih bića i njihove životne sredine.

---

20 Miloš Stopić, Nevena Dičić, Jovan Zorić, *Pravci zaštite životne sredine u Srbiji*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2009, str. 19.

Materijalna praksa održivog društva mora da podrazumeva:

- većitu potragu za efikasnijim ekološkim rešenjima;
- ozbiljan tretman svih ekoloških opasnosti;
- stalnu proveru projektovane ekološke politike;
- informisanje javnosti o ekološkim performansama ekoloških aktivnosti;
- proizvodne procese usaglašene sa najnovijim naučnim i tehničkim mogućnostima;
- sve proizvodnje moraju davati prednost, tj. prioritet realizaciji ekoloških ciljeva, tj. da ih inkorporiraju u svoju politiku;
- ekološke mere, ciljevi i standardi, moraju biti integrirani u sve oblasti upravljanja preduzećima;
- realizacijom aktivnosti eko-menadžmenta očekuje se razvoj ekologije kao stalnog procesa;
- eko stručnjaci treba da imaju glavnu i završnu reč u uređivanju poslovnih privrednih situacija i posledica;
- sve zaposlene u poslovnim sistemima, trebalo bi edukovati u cilju izgradnje ekološki odgovornog pomaganja i svesti;
- glavni imperativ poslovne politike mora biti ekološka podobnost koja nastaje kao posledica: zaštite životne sredine, racionalne upotrebe energije i resursa, bezbedne upotrebe novonastalih proizvoda, ponovnim korišćenjem proizvoda, reciklažom, te bezbednim deponovanjem.²¹

Dakle, ekološka svest predstavlja obrazac života, koji poštuje i usklađuje sa prirodnim zakonima kruženja materije, trošenje energije i obnavljanje života, pri čemu podstiče da se od prirode uzima samo onoliko koliko je potrebno za obezbeđivanje osnovnih ljudskih potreba. Zato ekološka etika predstavlja ekološki odnos čoveka prema životnoj sredini, koji se odnosi na moralan odnos između ljudskog/tehnosfere i prirodnog/biosfere. Novi odnos prema životnoj sredini, kao i preobražaj duha savremene sfere rada postaje imperativ. Konceptija održivog razvoja nudi mogućnost harmoničnog razvoja.²²

---

21 Vesna Vasović, Rade Biočanin, „Održivi razvoj”, *Ecologica*, Naučno-stručno društvo za zaštitu životne sredine Srbije, Beograd, 2007, vol. 14, br.49, str. 67-70.

22 Goran Rajović, “Ekološka svest kao osnovna održivog razvoja ruralnih prostora Crne Gore”, *Ecologica*, Naučno-stručno društvo za zaštitu životne sredine Srbije, broj 49, Beograd, 2007.

Odgovornost je na svakoj generaciji za prenošenje lekcija o perspektivi sveta i očuvanju prirodnog okruženja, sledećim generacijama. Zato u oblikovanju ekološke kulture savremenog čoveka značajnu ulogu ima sistem ekološkog vaspitanja i obrazovanja. Neophodnost vaspitno obrazovnog procesa u funkciji zaštite i unapređenja životne sredine više je nego očigledna. Taj proces predstavlja svesno i plansko razvijanje ekološke svesti, odnosno razvijanje znanja o čovekovoj životnoj sredini, odnosu prema njoj, očuvanju i unapređenju sredine, tokom čitavog života. Nadalje, ekološko obrazovanje ima zadatak ne samo da pruža saznanja o osnovnim ekološkim pitanjima savremenog društva, već i da kanališe kritički osvrt prema degradaciji životne sredine, naglašavajući potrebu racionalnog korišćenja prirodnih resursa. Na ovaj način se nesporno afirmiše izgradnja ekološki odgovornih ličnosti.

Obrazlagati važnost ekološkog vaspitanja je suvišno i može se uporediti samo sa značajem “domaćeg vaspitanja”, koje svaka osoba stiče u porodici u najranijem detinjstvu i predstavlja temelj za formiranje zdravih ličnosti. Propusti i nedostaci u vaspitanju, koji se iz bilo kog razloga naprave u najranijem periodu, ne mogu se nadoknaditi i predstavljaju “crne rupe” bez obzira na fakultetske diplome, titule i stručnost u pojedinim oblastima. Majka priroda je širokogrudna i velikodušno nudi svoje darove bez ikakvog ograničenja, oslanjajući se samo na našu svest da ćemo njene blagodeti što racionalnije koristiti. Ali iako čovek važi za jedino svesno biće na planeti, ipak se najneracionalnije ponaša. Žudnja za sticanjem, pohlepa, tehnološki napredak, menjanje prirodnih tokova i zakonitosti...I baš tu i leži uzrok velikog broja problema, pa i ovog koji se tiče porasta agresivnosti i nasilničkog ponašanja kod dece i omladine. Mentalno zdravlje, podrazumeva fizičko zdravlje, a ovo pak podrazumeva zdravo okruženje. Sve veća otuđenost savremenog čoveka od prirode, od njenih zakona, a time i Božjih zakona, dovela je do potpune erozije morala, a naročito ekološkog morala.²³ Mnogi nažalost prenebregavaju činjenicu da je period najranijeg detinjstva, do polaska u školu, po mnogim osobenostima i najvažniji. Naime, u tom važnom periodu, presudnu ulogu na vaspitanje dece trebala bi da ima porodica, ali tu ulogu postepeno, nesvesno i neumoljivo preuzima, televizija, ostvarujući sve veći uticaj u kreiranju virtuelne stvarnosti i savremenih načina ponašanja. U tom kontekstu može se zapaziti da i u školi podležu takvim obrascima, gde uče decu pogrešno o tome da su vredne stvari one kojih ima malo u prirodi (zlato, srebro,

---

23 Zoran Mijatović, „Pitanje, ekološka svest, ekološko vaspitanje, ekološki moral”, www.vz.in.rs/index.php?option=com-content.../24/07/2011.

biseri, dijamanti) i da te stvari imaju veliku vrednost za ljude. Međutim, nasuprot tome, shvatanja da nam je najvažnije, nešto čega najviše ima, a to su Sunce, vazduh i voda, zahteva učenje još u predškolskom periodu. Takođe, veoma su značajne lekcije o: važnosti smanjenja potrošnje, recimo, u delu čuvanja i nerasipanja vode, smanjivanja otpada i iskorišćavanju sirovina koje su nam na raspolaganju, recikliranju materijala kao što su papir, plastika, aluminijum i na taj način uštedi prirodnih sirovina i nadasve o važnosti brige o planeti i potrebi da parkovi, šume, ostanu očuvani itd.

ZAKLJUČAK

Čovek je svojim aktivnostima u cilju unapredjenja uslova života i rada narušio ekološku ravnotežu, odnosno uzajamnu i harmoničnu povezanost i zavisnost koja je vladala u živom svetu. Ugrožavajući prirodno okruženje ljudi su istovremeno doveli u pitanje i ugrožavanje integriteta sopstvenog opstanka. Prepoznavajući životnu sredinu kao dobro od opšteg interesa, naročito u poslednje vreme dolazi do izražaja razvoj ekološke svesti i potreba uređivanja integralnog sistema zaštite životne sredine, čime se obezbeđuje ostvarivanje prava čoveka na život i razvoj u zdravoj životnoj sredini i ujedno uravnotežen odnos privrednog napretka i životne sredine u globalnom razmerama. Ekološka politika Evropske unije koincidira sa trendom izražene ekološke svesti tako da zaštita i unapredjenje prirodnog okruženja sve više izbija u prvi plan politike Evropske unije, čineći više od 30 % njenih pravnih propisa.

Naglašavanje potrebe za uspostavljanjem krivične odgovornosti u slučajevima ozbiljnog zagađenja ili dovođenja u opasnost životne sredine, zasnovano je na procenama da je ugrožavanje životne sredine krivičnim delima sve rasprostranjeniji problem koji prouzrokuje očitu štetu životnoj sredini na globalnom nivou. Zato se već duže vreme vode rasprave koje ukazuju na neophodnost uspostavljanja mera za sprečavanje, suzbijanje i sankcionisanje ekološkog kriminala, jer se broj radnji kojima se priroda ugrožava i degradira višestruko uvećao. Suzbijanje ekološkog kriminala predstavlja izazov za sve zemlje na nacionalnom i nadnacionalnom nivou, jer uticaj nedozvoljenih aktivnosti koje se mogu podvesti kao dela iz domena ekološkog kriminala prevazilazi granicu ugrožavanja same životne sredine i dovodi do implikacija šireg društvenog i ekonomskog karaktera

Razvoj ekološke svesti potencira shvatanja da čovek svojim radnjama ne sme da dovede do prekida procesa u prirodi, uređujući je prema svojim potrebama, niti do poremećaja funkcionisnja ravnoteže koja od pamtiveka

postoji između živih bića i njihove životne sredine. Dakle, ekološka svest predstavlja obrazac života, koji poštuje i usklađuje sa prirodnim zakonima kruženja materije, trošenje energije i obnavljanje života, pri čemu podstiče da se od prirode uzima samo onoliko koliko je potrebno za obezbeđivanje osnovnih ljudskih potreba. Stoga je odgovornost na svakoj generaciji za prenošenje lekcija o perspektivi sveta i očuvanju prirodnog okruženja, sledećim generacijama.

LITERATURA

1. Birnie W. Patricia, *International Law and the Environmental*, Oxford, 2002.2. Bjelajac Željko, *Organizovani kriminal vs. Srbija*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, DTA, Beograd, 2008.
2. BfU in association with Max-Planck-Institute (2003). Organised environmental crime in the EU Member States. Kassel. (http://ec.europa.eu/environmental/legal/crime/pdf/organised_member_states.pdf); BfU in association with Max-Planck-Institute (2003). Organised environmental crime in a few Candidate Countries. Kassel. http://ec.europa.eu/environmental/legal/crime/pdf/organised_candidate_countries.pdf)
3. Hedemann-Robinson Martin *Enforcement of European Union Environmental Law*, London, New York, 2007. International Environmental Law, Hague, 1995.
4. Joldžić Vladan, „O potrebnim novinama u krivično pravnoj zaštiti ekoloških vrednosti”, *Pravo i životnasredina*, Beograd, 1997.
5. Jovašević Dejan, Petrović Branislav, „Odgovornost za zagrožavanje na životnata sredina od aspekt na aktite od Sovetot na Europa”, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Skoplju*, broj 40, 2002-2003.
6. Kostić Marija, „Ekološki kriminal i njegovo suzbijanje”, *Pravni život*, tematski broj Pravo i vreme, br. 10, Udruženje pravnika Srbije, Beograd, 2009.
7. Lilić Stevan, „Zaštita životne sredine, lokalna samouprava i lokalna Agenda 21“, *Lex Forum, časopis zapitanja vladavine prava i demokratije*, Udruženje Pravnici za demokratiju, broj 5-8, Beograd, 2005.
8. Mijatović Zoran, „Pitanje, ekološka svest, ekološko vaspitanje, ekološki moral”, www.vz.in.rs/index.php?option=com-content.../24/07/2011
9. Ninković Monika *Zaštita životne sredine i ekološke parnice u SAD*, Beograd, 2004.
10. Rajović Goran, „Ekološka svest kao osnova održivog razvoja ruralnih prostora Crne Gore”, *Ekologica*, Naučno-stručno društvo za zaštitu životne sredine Srbije, broj 49, Beograd, 2007.
11. Siegel Dina, Nelen Hans, (Eds): “Organized crime-Culture”, *Markets and Polices*, Springer Vol. 7, New York, 2008.

12. Stopić Miloš, Dičić Nevena, Zorić Jovan, *Pravci zaštite životne sredine u Srbiji*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2009.
13. Šundalić Antun, „Ekološka svijest mladih između održivog razvoja i tehnocentrizma“, *Socijalna ekologija*, Zagreb, 2007, broj 4.
14. Todić Dragoljub, Vukasović Vid *Ekološka kriza u svetu i odgovor međunarodne zajednice*, Beograd, 2002.
15. Tomkins Kevin, “Law Police Enforcement and Environment”; *Current Issues in Criminal Justice*, Vol.16, Issue 3.
16. Vasović Vesna, Biočanin Rade, “ Održivi razvoj”, *Ecologica*, Naučno-stručno društvo za zaštitu životne sredine Srbije, Beograd, vol.14, br.49, 2007.
17. Volf-Nidermajer Anita „Ekološka politika“, *Evropa od A do Š – priručnik za evropsku integraciju*, FondacijaKonrad Adenauer, Beograd, 2004.

Dr. Željko Đ. BJELAJAC, Dragan DAŠIĆ and Milovan SPASOVIĆ

EU ENVIRONMENTAL POLICY AND ITS CRIMINAL LAW FRAMEWORK

ABSTRACT

A man by his actions in pursuit of better living conditions, particularly in recent decades, threaten the natural environment, violating the eternal mutual, harmonious and dependent relationship and balance that existed in the living world, and making their own survival uncertain. The importance of environmental protection as well as goods of general interest is incorporated in the fundamental determinants of EU policy, which coincides with the trend expressed ecological consciousness at the global level. Protecting the environment through criminal law response to the expansion ecological crime that inflicts significant damage to the environment and human health.

Key words: environment, threat to environment and its protection, environmental policy, environmental crime, criminal law.

Ana JOVIĆ LAZIĆ
Sanja JELISAVAC TROŠIĆ
Aleksandar JAZIĆ¹

UDK:327(470.661)
Bibliid 0025-8555, 63(2011)
Vol. LXIII, br. 4, str. 583–612
Izvorni naučni rad
Novembar 2011.
DOI:10.2298/MEDJP1104583J

PROBLEM NAGORNO KARABAĦ U SVETLU BILATERALNIH ODNOSA ČLANICA MINSK GRUPE OEBS-A²

APSTRAKT

U radu će biti reči o sukobu Jermenije i Azerbejdžana u vezi sa teritorijom Nagorno Karabah, kao i o mnogim pokušajima da taj sukob dobije konačno rešenje. Rat između Jermenije i Azerbejdžana oko teritorije Nagorno Karabaha je okončan sporazumom o prekidu vatre pod okriljem Minsk grupe OEBS-a, koja je dobila mandat za pronalaženje konačnog rešenja za ovaj problem. Ovaj proces traje već godinama, ali do rešenja se još nije došlo. Evropska unija poslednjih godina pokušava da smanji zavisnost od ruskog prirodnog gasa i da se orijentiše na nove snabdevače, pre svega iz regiona Južnog Kavkaza. Zapad je trenutno zainteresovan za rešavanje sukoba na Južnom Kavkazu zbog svojih ekonomskih i političkih interesa u regionu i činjenice da ovi sukobi predstavljaju rizik za investicije. Autori u radu iznose i stavove zainteresovanih strana u rešavanju problema Nagorno Karabaha i analizirati njihove interese u pokušaju da predvide moguća konačna rešenja ovoga sukoba.

Ključne reči: Nagorno Karabah, „zamrznuti sukob”, Minsk grupa OEBS-a, Madridski principi, projekat Nabuko, projekat Južni tok, Evropska unija, Ruska Federacija.

-
- 1 Ana Jović Lazić, istraživač-saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail adresa: anajovic@diplomacy.bg.ac.rs; Sanja Jelisavac Trošić, istraživač-saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail adresa: sanja@diplomacy.bg.ac.rs; Aleksandar Jazić, istraživač-saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail adresa: jazic@diplomacy.bg.ac.rs.
  - 2 Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim

NASTANAK PROBLEMA U REGIONU NAGORNO KARABAHA

O d kasnih 1980-ih godina postoje napetosti između Azerbejdžana i Jermenije oko azerbejdžanske provincije Nagorno Karabah, u kojoj većinu stanovništva čine Jermeni. Sukob je izbio kada su jermenski poslanici 1988. godine u Nacionalnom odboru Nagorno Karabaha glasali za ujedinjenje tog regiona sa Jermenijom. Borbe u Nagorno Karabah u eskalirale su nakon što su Jermenija i Azerbejdžan dobili nezavisnost. Lokalno jermensko stanovništvo naseljeno u Nagorno Karabahu održalo je referendum u decembru 1991. godine, nakon čega je proglašena nezavisnost i osnivanje Republike Nagorno Karabah, koja nije međunarodno priznata.³

Budući da raniji sovjetski predlog koji je predviđao veću autonomiju za Nagorno Karabah unutar Azerbejdžana nije zadovoljio ni jednu stranu, izbio je rat između Jermenije i Azerbejdžana. Jermenija je 1992. i 1993. godine nanela poraz Azerbejdžanu i osvojila ne samo Nagorno Karabah već i 20% okolne teritorije, koja je još pod vlašću jermenskih snaga. Sporazum o prekidu vatre postignut je u maju 1994. godine pod okriljem tzv. Minsk grupe OEBS-a (koju čine Jermenija, Azerbejdžan, Češka, Francuska, Nemačka, Italija, Rusija, Švedska, Turska i SAD).⁴

U borbi za otepljenje Nagorno Karabaha od Azerbejdžana poginulo je oko 35 hiljada ljudi, a više od milion je napustilo svoje domove. I pored potpisivanja sporazuma o prekidu vatre i dalje svake godine ginu desetine ljudi u nasilju i od mina.

Nakon raspada SSSR-a sukob u Nagorno je od unutrašnjeg postao međunarodni problem i samim tim podložan tumačenju sa stanovišta međunarodnog prava. Svaki zahtev za priključenje Nagorno Karabaha

---

procesima – spoljnopolički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, finansiranog od strane Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije (evidencioni broj: 179029), a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011. do 2014. godine.

3 “Declaration on Proclamation of the Nagorno Karabakh Republic”, Joint session of the Nagorno Karabakh Oblast and Shahoumian regional councils of people’s deputies with the participation of deputies of councils of all levels, Internet: <http://www.nkr.am/eng/deklaraciya209.html>, 23/05/2011.

4 Videti: Richard Allen Greene, “As Minsk Group Marks 10 Years, Karabakh Peace Appears More Elusive Than Ever”, Internet: http://www.azer.com/aiweb/categories/karabakh/karabakh_discussions/karabakh_greene.html, 01/06/2011.

Slika 1: Region Nagorno Karabakh i teritorija Azerbejdžana pod okupacijom

Izvor: http://aipr.files.wordpress.com/2011/06/nagorno-karabakh_occupation_map.jpg, 07/09/2011.

Jermeniji predstavlja narušavanje teritorijalnog integriteta Azerbejdžana.⁵ Savet bezbednosti UN usvojio je 12. novembra 1993. godine Rezoluciju 884 koja se odnosi na sukob u Nagorno Karabahu. Ovom Rezolucijom potvrđen je suverenitet i teritorijalni integritet Republike Azerbejdžan i ostalih država u regionu. Pored toga, ukazano je na nepovredivost međunarodno priznatih granica i istaknuta zabrana sticanja teritorije upotrebom sile.⁶

U Rezoluciji 1416, koju je 2005. godine usvojila Parlamentarna skupština Saveta Evrope, navodi se da je značajan deo teritorije Azerbejdžana pod okupacijom jermenskih snaga, kao i da separatističke snage kontrolišu region Nagorno Karabaha. U Rezoluciji se dalje upozorava da okupacija strane teritorije predstavlja ozbiljno narušavanje obaveza koje Jermenija ima kao

5 Videti: Arman Grigorian, "The EU and the Karabakh conflict", in: *The South Caucasus a challenge for EU*, Institute for Security Studies, *Chaillot Papers*, No. 65, 2003, pp. 129–142.

6 "Resolution 884 (1993)", United Nations – Security Council, Adopted by the Security Council at its 3313th meeting, on 12 November 1993, Distr. GENERAL, S/RES/884 (1993), 12 November 1993.

članica Saveta Evrope.⁷ Savet Evrope pozvao je samoproklamovane vlasti u Nagorno Karabahu da se uzdrži od raspisivanja izbora, podsećajući pri tome da je zbog oružanog sukoba znatan deo stanovništva regiona u periodu od 1991. do 1994. godine bio prisiljen da napusti svoje domove.⁸ Evropska unija je takođe dala jasnu podršku teritorijalnom integritetu Azerbejdžana i obezbedila je značajnu ekonomsku pomoć za rehabilitaciju zona sukoba, kao i za pomoć interno raseljenim licima.⁹ Sredinom devedesetih potpisani su bilateralni sporazumi o partnerstvu i saradnji sa Jermenijom i Azerbejdžanom. Na taj način stvorena je pravna osnova za redovan politički dijalog EU sa ovim zemljama, koji predviđa i obavezu poštovanja međunarodnog mira i bezbednosti i u skladu sa tim mirno rešavanje međusobnih sukoba. Unija je na činjenicu da nerešeni status Nagorno Karabaha ima značajne negativne posledice i po Azerbejdžan i po Jermeniju kao i na stanje u čitavom regionu ukazala u okviru Evropske politike susedstva i u principima politike Istočnog partnerstva.¹⁰

AKTIVNOSTI MINSK GRUPE OEBS-A I MADRIDSKI PRINCIPI

Napore Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) da se pronade političko rešenje za sukob u Nagorno Karabahu predvodi Minsk grupa. Trenutno, kopredsedavajući Minsk grupe su ambasadori Bernard Fasier (Francuska), Igor Popov (Ruska Federacija) i Robert Bradtke (Sjedinjene Američke Države). Kopredsedavajuća trojka redovno posećuje region i vodi razgovore na visokom nivou sa stranama u sukobu. Oni takođe održavaju sastanke sa predsedavajućim OEBS-a i ostalim članovima Minsk grupe da bi ih informisali o promenama u procesu pronalaska rešenja za Nagorno Karabah.¹¹

-
- 7 “Resolution 1416 (2005)”, *The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference*, Internet: <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA05/ERES1416.htm>, 09/11/2011.
- 8 Videti: “Council of Europe urges Nagorno-Karabakh to refrain from ‘elections’”, Internet: <http://assembly.coe.int/ASP/Press/StopPressView.asp?CPID=1247>, 15/06/2011.
- 9 Videti: David Atkinson, “The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference”, Report, Doc. 10364, Political Affairs Committee, Internet: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc04/EDOC10364.htm>, 18/06/2011.
- 10 Videti: Gawdat Bahgat, “Regional Report The Caspian Sea: Potentials and Prospects”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions*, Vol. 17, No. 1, 2004, p. 117.
- 11 Videti: “Minsk Group – Overview”, Internet: <http://www.osce.org/mg/66926>, 08/03/2011.

Mandat kopredsedavajućih članova Minsk grupe definisan je u martu 1995. godine tokom predsedavanja Mađarske OEBS-om, čime su u velikoj meri određeni i ciljevi ove grupe.¹² Ciljevi Minsk grupe uključuju stvaranje uslova za početak pregovaračkog procesa, prestanak oružanih sukoba i sazivanje konferencija, kao i razmeštanje multinacionalnih mirovnih snaga.¹³ Rusija i Švedska bile su kopredsedavajuće zemlje Minsk grupe do 1995. godine, nakon čega je Švedska prepustila Finskoj mesto kopredsedavajućeg. Dve godine kasnije Finska je prepustila mesto kopredsedavajućeg Francuskoj. Azerbejdžan nije bio zadovoljan ovim rešenjem jer je očekivao da mesto kopredsedavajućeg naslede SAD. Kako bi se delimično izašlo u susret zahtevima Azerbejdžana predstavnik SAD je imenovan za trećeg kopredsedavajućeg i od tada sastav kopredsedavajuće trojke nije menjan.¹⁴ Kopredsedavajući članovi Minsk grupe su dužni da svoj mandat sprovode zajednički i uz poštovanje međusobne jednakosti, delujući pri tome nepristrasno.

Povremeni susreti predsednika Jermenije i Azerbejdžana u okviru Minsk grupe OEBS-a još uvek nisu doveli do konkretnih rezultata. Predsednici dve strane sreli su se u februaru 2006. godine u Rambujeu, kako bi razmotrili osnovne principe rešavanja sukoba, uključujući povlačenje trupa, formiranje međunarodnih snaga za očuvanje mira i status Nagorno Karabaha. Međutim, uprkos početnom optimizmu Minsk grupe OEBS-a, gledišta dve strane nisu približena. Stav Azerbejdžana je da jermenske trupe treba odmah da se povuku iz oblasti izvan Nagorno Karabaha, da se omogući povratak svim raseljenim licima, kao i da teritorijalna celovitost Azerbejdžana ne može biti predmet pregovora. Sa druge strane, Jermenija ne priznaje da je Nagorno Karabah sastavni deo Azerbejdžana dokazujući to činjenicom da je Nagorno Karabah proglasio nezavisnost u isto vreme kada i Azerbejdžan te su, prema tome, obe zemlje sukcesori Sovjetskog Saveza. U tom kontekstu Jermenija insistira da vlada Nagorno Karabaha učestvuje u diskusiji o budućnosti regiona i odbija da ustupi okupiranu teritoriju Azerbejdžanu ili dozvoli izbeglicama da se vrate u Nagorno Karabah kako bi učestvovala u pregovorima o statusu.

Na razgovorima održanim u junu 2006. godine u Bukureštu nije postignut konsenzus o pitanjima koja su bila sporna i na prethodnoj konferenciji u

---

12 Videti: "Mandate of the Co-Chairmen of the Conference on Nagorno Karabakh under the auspices of the OSCE ("Minsk Conference")", DOC. 525/95, Hungarian OSCE Chairmanship, Vienna, 23 March 1995.

13 Videti: "Minsk Group – Background", Internet: <http://www.osce.org/mg/66872>, 08/03/2011.

14 Videti: Bahar Başer, "Third Party Mediation in Nagorno-Karabakh: Part of the Cure or Part of the Disease?", *Journal of Central Asia and the Caucasian Studies*, Vol. 3, No. 5, pp. 82–83.

Rambujeu. Osnovno neslaganje dve strane je pitanje statusa Nagorno Karabaha. Dok Azerbejdžan izražava spremnost da Nagorno Karabahu da „najviši status autonomije koji postoji u svetu”, stav Jermenije je da bi stanovnici tog regiona trebalo da odluče o svojoj budućnosti. Ovakav stav Jermenije Azerbejdžan vidi kao direktnu pretnju svom teritorijalnom integritetu.

Na referendumu održanom u decembru 2006. godine u Nagorno Karabahu u 98 procenata stanovnika glasalo je za ustav o proglašenju suverene države. Međutim, EU je saopštila da podržava teritorijalni integritet Azerbejdžana i da, u skladu sa tim, neće priznati ni rezultate referenduma.

Od osnivanja sredinom 1990-ih Minsk grupa OEBS-a je iznela više predloga za rešavanje pitanja oko Nagorno Karabaha. S obzirom da su Jermenija i Azerbejdžan ove predloge odbili, Minsk grupa OEBS-a je odlučila da promeni pregovaračku strategiju. Tako je 2004. godine inicirana nova forma sastanaka, tzv. Praški proces, koja podrazumeva davanje većeg značaja neposrednim sastancima zvaničnika Azerbejdžana i Jermenije. Ocenjuje se da ova strategija može doprineti stvaranju preduslova da se javnost u Jermeniji i Azerbejdžanu pripremi na prihvatanje određenih kompromisa koji su neophodni kako bi se postiglo sporazumno rešenje.¹⁵

Krajem 2007. godine u Madridu su predstavnici SAD, Francuske i Rusije, u svojstvu kopredsedavajućih Minsk grupe OEBS-a, predstavili Jermeniji i Azerbejdžanu preliminarnu verziju osnovnih principa za rešavanje sukoba u Nagorno Karabahu. Tom prilikom su ukazali da osnovna načela odražavaju razuman kompromis zasnovan na principima Helsinškog završnog akta o nekorišćenju sile, teritorijalnom integritetu, jednakim pravima i samoopredeljenju naroda. U tzv. madridskim principima poziva se, između ostalog, na povratak teritorija koje se nalaze oko Nagorno Karabaha pod azerbejdžansku kontrolu, davanje privremenog statusa koji će se preciznije definisati tokom pregovora, obezbeđivanje garancija za sigurnost i samoupravu, povezivanje koridorom Jermenije sa Nagorno Karabahom, određivanje budućeg konačnog pravnog statusa Nagorno Karabaha kroz pravno obavezujući izraz volje, pravo svih interno raseljenih lica i izbeglica na povratak i međunarodne bezbednosne garancije koje bi uključivale operaciju očuvanja mira.¹⁶ Smatra se da bi prihvatanje ovih osnovnih principa od strane Jermenije i Azerbejdžana

---

15 Videti: Bahar Başer, “Third Party Mediation in Nagorno-Karabakh: Part of the Cure or Part of the Disease?”, *op. cit.*, pp. 83–84.

16 Videti: “Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries”, *Press Release*, Internet: <http://www.osce.org/item/51152>, 11/03/2011.

omogućilo izradu sveobuhvatnog rešenja koje bi trebalo da obezbedi mir, stabilnost i prosperitet kako u Jermeniji i Azerbejdžanu tako i u širem regionu.

Rusija je i samostalno organizovala trilateralne samite u kojima su učestvovali i predsednici Jermenije i Azerbejdžana. Prvi takav samit organizovan je početkom novembra 2008. godine u Moskvi i tom prilikom je potpisana deklaracija kojom su strane potvrdile da će pri rešavanju pitanja u Nagorno Karabahu poštovati opšta načela međunarodnog prava.¹⁷

U izjavi datoj u novembru 2008. godine na zasedanju stalnog saveta OEBS-a EU je pozdravila susret predsednika Jermenije i Azerbejdžana održan u Moskvi, ocenivši da je on omogućio reafirmaciju centralne uloge Minsk grupe OEBS-a u traženju sporazumnog rešenja za sukob u Nagorno Karabahu. Dalje se navodi da Unija ima puno poverenje u kopredsedavajuće iz Francuske, Rusije i SAD i njihovu sposobnosti da, u svim aspektima, unaprede nastojanja za političkim rešenjem sukoba, koji je od vitalnog značaja za budućnost i stabilnost u regionu. Unija je pozvala strane da se što pre uključe u konstruktivni dijalog i preciziraju osnovne principe za rešavanje sukoba na osnovu onih koji su u Madridu predložili kopredsedavajući Minsk grupe OEBS-a.¹⁸

U decembru 2009. godine usvojena je zajednička izjava šefova delegacija kopredsedavajućih zemalja Minsk grupe OEBS-a i ministara inostranih poslova Azerbejdžana i Jermenije. Tom prilikom ministri inostranih poslova Jermenije i Azerbejdžana izvestili su o napretku u postizanju zajedničkog razumevanja osnovnih tačaka tzv. madridskih principa i izrazili spremnost svojih zemalja da posvećeno rade na rešavanju preostalih otvorenih pitanja.¹⁹

Prilikom posete zemljama Kavkaza, u julu 2010. godine, državna sekretarka SAD Hilari Klinton je ukazala da poboljšanje odnosa Jermenije i Turske može unaprediti mirovni proces u Nagorno Karabahu.²⁰ U tom smislu,

---

17 “Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации 2 ноября 2008 года”, Московская область, замок Майендорф, Internet: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2008/11/208670.shtml>, 14/03/2011.

18 Videti: “Statement by the European Union at the 738th meeting of the OSCE Permanent Council”, 6 November 2008, In response to the reports by the Co-Chairmen of the Minsk Group and the Personal Representative of the Chairman-in-Office on the Conflict Dealt with by the OSCE Minsk Conference.

19 Videti: “Joint Statement by the Heads of Delegation of the Minsk Group Co-Chair Countries and the Foreign Ministers of Azerbaijan and Armenia Athens, December 1, 2009”, MC.DEL/43/09.

20 Videti: “Clinton seeks Nagorno-Karabakh deal on Caucasus visit”, *British Broadcasting Corporation*, Internet: <http://www.bbc.co.uk/news/10500703>, 12/04/2011.

od izuzetne važnosti je uspostavljanje diplomatskih veza dve zemlje koje su bile u prekidu još od 1915. godine. Zbog dugogodišnjeg prisustva Otomanskog carstva i činjenice da ima tradicionalno dobre odnose sa Azerbejdžanom, uticaj Turske u ovom regionu je veoma značajan. Azerbejdžan se u svojoj politici prema Nagorno Karabahu u velikoj meri oslanja na Tursku, zbog čega bi ova zemlja mogla da doprinese naporima Minsk grupe. Pored Turske i Rusija se smatra ključnom zemljom u rešavanju problema Nagorno Karabaha, jer Azeri u Turskoj vide zaštitnika od Jermenije, a Jermeni u Rusiji vide zaštitnika u slučaju ponovnog izbijanja oružanih sukoba širih razmera sa Azerbejdžanom.

Rusija je moguće poboljšanje odnosa Jermenije i Turske dugo smatrala pretnjom po njen dominantan položaj u regionu Južnog Kavkaza. Međutim, nakon pogoršanja unutrašnje situacije u Gruziji i vojnog sukoba ove države i Rusije u avgustu 2008. godine, došlo je promene ruskog stava o tom pitanju.²¹ Rusija sada podstiče Tursku da uspostavi bolje odnose sa Jermenijom i Azerbejdžanom, jer smatra da će tako još više izolovati Gruziju i onemogućiti joj da stekne saveznika u regionu.

Zbog razlika između unutrašnje politike, ekonomskih i strateških interesa politika SAD prema Nagorno Karabahu u početku je bila prilično kontradiktorna. Bez obzira na jasan stav međunarodne zajednice da je sukobom u Nagorno Karabahu u narušen teritorijalni integritet Azerbejdžana, ova zemlja je dugo vremena bila pod embargom SAD. Pored toga, SAD su odbile i sve zahteve za pomoć Azerbejdžanu, što je otežalo poziciju ove zemlje tokom ratnih sukoba i u periodu nakon prekida vatre. Od svih bivših sovjetskih republika samo je Azerbejdžanu uskraćena pomoć od strane SAD, dok je Jermenija postala njen najveći primalac. Postoje mišljenja da je jedan od važnih razloga za takvu politiku snažan jermenski lobi u Kongresu SAD. U međuvremenu je došlo do promene spoljne politike SAD i to pre svega zbog njenih interesa za nesmetanim pristupom energetskim rezervama u basenu Kaspijskog mora. Upravo je pitanje pristupa energentima postalo ključni geopolitički činilac u regionu Kavkaza, a samim tim veoma značajno za rešavanje problema Nagorno Karabaha. Pored SAD i evropske države koje su članice EU i NATO nastoje da se preko svojih naftnih i gasnih kompanija u što većoj meri uključe u razvoj i korišćenje tih resursa.²²

---

21 Videti: Richard Giragosian, "Changing Armenia-Turkish Relations", *Friedrich Ebert Stiftung*, February 2009, pp. 3–5.

22 Videti: Bahar Başer, "Third Party Mediation in Nagorno-Karabakh: Part of the Cure or Part of the Disease?", *op. cit.*, pp. 84–88.

Francuska, takođe, ima određene ekonomske i bezbednosne interesa da se sukob u Nagorno Karabahu reši, jer ne samo da u kopredsedavajućoj trojci zastupa interese Unije, već i njena naftna kompanija Total poseduje 5% od ukupne vrednosti naftovoda Baku-Tbilisi-Džežhan. Kao i u SAD, u Francuskoj živi velika jermenska dijaspora, što joj otežava da u potpunosti neutralno pristupi pronalaženju rešenja koje bi zahtevalo ustupke jermenske strane.²³

Što se tiče konkretnih aktivnosti i stavova Francuske o načinu na koji treba tražiti adekvatno rešenje, ona nastoji da svojom politikom podstakne organizovanje neposrednih sastanaka predstavnika Jermenije i Azerbejdžana. Francuska čini sve da se ovakvi sastanci pretvore u praksu, jer veruje da samo na taj način Praški proces može u potpunosti zaživeti i dovesti do rešenja problema u Nagorno Karabahu.²⁴ Shodno tome, Francuska je krajem juna 2009. godine organizovala sastanak ministara spoljnih poslova Jermenije i Azerbejdžana kako bi se započelo sa novim krugom pregovora.²⁵ Ovaj sastanak omogućio je da se konsoliduju pozitivni rezultati samita održanog početkom juna 2009. godine u Sankt Peterburgu, preciziraju oblasti u kojima može biti ostvaren dalji napredak i iznesu novi predlozi za kompromis.²⁶

Krajem maja 2010. godine kopredsedavajući Minsk grupe OEBS-a usvojili su saopštenje povodom održavanja parlamentarnih izbora u Nagorno Karabahu u maju 2010. godine. Iako su kopredsedavajući izrazili razumevanje prema potrebi *de facto* vlasti u Nagorno Karabahu da takvim postupkom pokušaju da demokratski organizuju život svojih stanovnika, istaknuto je da ova oblast nije priznata kao nezavisna i suverena od strane bilo koje države, uključujući i Jermeniju. U skladu sa tim je i stav da održavanje parlamentarnih izbora u

---

23 *Ibidem.*

24 Videti: "Towards a balanced and negotiated political solution to the conflict in Nagorno Karabakh (April 29, 2009)", Internet: http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france-priorities_1/defence-security_7355/conflicts-and-crisis_1959/the-nagorno-karabakh-conflict_3276/towards-balanced-and-negotiated-political-solution-to-the-conflict-in-nagorno-karabakh-29.04.09_12866.html, 20/03/2011.

25 O samitu u Sankt Peterburgu videti opširnije: Aza Babayan, "Armenia, Azerbaijan 'Satisfied' with Fresh Summit", Internet: <http://www.eurodialogue.org/Armenia-Azerbaijan-Satisfied-With-Fresh-Summit>, 27/04/2011.

26 Videti: "Meeting between the Armenia and Azerbaijan Ministers (Paris, June 26, 2009)", Internet: http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france-priorities_1/defence-security_7355/conflicts-and-crisis_1959/the-nagorno-karabakh-conflict_3276/nagorno-karabakh-meeting-between-the-armenia-and-azerbaijan-ministers-26.06.09_13074.html, 20/03/2011.

Nagorno Karabahu ne bi trebalo na bilo koji način da utiče na određivanje njegovog konačnog statusa.²⁷

Na poziv predsednika Rusije sredinom juna 2010. godine u Sankt Peterburgu održan je sastanak predsednika Jermenije i Azerbejdžana, koji je trebalo da doprinese nastavku pregovora o mirnom rešavanju pitanja Nagorno Karabaha. Neposredno nakon sastanka dogodio se oružani incident, koji su koopedravajući Minsk grupe osudili ocenivši da se upotreba vojne sile, posebno u ovom trenutku, može posmatrati samo kao pokušaj ugrožavanja mirovnog procesa. Kopredsedavajući su ponovili da ne postoji alternativa mirnom rešenja sukoba i pozvali strane da pokažu uzdržanost na terenu, kao i da u svojim javnim obraćanjima pripreme građane na mir, a ne za rat.²⁸

Na sastanku u Astrahanu, održanom krajem oktobra 2010. godine, kojem su prisustvovali predsednici Jermenije, Azerbejdžana i Ruske Federacije, naglašena je neophodnost očuvanja prekida vatre i jačanja uzajamnog poverenja u vojnoj sferi. Tom prilikom je, uz pomoć Minsk grupe i Međunarodnog Crvenog krsta, učinjen značajan korak u pravcu unapređenja međusobnih odnosa. Naime, predsednici Jermenije i Azerbejdžana saglasili su se da razmene zarobljenike i omoguće povratak posmrtnih ostataka poginulih. Takođe, na ovom sastanku, koji je organizovan na poziv predsednika Ruske Federacije, naglašeni je značaj poštovanja principa mirnog rešavanja sukoba diplomatskim i političkim sredstvima.²⁹

Kao jedan od razloga za teškoće u pronalaženju rešenja za pitanje Nagorno Karabaha često se navode različiti interese koje ključni međunarodni i regionalni akteri imaju u ovom regionu.³⁰ Rusija želi da očuva dobre odnose sa Jermenijom, dok, sa druge strane, ne želi da Azerbejdžan na bilo koji način ugrozi njene energetske interese u regionu. SAD nastoje da ograniče dominantnu ulogu Rusije i da se nametnu kao ključni akter u regionu Kavkaza. Kad je reč o zemljama Unije Francuska nastoji da ima vodeću ulogu u rešavanju ovog

---

27 Videti: "OSCE Minsk Group Co-Chairs issue statement", *Press Release*, Moscow/Paris/Washington, 24 May 2010, Internet: <http://www.osce.org/mg/69316>, 14/11/2011.

28 *Ibidem*.

29 "Joint Declaration adopted after the trilateral meeting of the Presidents of Armenia, the Russian Federation and Azerbaijan in Astrakhan", 27/10/2010.

30 Videti: Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson and Pamela Aall, "Collective conflict management: a new formula for global peace and security cooperation?", *International Affairs*, 87:1 (2011), pp. 53–54.

pitanja. Ključni faktori u tom smislu su pristup Zapada rezervama kaspijske nafte i prirodnog gasa, kao i bezbednost tranzitnih koridora.

Postoje mišljenja da je za neuspeh pregovora u velikoj meri odgovorna Rusija jer, polazeći od svojih interesa, na neki način podržava separatističke pokrete na Kavkazu da bi održala svoj uticaj u regionu.³¹ Stav prema bivšim sovjetskim republikama Rusija je potvrdila i u Spoljnopolitičkom konceptu iz 2008. godine, u kojem je artikulisala vodeće principe svoje spoljne politike, uključujući i stav da za Rusiju, kao i za ostale zemlje, postoje regioni u kojima imaju privilegovane interese.³² Motivi za angažovanje Rusije u Južnom Kavkazu su brojni – od situacije u Čečeniji, pitanja tranzita energenata, preko prozapadne politike Gruzije i Azerbejdžana do sve veće prisutnosti EU i NATO-a u regionu.

Inače, bliski odnosi Jermenije sa Rusijom imaju i istorijske korene. Rusija štiti interese Jermenije u odnosu na Tursku, s obzirom na istorijske animozitete dveju zemalja. Na teritoriji Jermenije nalazi se nekoliko vojnih baza Rusije i nekoliko hiljada ruskih vojnika, koji patroliraju na granicama Jermenije sa Turskom i Iranom. Novembra 2003, Rusija i Jermenija potpisale su sporazum o vojnoj saradnji, a sa ruske strane Jermenija je ocenjena kao „jedini saveznik Rusije na jugu”.³³ Rusija i Jermenija su avgusta 2010. potpisale dokument kojim je Sporazum o ruskoj vojnoj bazi potpisan 1995. na 25 godina produžen do 2044.³⁴ Dogovor takođe predviđa i obavezu ruske strane da jermenske oružane snage oprema savremenim naoružanjem. Iako je Rusija svojevrsni garant da neće doći do obnove rata Jermenije i Azerbejdžana, procenjuje se da obnavljanjem sporazuma o vojnoj bazi i jačanjem vojne saradnje sa Jermenijom, u stvari nastoji da očuva svoj uticaj u ovoj zemlji.

---

31 Videti: Richard Allen Greene, “As Minsk Group Marks 10 Years, Karabakh Peace Appears More Elusive Than Ever”, *op. cit.*

32 Videti: Francisco José Ruiz González, “European Union-Russia Relations, the ‘Eastern Partnership’, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, *The European Security and defence policy (ESDP) after the Entry into Force of the Lisbon Treaty*, Working Group, No 5/09, Spanish Institute for Strategic Studies, Madrid, 2010, p. 198.

33 Videti: Kim Iskyan, “Armenia in Russia’s Embrace”, *The Moscow Times*, 24 March 2004, Internet: <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/armenia-in-russias-embrace/232152.html>, 12/11/2011.

34 Ruska vojna baza na severu Jermenije u gradu Gjumri opremljena je protivavionskim raketnim kompleksom C-300 i lovcima MIG-29. U njoj je smešteno oko 5000 vojnika.

Jermenija se nalazi u delikatnoj situaciji između produblјivanja zavisnosti od Rusije i procesa otvaranja prema Zapadu. Međutim, otvaranje ima svoje granice, zbog straha od pretnje od strane Turske i uloge Rusije koja se smatra tradicionalnim zaštitnikom Jermenije. Ona se trudi da prevaziđe ovu protivrečnost politikom koja se zalaže za prijateljske odnose sa različitim akterima kao što su Rusija, EU i SAD. Dakle, i pored vezanosti za Rusiju i zavisnosti od nje, kompleksnost međunarodnog položaja Jermenije zahteva vođenje uravnotežene spoljne politike i dobre odnose sa svim značajnijim međunarodnim činiocima.

Takođe, stabilnost situacije u Azerbejdžanu u velikoj meri zavisi od politike i stava Rusije, s obzirom na njene interese u regionu Južnog Kavkaza. Značajno sredstvo uticaja Rusije na Azerbejdžan takođe je i veliki broj Azerbejdžanaca koji rade u Rusiji, koji matičnoj zemlji obezbeđuju godišnji priliv od između milijarde i 1,5 milijarde dolara. Rusija je avgusta 2000. usvojila Deklaraciju o napuštanju jedinstvenog viznog režima ZND i izrazila nameru da sa svakom zemljom posebno dogovori bilateralni režim viza, zbog čega su Azerbejdžan i Rusija zaključili novi sporazum o ukidanju viza. Istovremeno je postignut i sporazum o regulisanju statusa ruskog vojnog prisustva u Azerbejdžanu kojim je Rusiji stavljena na raspolaganje – na rok od deset godina – vojna stanica za tzv. „vojno upozoravanje”. Potpisivanje sporazuma dovelo je do protesta azerbejdžanske opozicije, a takođe i do oštre reakcije Turske i kritika od strane SAD-a.³⁵

U ovom momentu ne bi bilo dobro donositi ishitrena rešenja za Nagorno Karabaha, već da bi trebalo uložiti napore kako bi se jasnije definisali razlozi koji su doveli do sukoba i stvorili uslovi za bezbednost, poštovanje ljudskih prava i osnovnih demokratskih principa. Međutim, i Jermenija i Azerbejdžan traže da se prvo postigne dogovor o konačnom statusu Nagorno Karabaha, a tek onda pregovara o pitanjima koja se tiču stvarnih problema i poboljšanja uslova života građana.³⁶ Činjenica da Azerbejdžan i Jermenija pitanje statusa nameću kao preduslov za rešenje svih drugih pitanja, značajno usporava proces pronalaska rešenja i negativno utiče na ukupnu stabilnost u regionu.

Rad Minsk grupe dodatno opterećuju učestali oružani incidenti na granici između Jermenije i Azerbejdžana. Procenjuje se da je u prvih nekoliko meseci

---

35 Videti: Arif Yunusov, “Azerbaijani security problems and policies”, in: Dov Lynch (ed.), *The South Caucasus: a challenge for the EU*, Chaillot Paper, No. 65, December 2003, Paris, pp. 143–157.

36 Videti: Philip Gamaghelyan, “Intractability of the Nagorno-Karabakh Conflict: A Myth or a Reality?”, Special Report, *Peace & Conflict Monitor*, pp. 1–2.

ove godine u takvim sukobima poginulo osam ljudi. Do dodatnih napetosti došlo je u martu nakon što su vlasti u Nagorno Karabahu rekonstruisale civilni aerodrom i najavile uvođenje letova prema Jerevanu. Vlasti u Bakuu su burno reagovalе preteći da će oboriti svaki avion koji poleti, pri tom ističući da su jedino one nadležne za vazdušni saobraćaj na teritoriji Azerbejdžana.³⁷

Činjenica da problem Nagorno Karabaha još nije rešen predstavlja veoma ozbiljnu pretnju bezbednosti u regionu, težak teret njegovom ukupnom političkom i ekonomskom razvoju i osnovnu prepreku normalizaciji odnosa Jermenije i Azerbejdžana, kao i odnosa Jermenije i Turske. Napredak ka mirnom rešenju sukoba ostaje preduslov i za normalizaciju i unapređenje bilateralnih i multilateralnih odnosa zemalja u regionu.³⁸

Iako su predstavnici Minsk grupe bili uspešni kada su delovali kao medijatori, oni nisu uspeli da približe stavove strana koje su pregovorima očekivale da dobiju „sve ili ništa”. Nedostajao im je efikasan pristup problemu koji bi doveo do prihvatanja rešenja u kome ni jedna strana ne bi bila ni apsolutni gubitnik ni apsolutni dobitnik. Iako mirovni planovi koje je ova grupa predložila nisu otvoreno favorizovali neku od strana u sukobu, oni su često bili rezultat posebnih interesa pojedinih predlagača. Na usporavanje procesa pronalaženja rešenja uticale su i česte promene čelnih ljudi pregovaračkog tima, jer je novim članovima bilo neophodno određeno vreme da upoznaju situaciju i uslove u kojima deluju.

Za stabilnost i efikasno delovanje Minsk grupe od suštinskog značaja su dobri odnosi SAD i Rusije. Ukoliko zbog razmimoilaženja stavova dve zemlje oko nekog drugog međunarodnog pitanja (naročito u Kaspijskom i Crnomorskom regionu i oko budućih trasa cevovoda) dođe do narušavanja međusobnih odnosa, doći će i do zastoja u pregovaračkom procesu. Na osnovu toga možemo zaključiti da je jedan od osnovnih razloga za sporost u pronalaženju rešenja za Nagorno Karabah dugogodišnji nedostatak zajedničkog pristupa problemu i usmerenost članica Minsk grupe pre svega na ostvarivanje sopstvenih interesa.

---

37 Videti: „Učestali incidenti u Nagorno Karabah u”, *Radio-televizija Vojvodine*, Internet: http://www.rtv.rs/sr_lat/svet/ucestali-incidenti-u-nagornoKarabahu_245583.html, 12/04/2011.

38 Videti: Nakon izbijanja sukoba u Nagorno Karabah u 1992. godine Turska je donela odluku da će njeni odnosi sa Jermenijom zavisiti od odnosa Jermenije i Azerbejdžana; Arman Grigorian, “The EU and the Karabakh conflict”, in: *South Caucasus a challenge for EU*, op. cit., pp. 129–142.

Za uspešnost pregovaračkog procesa veoma je važna kulturna bliskost strana u sukobu i ključnih zemalja koje učestvuju u njegovom rešavanju. Kada je reč o članicama Minsk grupe, samo je Rusija kulturno i istorijski povezana sa Jermenijom i Azerbejdžanom pre svega zbog činjenice da su ove zemlje skoro 50 godina bile u sastavu Sovjetskog Saveza. Postoje mišljenja da Rusija upravo zbog toga ima mogućnosti da bude najefikasniji posrednik u procesu rešavanja problema Nagorno Karabaha.³⁹

Iako je saradnja članica Minsk grupe često teška i složena, postoji opšta opredeljenost da se pitanje Nagorno Karabaha reši i na taj način obezbede uslovi za mir i stabilnost u regionu.

PITANJE ENERGETSKE BEZBEDNOSTI I IZGRADNJA PROJEKTA NABUKO

Početak XX veka nafta je u velikoj meri supstituisala ugalj u industrijskoj proizvodnji. Na isti način početkom XXI veka gas počinje da potiskuje naftu i postaje sve češći energent koji se koristi u industriji. Zbog činjenice da je gas znatno čistiji energent od uglja, u mnogim razvijenim zemljama, posebno u Evropskoj uniji, propisima je regulisano da neki industrijski sektori svoju proizvodnju pokreću uz pomoć gasa.⁴⁰ Najveći potrošači gasa u Uniji su Velika Britanija, Nemačka i Italija.

Od ukupnog izvoza ruskog gasa u Uniju 70 procenata isporučuje se preko Ukrajine, dok ostatak ide kroz Belorusiju. Imajući u vidu ovakvu strukturu distribucije, sa izuzetno velikom količinom gasa koji ide preko Ukrajine, prisutni su tranzitni rizici. Tokom poslednje decenije dolazilo je do kriza u snabdevanju gasa, koje su teško uzdrmale i zemlje Unije dovodeći u pitanje njenu energetska sigurnost. Zbog toga je diversifikacije gasnih koridora postalo veoma važna tema u EU.

Evropska unija poslednjih godina pokušava da smanji zavisnost od ruskog gasa i da se orijentiše na nove dobavljače, pre svega iz regiona Južnog Kavkaza. Geografska lokacija Južnog Kavkaza prevazilazi regionalni značaj, naročito u pogledu moguće uloge regiona kao veze Evrope i Azije. Južni Kavkaz

---

39 Videti: Bahar Başer, "Third Party Mediation in Nagorno-Karabakh: Part of the Cure or Part of the Disease?", *op. cit.*, pp. 88–96.

40 Videti: Stevan Rapačić, „Tržište energenata u Evropskoj uniji i interesi Srbije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, Beograd, 2009, str. 525.

obezbeđuje jedinstveni tranzitni koridor za kaspijske energente ka Evropi i značajan je vojno-strateški prostor za regione Centralne Azije i Bliskog istoka.⁴¹

Zapad je zainteresovan za rešavanje sukoba na Južnom Kavkazu pre svega zbog ekonomskih, političkih i vojno-strateških interesa u regionu i činjenice da ovi sukobi predstavljaju rizik za investicije. Ključni faktor u tom smislu uključuje pristup Zapada rezervama kaspijske nafte i prirodnog gasa, kao i bezbednost tranzitnih koridora. Zapadne kompanije učestvuju u projektima koji se tiču eksploatacije i tranzita energenata iz kaspijskog regiona što se posmatra kao opcija koja bi trebalo da osigura energetska bezbednost EU. Između ostalih projekata poseban značaj ima projekat izgradnje gasovoda Nabuko.⁴²

Gasovod Nabuko je u projektu predstavljen kao svojevrsan most između Azije i Evrope. Ovaj gasovod bi dovodio gas iz oblasti najbogatijih tim resursom, Kaspijskog regiona, Bliskog istoka i Egipta, do evropskog tržišta. On je centralni i najveći projekat Južnog koridora. Južni koridor je inicijativa koju je pokrenula Evropska komisija kako bi obezbedila snabdevanje Evrope energentima iz Kaspijske i regije Bliskog istoka. Predviđeno je da se ovaj projekat realizuje putem trans-kaspijskog gasovoda, od Turkmenistana (mesto *Malay*) do Azerbejdžana (*Baku*) i izgradnjom gasovoda Nabuko iz Turske preko Bugarske, Rumunije i Mađarske do Austrije. U Južnom koridoru je takođe trasa *ITGI* Turska-Grčka-Italija, ali i Beli tok od Gruzije, preko Crnog mora, Rumunije, Srbije, Hrvatske, Slovenije do Trsta. Kapacitet ovih gasovoda je trećina predviđenog kapaciteta gasovoda Nabuko. Predviđeno je i da se gas sa severa Afrike, pre svega, iz Egipta doprema na hrvatski gasni terminal na ostrvu Krk. Ovu energetska tranzitnu rutu usvojio je Evropski savet 2007. godine kao jedno od rešenja za diversifikaciju snabdevanja energijom, što bi omogućilo lakše prilagođavanje, ako neki od postojećih dobavljača nafte i gasa iz bilo kog razloga prekine sa snabdevanjem.

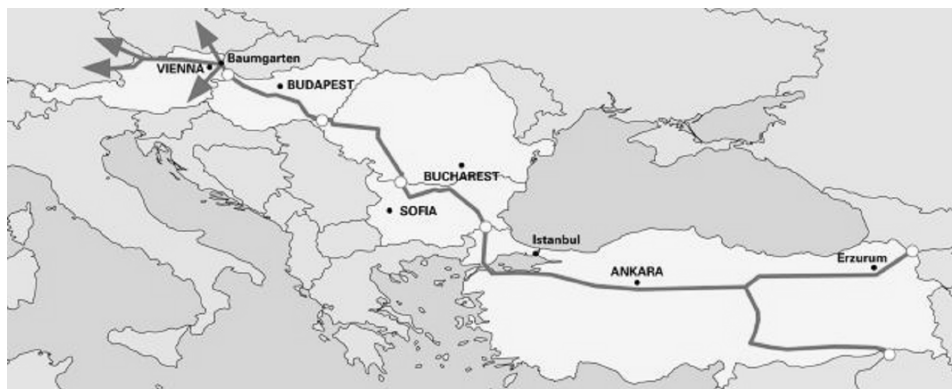
---

41 Videti: Vladimir Socor, "The frozen conflicts: a challenge to Euro-Atlantic interests", Washington, 2004, Report Prepared by the German Marshall Fund of the United States, on the Occasion of the NATO Summit 2004, for "A New Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region".

42 Videti: Wojciech Bartuzi, Katarzyna Pełczyńska-Nałęcz, Krzysztof Strachota, Maciej Falkowski and Wojciech Górecki, "Abkhazia, South Ossetia, Nagorno-Karabakh: unfrozen conflicts between Russia and the West", Special Report, Centre for Eastern Studies CES/OSW, 09/07/2008, p. 4.

Slika 2: Predviđena ruta gasovoda Nabuko

Izvor: <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/en/pipeline/overview>.

Gasovod Nabuko je, prema tome, vodeći projekat Južnog koridora. Ovaj gasovod bi trebalo da povezuje severoistočnu granicu Turske sa Gruzijom, sa jedne strane i jugoistočnu granicu Turske sa Irakom, sa druge strane i da ide preko Bugarske, Rumunije i Mađarske, sve do Baumgartena (*Baumgarten*) u Austriji, odakle bi trebalo dalje da se distribuira u druge zemlje članice EU (pogledati sliku). Po završetku ukupno 3.900 kilometara cevovoda, godišnji kapacitet Nabuka bi bio 31 milijardu kubnih metara gasa (31bcm). Očekuje se da će životni vek gasovoda biti 50 godina. Da bi projekat Nabuko bio ekonomski isplativ neophodan je godišnji protok od najmanje 20 milijardi kubnih metara gasa.

Tabela 1: Dužina Nabuko gasovoda po zemljama kroz koje prolazi:

Turska:	2 581 km
Bugarska:	412 km
Rumunija:	469 km
Mađarska:	384 km
Austrija:	47 km
Ukupno:	3 900 km

Ukupni troškovi izgradnje gasovoda Nabuko procenjuju se na 7,9 milijardi evra. Finansijeri i akcionara ovog gasovoda su: Bugarski energetski holding, Botas iz Turske, MOL iz Mađarske, OMV iz Austrije, RWE iz Nemačke i

Transgaz iz Rumunije. Zajedničko učešće na projektu je veliki korak u saradnji ovih zemalja, što će doprineti i na jačanju same evropske integracije. Osim toga, s obzirom da će realizacija ovoga projekta zahtevati angažovanje velikog broja radnika i materijala, to će podstaći i ekonomski razvoj Unije. Nosilac izgradnje je kompanija Međunarodni gasovod Nabuko (*Nabucco Gas Pipeline International GmbH*) koja je osnovana u junu 2004. godine sa sedištem u Beču. Osnovni zadatak ove kompanije je izgradnja, razvoj i rad gasovoda Nabuko, i njeno poslovanje podleže propisima Evropske unije.

U maju 2009. godine Evropska unija je održala samit sa vodećim tranzitnim i zemljama proizvođačima energenata iz Južnog Kavkaza i centralne Azije. Tom prilikom postignut je načelan dogovor da se ubrza izgradnja gasovoda Nabuko, kao i da se njegov planirani kapacitet popuni, između ostalog, gasom iz Azerbejdžana i Turkmenistana. Kao pravni i politički okvir za tranzit gasa između država članica Evropske unije i Turske u Ankari je u julu 2009. godine potpisan međuvladin sporazum. Ovim sporazumom se garantuje harmonizovan pravni okvir, stabilan protok i jednaki uslovi transporta za sve partnere i klijente. Krajem 2009. i početkom 2010. godine Unija je odobrila sredstva od četiri milijarde evra za obnovu i povezivanje gasovoda i električnih mreža zemalja članica, kao i za finansiranje gasovoda Nabuko.⁴³

Međunarodne finansijske institucije, akcionari u projektu Nabuko i Međunarodni gasovod Nabuko su u septembru 2010. godine potpisali su pismo o obavezi (*mandate letter*), koje je označilo početak ocene projekta u vezi sa potencijalnim finansiranjem od četiri milijarde evra. Pismo o obavezi potpisale su Evropska banka za obnovu i razvoj, Evropska investiciona banka i Međunarodna finansijska korporacija, afilijacija Svetske banke. Pre donošenja konačne odluke o investiranju u projekat Nabuko, moraju se uskladiti svi detalji neophodni za njegovu realizaciju.

Plan Unije predviđa da gasovod bude izgrađen od Ankare do Baugmartena u jednoj fazi izgradnje sa početkom radova krajem 2012. godine i puštanjem prve količine gasa krajem 2015. godine.⁴⁴ Prvobitno je bilo planirano da radovi na gasovodu Nabuko počnu 2011, da prve isporuke gasa budu dostupne do 2014, a da se pun kapacitet postigne do 2019. godine.

---

43 Videti: Jim Nichol, "Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests", CRS Report for Congress, February 1, 2011, pp. 22-24.

44 "The Project", Internet: http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/en/Home/the_project, 14/11/2011.

Imajući u vidu da se zemlje Evrope suočavaju se sa problemima u snabdevanju gasom kao i da se očekuje dalji skok cena ovog energenta na svetskom tržištu, realizacija projekta Nabuko trebalo bi omogućiti prevazilaženje očekivanih nestašica. Zbog sve veće zavisnosti EU od uvoza, energenti su postali prioritetna tema spoljnopolitičkih odnosa i jedna od osnovnih postavki evropske bezbednosti. Zabrinuta mogućim posledicama prevelike zavisnosti od uvoza ruskih energenata Unija nastoji da diversifikacijom ponude poveća stabilnost snabdevanja energijom. Izgradnja gasovoda Nabuko omogućila bi Uniji da direktnim pristupom energentima iz Kaspijskog basena poveća svoju energetska bezbednost.

Projekat Nabuko je deo šire američko-evropske ideje o izgradnji koridora izvoza gasa koji će biti nezavisan iz Rusije. Takav koridor bi trebalo da Uniji omogućiti pristup gasu iz Kaspijskog basena, Centralne Azije i Bliskog istoka. Smatra se da je jedan od ključnih faktora koji komplikuje realizaciju projekta Nabuko činjenica da je on u suprotnosti sa interesima Rusije, koja je najveći izvoznik gasa u Evropu. Rusija želi da učvrsti svoju poziciju na evropskom tržištu, ograniči pristup svojim konkurentima i zadrži kontrolu nad gasom iz Kaspijskog basena i centralne Azije.⁴⁵

Poslednjih nekoliko godina Rusija je intenzivirala napore da, pri izvozu energenata u Evropu, smanji zavisnost od tranzitnih zemalja, pre svega Ukrajine i Belorusije. U tom kontekstu bi trebalo posmatrati projekte izgradnje Severnog i Južnog toka. Predviđeno je da trasa gasovoda Severni tok ide od Rusije do Nemačke preko Baltičkog mora, a da Južni tok ide od Rusije do Centralne i Južne Evrope preko Crnog mora i Balkana. Ovom prilikom osvrnućemo se na projekat izgradnje gasovoda Južni tok jer u njemu mnogi vide konkurentni projekt izgradnji gasovoda Nabuko. Projekat izgradnje Južnog toka pokrenut je 2007. godine od strane Gazproma u savezu sa italijanskom kompanijom ENI. Predviđeno je da Južni tok vodi iz Beregovaje (južna Rusija) kroz Crno more do Bugarske luke Varna. Iz luke Varna predviđena su dva kraka, jedan – jugozapadni koji bi išao do Grčke i do južne Italije i drugi severozapadni koji bi kroz Srbiju, Mađarsku, Hrvatsku, Sloveniju vodio do severne Italije. On je, takođe, veoma skup projekat, jer predviđa i postavljanje podvodnih cevi u dužini od 800 km ispod Crnog mora. Predviđeno je da godišnji kapacitet gasovoda Južni tok bude od 30 milijardi kubnih metara gasa.

---

45 Videti: Agata Łoskot-Strachota, "Nabucco vs. South Stream–Rivalry over Balkan Gas Pipelines", *CESCOMMENTARY*, Issue 3, Centre for Eastern Studies, 2008, p.1.

Što se tiče Južnog toka, zaključeni su sporazumi Rusije i većine zemalja kroz koje bi gasovod trebalo da prolazi, kao i sporazumi Gazproma sa gasnim operaterima u ovim zemljama.⁴⁶ U maju 2009. godine u Sočiju, predstavnici ruskog Gazproma i energetskih kompanija iz Italije, Bugarske, Srbije i Grčke potpisali su sporazume o izgradnji gasovoda Južni tok, čime je predviđeno da trasa kroz Srbiju iznosi 450 km.⁴⁷ Sporazume o učešću u projektu Južni tok potpisali su i Slovenija i Mađarska.

Neke od vlada zemalja koje su potpisale sporazum o učešću u projektu Nabuko, Bugarska i Mađarska, potpisale su i sporazum o učešću u projektu Južni tok. I Turska je u avgustu 2009. godine sa Rusijom potpisala sporazum kojim je dozvolila da cevi gasovoda Južni toka pređu preko njenih teritorijalnih voda, iako je samo nekoliko meseci ranije potpisala sporazum o projektu Nabuko.⁴⁸

Postoje mišljenja da, iako takvi sporazumi ne rešavaju budućnost projekta, zajedno sa ostalim ruskim potezima, predstavljaju opasnost za realizaciju projekta Nabuko. Smatra se da je potpisivanjem sporazuma sa zemljama koje takođe učestvuju u projektu Nabuko Rusija uspela da stvori sumnju u izvodljivost njegove realizacije i naruši politički konsenzus o projektu Nabuko koji je određen kao strateški projekat Unije.⁴⁹ Iako poriču da su gasovodi Nabuko i Južni tok konfliktni projekti, ruski zvaničnici izražavaju sumnju u perspektivu Nabuka, tvrdeći da će biti teško pronaći isporuke gasa za taj gasovod.

Generalno posmatrano veća konkurencija gasovoda trebalo bi da doprinese smanjenju cena i stabilnosti snabdevanja tržišta. Međutim Unija smatra da projektom Južni tok Rusija nastoji da ugrozi realizaciju projekta Nabuko da bi sačuvala svojevrсни monopol u snabdevanju evropskog tržišta. Takav stav zvaničnici EU ilustruju činjenicom da Rusija nastoji da zaključi ugovore o dugoročnom otkupu gasa i tranzitu sa onim zemljama koje su već uključene u projekat Nabuko.

---

46 Videti: Ewa Paszyc, "Nord and South Stream won't save Gazprom", *OSWCOMMENTARY*, Issue 35, Centre for Eastern Studies, 2010.

47 Videti: Stevan Rapačić, „Tržište energenata u Evropskoj uniji i interesi Srbije”, *op. cit.*, str. 532.

48 Videti: Dominique Finon, "Nabucco versus Southstream: an economic competition behind a geopolitical confrontation", Internet: <http://www.energypolicyblog.com/2010/03/01/nabucco-versus-southstream-an-economic-competition-behind-a-geopolitical-confrontation/>, 28/04/2011.

49 Videti: Agata Łoskot-Strachota, "Nabucco vs. South Stream – Rivalry over Balkan Gas Pipelines", *op. cit.*

Ruski zvaničnici često ukazuju da je osnovni izazov sa kojim se suočava Nabuko činjenica da još uvek nije postignut dogovor o garantovanim isporukama gasa. Sa tačke isplativosti i održivosti projekta kao i povraćaja troškova glavni kandidati su Azerbejdžan i Turkmenistan. Zbog toga se nastojanja Rusije da otkupi zalihe gasa u ovim zemljama vide kao pokušaj podriivanja projekta Nabuko.⁵⁰

Azerbejdžan koji proizvodi oko 22 milijarde kubnih metara gasa godišnje, pored sopstvene potrošnje godišnje isporučuje oko 16 milijardi kubnih metara gasa Turskoj i Gruziji. Takođe postoji i dogovor da se, za sada skromna količina, isporučuje Rusiji. U svakom slučaju Azerbejdžan ne može samostalno da obezbedi pun kapacitet gasovoda Nabuko.

Turkmenistan raspolaže značajnim rezervama gasa. U vreme SSSR-a ova zemlja je proizvodila više od 80 milijardi kubnih metara gas godišnje, dok u poslednje vreme proizvodi nešto manje. Međutim, kada je reč o nabavci gasa iz Turkmenistana mogao bi da se javi problem s obzirom da još nije regulisano pitanje transporta preko Kaspijskog mora. Pored toga, procenjuje se da će značajna količina gasa otići u pravcu Kine, a i Rusija kupuje 10 milijardi kubnih metara gasa godišnje. Iako u Turkmenistanu postoje brojna nalazišta, za njihovu eksploataciju potrebno je dosta novca i vremena. U svakom slučaju turkmenistanski gas smatra se mogućim rešenjem za punjenje Nabuko gasovoda da bi se postigla minimalna stopa isplativosti celog projekta.⁵¹

Razmatra se i mogućnost da se u Nabuko uključi i iranski gas, što je za sada nerealno, pre svega, zbog geopolitičkih razloga. Naime SAD se protive ideji da Iran isporučuje gas Evropi, jer bi to moglo da obezbedi značajna finansijska sredstva Teheranu.⁵²

S obzirom da izgradnja gasovoda Nabuko još nije počela, prema poslednjim procenama moguće je da će troškovi izgradnje znatno porasti. Projektna vrednost Nabuka je 2007. godine procenjena na 7,9 milijardi evra. U međuvremenu porasle su cena nafte, metala i uslužnih delatnosti. Osim toga,

---

50 Videti: Jim Nichol, "Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests", *op. cit.*

51 Videti: Dominique Finon, „Nabucco versus Southstream: an economic competition behind a geopolitical confrontation”, Internet: <http://www.energypolicyblog.com/2010/03/01/nabucco-versus-southstream-an-economic-competition-behind-a-geopolitical-confrontation/>, 28/04/2011.

52 O tome videti detaljnije u: „Korigovan grafik izgradnje Nabuka”, *Glas Rusije*, Internet: <http://serbian.ruvr.ru/2010/09/07/19274475.html>, 14/11/2011.

zbog pominjanih prepreka za kupovinu iranskog gasa za potrebe Nabuka, realnijom resursnom bazom za ovaj gasovod smatra se Irak. To bi, međutim, povećalo dužinu gasovoda za 550 kilometara, čime bi njegova ukupna dužina dostigla 3.900 kilometara. Stručnjaci britanske energetske kompanije *BP*, procenjuju da bi, zbog porasta cena gvožđa, glavnog sastojka čelika, Nabuko mogao koštati čak 19 milijardi dolara, odnosno 14 milijardi evra.

Kako zbog „zamrznutog sukoba” u Nagorno Karabahu dve od tri zemlje Južnog Kavkaza – Jermenija i Azerbejdžan, nemaju dobrosusedske odnose, ne može se uskoro očekivati razvoj regionalne saradnje koja bi pomogla da se postigne politički, ekonomski i društveni napredak u regionu, kao i da se obezbedi sigurnost snabdevanja gasovoda Nabuko. Zbog nerešenih problema ukupna situacija u regionu Južnog Kavkaza i dalje je veoma složena i nestabilna, sa mnogo neizvesnosti i potencijalnih izvora sukoba.⁵³

Za razliku od ukupne situacije na Južnom Kavkazu u Azerbejdžanu su poslednjih godina zabeležene značajne strane investicije zapadnih kompanija, pre svega u sektor nafte i prirodnog gasa. Procenjuje se da bi uz dodatna ulaganja, primenu savremene tehnologije i razvoj novih izvoznih mogućnosti, moglo doći do značajnog porasta proizvodnje nafte i prirodnog gasa u Kaspijskom regionu. Međutim, brzinu razvoja infrastrukture za eksploataciju i transport nafte i gasa usporavaju regionalni sukobi, politička nestabilnost i nedostatak saradnje u regionu. Većina izvoznih ruta prolazi kroz oblasti u kojima postoje nerešeni sukobi, a zbog postojeće nestabilnosti i svetske kompanije i investitori oprezni su pri ulaganju u projekte.⁵⁴ Posebno pitanje predstavlja izgradnja trasa za transport energenata jer to neposredno zadire i u interese susednih država – Rusije, Turske i Irana.

Angažovanje transnacionalnih kompanija sa Zapada u regionu Južnog Kavkaza i političko povezivanje Zapada sa zemljama regiona tumači se kao strateško rivalstvo, čiji je cilj da Rusija bude potisnuta iz sfere svog tradicionalnog istorijskog uticaja. Sa druge strane, Jermenija u Rusiji vidi jedinog zaštitnika protiv mogućih pretnji iz Azerbejdžana i Turske, a takođe i saveznika za očuvanje *statusa quo* u sukobu oko Nagorno Karabaha. Ni odnosi Rusije i Azerbejdžana ne mogu se smatrati dobrim. Rusija je optuživala Azerbejdžan da pruža utočište čečenskim teroristima, a ovoj zemlji zamera i što je, uprkos ruskom protivljenju,

---

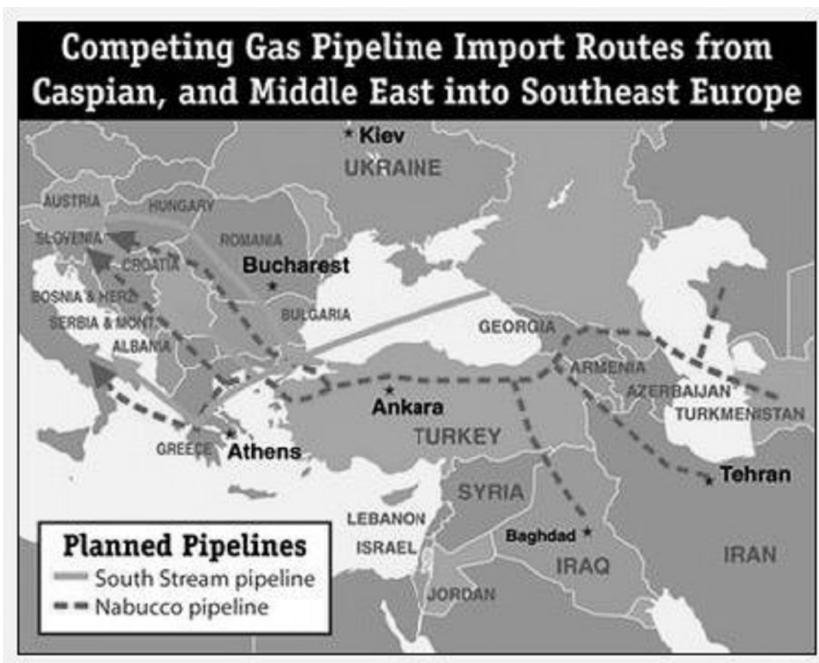
53 Videti: Gawdat Bahgat, “Regional Report The Caspian Sea: Potentials and Prospects”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, Vol. 17, No. 1, 2004, p. 116.

54 *Ibidem*, p. 117.

podržala izgradnju gasovoda Baku–Tbilisi–Džejhan, koji transportuje kaspijsku i azerbejdžansku naftu do turske luke na Mediteranu.⁵⁵

Pošto još uvek ne postoji sveobuhvatni dogovor o podeli Kaspijskog mora postoje i mišljenja da Moskva nema interesa da se sporovi reše, jer želi da zadrži ulogu arbitra oko tih pitanja, utoliko pre jer bi rešavanje sporova otvorilo pristup u region transnacionalnim naftnim gigantima.⁵⁶

Slika 3: Konkurentni gasovodi iz Kaspijskog regiona i Bliskog istoka do Jugoistočne Evrope

Izvor: http://4.bp.blogspot.com/_1ymr9DLsXw/STWyV3E12UI/AAAAAAAAAEoQ/mSyJX9zEdV0/s1600-h/south_stream1.jpg, 29/04/2011.

U ovom trenutku, projekat Nabuko je u fokusu političkih razgovora, jer Gazprom, koji je sa 51% u vlasništvu Rusije, realizaciju tog projekta doživljava

55 Videti: Fraser Cameron and Jarek M. Domański, “Russian Foreign Policy with Special Reference to its Western Neighbours”, *EPC Issue Paper*, No. 37, 2005, pp. 12-14.

56 Videti: Pavel Baev, “Russia’s policies in the North and South Caucasus”, in: *South Caucasus a challenge for EU*, *op. cit.*, pp. 42-51.

kao ugrožavanje njenog pokušaja da sačuva svojevrсни monopol u snabdevanju Evrope. Već su primećeni pokušaji Gazproma da ojača svoju poziciju kod uvoza prirodnog gasa u EU, ali i da se održi na domaćim distributivnim mrežama u Evropi, posebno u Engleskoj, Nemačkoj, Italiji i Grčkoj.

Nadmetanje oko izgradnje gasovoda Nabuko i Južni tok pojedini autori posmatraju i kao borbu dve firme prvo da nabave inpute iz istog izvora, zatim da ih pretvore u isti proizvod koji će se prodavati na istom tržištu. Dakle, konkurencija ovih projekata postoji i kada je reč o pristupu izvorima energenata i kada se radi o pristupu evropskom tržištu. Imajući u vidu pomenute rizike potencijalni investitori će morati pažljivo da procene šta će dobiti ili izgubiti ulaganjima u ove projekte.⁵⁷

Iako, postoji bojazan da će evropska energetska bezbednost biti ugrožena ako Rusija nastavi da gradi gasovode ka Evropi, projektovani rast tražnje ukazuje da će nakon 2025. godine i Nabuko i Južni tok biti potrebni da bi se zadovoljile potrebe Unije ovim energentom.

ZAKLJUČAK

Napori koji su članovi Minsk grupe OEBS-a uložili u rešavanje pitanja „zamrznutog sukoba” u Nagorno Karabahu još nisu doveli do konkretnih rezultata, niti do značajnijeg približavanja stavova Azerbejdžana i Jermenije. Nespremnost Jermenije i Azerbejdžana da prihvate kompromisno rešenje i insistiranje da pitanje statusa Nagorno Karabaha bude primarno u pregovorima značajno otežavaju situaciju. Na taj način, odlaže se rešavanje određenih problema, čije bi prevazilaženje moglo značajno da unapredi stanje na terenu i podstakne pregovarački proces u pravcu pronalaženja rešenja. Složenost problema Nagorno Karabaha zahteva da se pri njegovom rešavanju temeljno analiziraju osnovni uzroci koji su doveli do sukoba, kao i da se odgovori na pitanja vezana za bezbednost, poštovanje ljudskih prava i osnovnih principa demokratije.

Preduslov za uspeh pregovaračkog procesa su i dobri odnosi i saradnja zemalja članica Minsk grupe OEBS-a. Činjenica da globalne i regionalne sile uključene u pregovarački proces imaju različite, ali ne i suprotstavljene interese rešavanje pitanja Nagorno Karabaha biće dugotrajan, složen i protivrečan proces. U centru pažnje i dalje će biti energetska problematika i bezbednost.

Tokom poslednjih godina zemlje EU pokušavaju da smanje zavisnost od ruskog gasa i da diversifikuju gasne koridore. Orijentacija na nove dobavljače

---

57 *Ibidem.*

doneće veću bezbednost tranzitnih koridora i raznovrsnost izvora snabdevanja energijom, što u krajnjem slučaju omogućava lakše prilagođavanje ako neki od dobavljača nafte i gasa iz bilo kog razloga prekine sa snabdevanjem. Izgradnjom gasovoda Nabuko EU planira se prevaziđe očekivanih nestašica gasa na evropskom tržištu u naredne dve decenije. Zbog povezanosti ekonomskih i geopolitičkih interesa, neke zemlje bi učešćem u projektu Nabuko mogle da steknu privilegovan status u regionu dok bi druge, koje u njemu ne učestvuju, taj status mogle da izgube.

Osnovni izazov sa kojim se suočava Nabuko je činjenica da još nije postignut dogovor o garantovanim isporukama gasa. Realizaciju projekta Nabuko dodatno ugrožava nedostatak regionalne saradnje koji posledica, pre svega, „zamrznutih sukoba” koji postoje na Južnom Kavkazu. Imajući u vidu da trasa gasovoda Nabuko zaobilazi teritoriju Srbije, naša zemlja nije direktno zainteresovana za realizaciju ovog projekta. Sa druge strane, Rusija kao prioritetnu diverzifikaciju snabdevanja evropskog tržišta vidi gasovode ispod Baltičkog mora i Južni tok u koji je uključena i Srbija. Međutim, planirano je da Srbija, putem Belog toka, bude uključena u projekat Južni koridor u čijem sastavu se nalazi i gasovod Nabuko.

Imajući u vidu rastuće potrebe Unije za gasom najverovatnije će se realitovati i projekat Nabuko i projekat Južni tok. Iako bi to moglo povećati sigurnost snabdevanja evropskog tržišta, ne očekuje se značajniji pad cene gasa imajući u vidu stalni rast cena energenata na svetskom tržištu.

Složena situacija u regionu Južnog Kavkaza nastala kao rezultat preplitanja brojnih ekonomskih i geopolitičkih interesa različitih aktera i dalje će značajno uticati na proces pronalaženja rešenja problema Nagorno Karabaha. Ukoliko se ima u vidu prilično dug vremenski period tokom koga je Minsk grupa pokušavala da ispuni svoj mandat, kao i činjenica da nema jasnih naznaka da će doći do značajnijeg približavanja stavova Jermenije i Azerbejdžana, ne može se uskoro očekivati rešenje pitanja Nagorno Karabaha.

Kada je reč o stavu Srbije prema „zamrznutom sukobu” u Nagorno Karabahu, naša zemlja podržava teritorijalni integritet Azerbejdžana. Sa druge strane, Azerbejdžan poštuje teritorijalni integritet Srbije i nije priznao samoproglašenu nezavisnost Kosova. Takvim pristupom naša zemlja potvrđuje svoju opredeljenost da dosledno poštuje norme međunarodnog prava koje se tiču suvereniteta i teritorijalnog integriteta država. Jasan stav Srbije prema pitanju Nagorno Karabaha i pouzdana podrška Azerbejdžana mogu doprineti poziciji naše zemlje kada je reč o rešavanju konačnog statusa Kosova i Metohije.

Pored toga što između Srbije i Azerbejdžana postoji razumevanje na političkom planu dve zemlje su zainteresovane za razvoj ukupnih bilateralnih odnosa. Tako je u junu 2011. godine, prilikom zvaničnog susreta predstavnika Srbije i Azerbejdžana u Beogradu, potpisano dvanaest sporazuma o saradnji dve zemlje u različitim oblastima.⁵⁸ U cilju razvoja dalje bilateralne saradnje, a pre svega ekonomskih odnosa, Ministar spoljnih poslova Srbije posetio je 1. septembra 2011. godine Azerbejdžan.

Naredni period tek treba da pokaže da li će se i u kojoj meri sporazumi Srbije i Azerbejdžana realizovati u praksi. U svakom slučaju pozitivni procesi uspostavljanja i razvoja bilateralne saradnje sa svim državama, a posebno sa onima koje raspolažu značajnim energetske resursima, svakako su u interesu Srbije. Pri tome treba imati u vidu da će nakon izgradnje gasovoda Nabuko Azerbejdžan dobiti još značajnu ulogu u regionu Južnog Kavkaza.

Srbija i Jermenija trenutno dele stav da sukobe na Balkanu i regionu Južnog Kavkaza treba rešavati mirnim putem i uz poštovanje normi međunarodnog prava. Jermenija je jedna od država koja nije priznala jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova. Sa druge strane, Srbija zastupa stav da rešenje pitanja Nagorno Karabaha treba da bude postignuto diplomatskim sredstvima.

Srbija i Jermenija imaju važno mesto u rešavanju političkih problema koji postoje u njihovim regionima. Između dve države postoje višedecenijske kulturne veze koje mogu biti okosnica budućeg razvoja odnosa dve države. U aprilu 2011. godine Srbija i Jermenija su potpisale sporazume u oblasti vizne liberalizacije, vazdušnog saobraćaja i kulture. Dve države imaju interes da unaprede saradnju u oblasti trgovine, saobraćaja, energetike i turizma. U oblasti spoljnih poslova, postoji obostrana spremnost za razvoj saradnje u međunarodnim organizacijama, ali i za uspostavljanje redovnih konsultacija ministarstava spoljnih poslova.

Razvijajući odnose sa Jermenijom Srbija može dodatno unaprediti odnose sa Rusijom, koja je jedan od strateških partnera naše zemlje i država koja nam pruža značajnu podršku u pregovorima o konačnom statusu Kosova. Srbija treba da bude oprezna kada se govori o problemima koji postoje u regionu Južnog Kavkaza, odnosno vrlo je važno da zadrži postojeći stav kako bi održala dobre odnose i sa Jermenijom i sa Azerbejdžanom. To je posebno važno kada

---

58 Potpisani su sporazumi o saradnji dve zemlje u oblasti obrazovanja, omladine i sporta, kulture, turizma, očuvanja životne sredine, vazdušnog saobraćaja, sporazum o saradnji i uzajamnoj pomoći u carinskim poslovima, sporazumi u oblasti industrije i energetike, kao i sporazum o saradnji u vanrednim situacijama.

se govori o Jermeniji, jer ako se uzme u obzir da je Nagorno Karabakh naseljen Jermenima, onda bi ovoj državi bilo u interesu da navedena oblast stekne nezavisnost. Zbog toga je važno da Srbija bude obazriva kada se radi o problemu Nagorno Karabaha kako se ne bi stvorile okolnosti da Jermenija prizna Kosovo u nadi da će principi u tom slučaju biti primenjeni i u oblasti Nagorno Karabaha.

Imajući u vidu značaj zemalja članica Minsk grupe OEBS-a, u interesu Srbije je da sa njima unapredi odnose i saradnju. Istovremeno, kroz aktivnosti Minsk grupe Srbija može steći saznanja o trenutnim interesima njenih članica, njihovim međusobnim odnosima, kao i njihovim pristupima rešavanju „zamrznutih sukoba”. Sagledavanjem pomenutih relacija Srbija može doći do zaključaka koji bi dopineli da njena spoljnopolitička strategija ne bude u suprotnosti sa trenutnom situacijom koja postoji u međunarodnim odnosima.

LITERATURA

1. Altunisik, Meliha Benli, “Turkish Policy towards Iran: What is at Stake?”, *Middle East Institute*, April 29, 2010.
2. Atkinson, David, “The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference”, Report, Doc. 10364, Political Affairs Committee, Internet: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc04/EDOC10364.htm>, 18/06/2011.
3. Aydin, Mustafa, “Turkish Policy Towards the Caucasus”, *The Quarterly Journal*, No. 3, September 02.
4. Baev, Pavel, “Russia’s policies in the North and South Caucasus”, in: *South Caucasus a challenge for EU*, Institute for Security Studies, Chaillot Papers, no. 65, December 2003.
5. Bahgat, Gawdat, “Regional Report The Caspian Sea: Potentials and Prospects”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions*, Vol. 17, No. 1, 2004.
6. Bartuzi, Wojciech, Pelczyńska-Nałęcz, Katarzyna, Strachota, Krzysztof, Falkowski, Maciej and Górecki, Wojciech, “Abkhazia, South Ossetia, Nagorno-Karabakh: unfrozen conflicts between Russia and the West”, Special Report, Centre for Eastern Studies CES/OSW.
7. Başer, Bahar, “Third Party Mediation in Nagorno-Karabakh: Part of the Cure or Part of the Disease?”, *Journal of Central Asia and the Caucasian Studies*, Vol. 3, No. 5.
8. Cameron, Fraser and Domański, Jarek M., “Russian Foreign Policy with Special Reference to its Western Neighbours”, *EPC Issue Paper*, No. 37, 2005.

9. “Clinton seeks Nagorno-Karabakh deal on Caucasus visit”, *British Broadcasting Corporation*, Internet: <http://www.bbc.co.uk/news/10500703>, 12/04/2011.
10. “Council of Europe urges Nagorno-Karabakh to refrain from ‘elections’”, Internet, <http://assembly.coe.int/ASP/Press/StopPressView.asp?CPID=1247>, 15/06/2011.
11. Crocker, Chester A., Osler Hampson, Fen and Aall, Pamela, “Collective conflict management: a new formula for global peace and security cooperation?”, *International Affairs*, 87:1 (2011).
12. “Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации 2 ноября 2008 года”, Московская область, замок Майендорф, Internet: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2008/11/208670.shtml>, 14/03/2011.
13. “Declaration on Proclamation of the Nagorno Karabakh Republic”, Joint session of the Nagorno Karabakh Oblast and Shahoumian regional councils of people’s deputies with the participation of deputies of councils of all levels, Internet: <http://www.nkr.am/eng/deklaraciya209.html>, 23/05/2011.
14. Finon, Dominique, “Nabucco versus Southstream: an economic competition behind a geopolitical confrontation”, Internet: <http://www.energypolicyblog.com/2010/03/01/nabucco-versus-southstream-an-economic-competition-behind-a-geopolitical-confrontation/>, 28/04/2011
15. Francisco José Ruiz González, “European Union-Russia Relations, the ‘Eastern Partnership’, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, *The European Security and defence policy (ESDP) after the Entry into Force of the Lisbon Treaty*, Working Group, No 5/09, Spanish Institute for Strategic Studies, Madrid, 2010.
16. Fraser Cameron and Jarek M. Domański, “Russian Foreign Policy with Special Reference to its Western Neighbours”, *EPC Issue Paper*, No. 37, 2005.
17. Gamaghelyan, Philip, “Intractability of the Nagorno-Karabakh Conflict: A Myth or a Reality?”, Special Report, *Peace & Conflict Monitor*.
18. Gawdat Bahgat, “Regional Report The Caspian Sea: Potentials and Prospects”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, Vol. 17, No. 1, 2004.
19. Giragosian, Richard, “Changing Armenia-Turkish Relations”, *Friedrich Ebert Stiftung*, February 2009.
20. Greene, Richard Allen, “As Minsk Group Marks 10 Years, Karabakh Peace Appears More Elusive Than Ever”, Internet: http://www.azer.com/aiweb/categories/karabakh/karabakh_dussions/karabakh_greene.html, 01/06/2011.
21. Grigorian, Arman, “The EU and the Karabakh conflict”, in: *The South Caucasus a challenge for EU*, Institute for Security Studies, Chaillot Papers, No. 65, December 2003.

22. Iskyan, Kim, “Armenia in Russia’s Embrace”, *The Moscow Times*, 24 March 2004, Internet: <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/armenia-in-russias-embrace/232152.html>, 12/11/2011.
23. Janković, Slobodan, „Sukobi na Bliskom istoku – osnovna obeležja”, *Međunarodni problemi*, br. 2-3/2007.
24. “Joint Declaration adopted after the trilateral meeting of the Presidents of Armenia, the Russian Federation and Azerbaijan in Astrakhan”, 27/10/2010.
25. “Joint Statement by the Heads of Delegation of the Minsk Group Co-Chair Countries and the Foreign Ministers of Azerbaijan and Armenia Athens, December 1, 2009”, MC.DEL/43/09.
26. Yunusov, Arif, “Azerbaijani security problems and policies”, in: Dov Lynch (ed.), *The South Caucasus: a challenge for the EU*, Chaillot Paper, No. 65, December 2003, Paris.
27. „Korigovan grafik izgradnje Nabuka”, *Glas Rusije*, Internet: <http://serbian.ruvr.ru/2010/09/07/19274475.html>, 14/11/2011.
28. Łoskot-Strachota, Agata, “Nabucco vs. South Stream–Rivalry over Balkan Gas Pipelines”, *CESCOMMENTARY*, Issue 3, Centre for Eastern Studies, 2008.
29. “Mandate of the Co-Chairmen of the Conference on Nagorno Karabakh under the auspices of the OSCE (“Minsk Conference”)”, DOC. 525/95, Hungarian OSCE Chairmanship, Vienna, 23 March 1995.
30. “Meeting between the Armenia and Azerbaijan Ministers (Paris, June 26, 2009)”, Internet: http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france-priorities_1/defence-security_7355/conflicts-and-crisis_1959/the-nagorno-karabakh-conflict_3276/nagorno-karabakh-meeting-between-the-armenia-and-azerbaijan-ministers-26.06.09_13074.html, 20/03/2011.
31. “Minsk Group – Background”, Internet: <http://www.osce.org/mg/66872>, 08/03/2011.
32. “Minsk Group – Overview”, Internet: <http://www.osce.org/mg/66926>, 08/03/2011.
33. Nichol, Jim, “Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests”, CRS Report for Congress, February 1, 2011.
34. “OSCE Minsk Group Co-Chairs issue statement”, *Press Release*, Moscow/Paris/Washington, 24 May 2010, Internet: <http://www.osce.org/mg/69316>, 14/11/2011.
35. Paszyc, Ewa, “Nord and South Stream won’t save Gazprom”, *OSWCOMMENTARY*, Issue 35, Centre for Eastern Studies, 2010.
36. Rapačić, Stevan, „Tržište energenata u Evropskoj uniji i interesi Srbije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, Beograd, 2009.
37. “Resolution 884 (1993)”, United Nations – Security Council, Adopted by the Security Council at its 3313th meeting, on 12 November 1993, Distr. GENERAL, S/RES/884 (1993), 12 November 1993.

38. “Resolution 1416 (2005)”, *The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference*, Internet: <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA05/ERES1416.htm>, 09/11/2011.
39. Savranskaya, Svetlana and Zubok, Vladislav, “Cold War in the Caucasus: Notes and Documents from a Conference”, *Cold War International History Project Bulletin*, Issue 14/15.
40. Socor, Vladimir, “The frozen conflicts: a challenge to Euro-Atlantic interests”, Washington, 2004, Report Prepared by the German Marshall Fund of the United States, on the Occasion of the NATO Summit 2004, for “A New Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region”.
41. “Statement by the European Union at the 738th meeting of the OSCE Permanent Council”, 6 November 2008, In response to the reports by the Co-Chairmen of the Minsk Group and the Personal Representative of the Chairman-in-Office on the Conflict Dealt with by the OSCE Minsk Conference.
42. “Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries”, *Press Release*, Internet: <http://www.osce.org/item/51152>, 11/03/2011.
43. “Towards a balanced and negotiated political solution to the conflict in Nagorno Karabakh (April 29, 2009)”, Internet: http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france-priorities_1/defence-security_7355/conflicts-and-crisis_1959/the-nagorno-karabakh-conflict_3276/towards-balanced-and-negotiated-political-solution-to-the-conflict-in-nagorno-karabakh-29.04.09_12866.html, 20/03/2011.
44. “The Project”, Internet, http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/en/Home/the_project, 14/11/2011.
45. „Učestali incidenti u Nagorno Karabahu”, *Radio-televizija Vojvodine*, Internet: http://www.rtv.rs/sr_lat/svet/ucestali-incidenti-u-NagornoKarabahu_245583.html, 12/04/2011.

Ana JOVIĆ LAZIĆ, Sanja JELISAVAC TROŠIĆ and Aleksandar JAZIĆ

**NAGORNO KARABAKH PROBLEM
IN THE LIGHT OF BILATERAL RELATIONS
OF OSCE MINSK GROUP MEMBER COUNTRIES**

ABSTRACT

This paper analyses confrontation that occurred between Armenia and Azerbaijan concerning Nagorno Karabakh territory, as well as the many attempts to finally get this conflict resolved. The war between Armenia and Azerbaijan over the territory of Nagorno Karabakh ended with the ceasefire agreement under the auspices of the OSCE Minsk Group, which is empowered for final resolution of this issue. This process has been going on for years, but a solution is yet to come. The European Union in recent years is trying to reduce dependence on Russian natural gas and orients to new suppliers, primarily in the southern Caucasus region. Western countries are interested in resolving conflicts in South Caucasus due to its economic and political interests in the region and the fact that these conflicts pose a risk to investment. The authors of the paper will bring forth the views of all stakeholders in addressing the problem of Nagorno Karabakh and analyze their interests in an attempt to predict the possible final solution to the conflict.

Key words: Nagorno Karabakh, “frozen conflict”, Minsk Group, OSCE, Madrid principles, project Nabucco, South Stream project, European Union, Russian Federation.

Jelena Kozomara i Sandra Stojadinović Jovanović, **MEĐUNARODNO POSLOVNO FINANSIRANJE**, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 2011, Beograd, str. 474.

Profesorka Jelena Kozomara sa Ekonomskog fakulteta u Beogradu i njena koleginica Sandra Stojadinović Jovanović sa Kragujevačkog univerziteta, prihvatile su se nimalo lakog zadatka da u jednoj knjizi, namenjenoj prevashodno naučnoj javnosti i studentima ekonomskih nauka, objasne šta je to međunarodno poslovno finansiranje, postave njegove okvire proučavanja, definišu njegove osnovne pojmove, te predstavljaju raznovrsne forme i učesnike u finansiranju međunarodnih poslovnih transakcija. Kao što i sami autori navode, međunarodne poslovne transakcije, među kojima se svakako ističu trgovinske, krajem dvadesetog i početkom dvadesetprvog veka pokazale su veliku zavisnost od obima i formi finansiranja. Međuzavisnost finansijskog sektora i međunarodne trgovine izražena je i vidljiva u svakodnevnom poslovanju spoljnotrgovinskih preduzeća, koji su i osnovni nosioci međunarodne poslovne aktivnosti. Svetska ekonomska kriza, koja je nastala kao kriza finansijskog sektora, a čije se posledice i dalje osećaju u svim privredama sveta, pokazala je na koji način poremećaji u finansijskom sektoru mogu izazvati pad vrednosti međunarodne trgovine. Svaka promena u obimu i dostupnosti fondova za finansiranje međunarodne trgovine izaziva promene u

obimu i strukturi međunarodne trgovine. Interesantan je podatak koji se navodi u knjizi da je vrednost kredita i osiguranja kojima je finansirana međunarodna trgovina robom u svetu u 2008. godini, procenjena na 10 do 12 biliona dolara, dok je vrednost svetske trgovine robom iznosila 15 biliona dolara. To znači da se u 2008. godini, 70% do 80% transakcija u međunarodnoj robnoj trgovini, odigralo zahvaljujući finansijskoj podršci u vidu nekog od oblika finansiranja. Stoga su autori smatrali da je neophodno da se fenomen finansiranja međunarodnih poslovnih transakcija, odnosno međunarodno poslovno finansiranje, detaljnije prouči i sveobuhvatno prikaže na jednom mestu. Uvažavajući činjenicu da je svetska privreda dvedestprvog veka determinisana globalizacijom i procesima liberalizacije tržišta, odnosno snižavanjem carinskih stopa i eliminisanjem ne-carinskih barijera u međunarodnoj trgovini, a polazeći od premise da rast izvoza i spoljnotrgovinske razmene predstavlja osnovni faktor privrednog rasta i razvoja zemlje, cilj autora bio je da objasni, analizira i dokaže komplementarnost i uzajamnu zavisnost međunarodne trgovine i njenog finansiranja, odnosno finansijskog sektora zemlje i njene spoljne trgovine.

Pored kratkog uvoda, knjiga je sistematizovana u četrnaest celina – glava, kojima autori pored osnovnih definicija pojmova, čitaoce upoznaju sa svim postojećim oblicima međunarodnog poslovnog finansiranja i fenomenima koji su nezaobilazni deo ove oblasti poslovanja. Imajući u vidu da nacionalno zakonodavstvo i međunarodne institucije prate najvažnije segmente finansiranja u međunarodnim okvirima, autori su smatrali da je neophodno ukazati na instrumente devizne politike zemlje koji mogu imati značajan uticaj na forme i vrednost finansiranja. Pored toga, dobar deo pažnje posvećen je kako nacionalnim institucijama finansiranja dugoročnih izvoznih poslova, tako i međunarodnim institucijama koje imaju ključnu ulogu u kanalisanju fondova i formi međunarodnog poslovnog finansiranja. Posebna pažnja posvećena je multilateralnim institucijama finansiranja dugoročnih izvoznih poslova, među kojima se ističu: Međunarodna unija kreditnih i investicionih osiguravača, poznata kao Bernska unija, Asocijacija za međunarodno kreditno osiguranje i jemstvo i Asocijacija osiguravača izvoznih kredita i organizacija za promociju izvoza, poznata kao Dakarska unija. Ovome moramo dodati i prikaz međunarodne regulative međunarodnog poslovnog finansiranja koji nam pružaju autori u dvanaestoj glavi knjige koja analizira neke institucije od posebnog značaja za finansijske transakcije firme koje učestvuju u međunarodnim poslovima. Tu se, posebno, ističe Banka za međunarodne obračune, koja je donela bazične principe kojima se reguliše bankarsko poslovanje na međunarodnom nivou. Neophodno je

dodati da su se autori pored ogromnog broja formi, u kojima se odvija međunarodno poslovno finansiranje, odlučili za detaljnije razmatranje onih oblika finansiranja koji se najviše koriste u međunarodnoj praksi i koji bi imali prednost kada je reč o srpskim firmama koje učestvuju u poslovnim transakcijama, pre svega u spoljnoj trgovini. Tako su autori izvršili klasifikaciju međunarodnog poslovnog finansiranja, posebno analizirajući sve njegove vrste, kao i najvažnije finansijere i korisnike ove vrste finansiranja. U posebnim poglavljima se daje pregled kako klasičnih oblika međunarodnog poslovnog finansiranja, odnosno kreditnih poslova, tako i složenih oblika međunarodnog poslovnog finansiranja, koji su podeljeni na tradicionalne – imovinske i nove neimovinske. Takođe, dva značajna poglavlja ove studije u žižu svog istraživanja postavljaju pitanja vezana za uticaj transnacionalnih kompanija na međunarodno poslovno finansiranje. Transnacionalne kompanije su finansijski najmoćniji učesnici u svetskoj privredi sa ogromnom koncentracijom kapitala, a njihovi prihodi prevazilaze vrednost društvenih proizvoda većine zemalja u svetu, upravo zbog toga transnacionalne kompanije predstavljaju najmoćnije finansijere, ali i korisnike finansija. Klasifikujući transnacionalne kompanije na nefinansijske i finansijske, autori su analizirali njihov uticaj i ulogu u procesima međunarodnog poslovnog finansiranja, predstavivši njihovu ekspanziju i načine njihovog finansiranja preduzeća u zemljama domaćinima. Transnacionalne kompanije su i osnovni nosioci stranih direktnih investicija, koje su u okviru posebne glave analizirane kao

oblik međunarodnog poslovnog finansiranja. U okviru ovog dela knjige dat je osvrt na srpsku privredu, imajući u vidu da su direktnim investicijama stranih preduzeća, finansirana domaća preduzeća u različitim sektorima, kao što su: telekomunikacije, naftna, automobilska, drvna, farmaceutska, metalska industrija, bankarstvo, osiguranje, proizvodnja hrane i pića, nekretnine itd.

Značajan deo knjige posvećen je rizicima u međunarodnom poslovnom finansiranju, jer kako navode autori i dalje postoje neki rizici koje je nemoguće ukloniti. Promene deviznog kursa, kao i nacionalnih deviznih propisa spadaju u najvažnije neprenosive rizike međunarodnog poslovnog finansiranja. Načini prevazilaženja neprenosivih i prenosivih rizika predstavljeni su i dat je njihov pregled, kao i uvid u najvažnije instrumente međunarodnog finansiranja. Instrumenti finansiranja su brojni i u njih spadaju instrumenti međunarodnog

plaćanja, ali i instrumenti garantovanja izvršenja međunarodne transakcije finansiranja. Kao najvažniji instrumenti međunarodnog finansiranja predstavljeni su: međunarodni dokumentarni akreditiv, akreditivna dokumenta, menice, bankarske garancije i polise osiguranja naplate.

Konačno, sa pravom možemo zaključiti da su autori ove studije ostvarili zadati cilj i jasnim i prijemčivim rečnikom uspeli da provedu čitaoce kroz najvažnije učesnike u poslovima među-narodnog finansiranja, zatim da ukažu na rizike koji se u ovim poslovima javljaju, kao i da predstavljaju načine njihovog prevazilaženja. Ovim je pored doprinosa nauci, koji karakteriše ovu studiju, ostvarena i praktična vrednost koju knjiga pruža svim istraživačima, studentima, ali i privrednicima koji žele da se detaljnije upoznaju sa pravilima i praksom međunarodnog poslovnog finansiranja, odnosno načinima finansiranja i kreditiranja spoljnotrgovinskog posla.

Stevan RAPAĆ

Mikulas Fabry, **RECOGNIZING STATES – INTERNATIONAL SOCIETY & THE ESTABLISHMENT OF NEW STATES SINCE 1776**, Oxford University Press Inc., 2010 New York, 2010, 256 p.

Knjiga “Recognizing States – International Society & the Establishment of New States Since 1776“ Mikulasa Fabrija pruža nam nešto što možemo okarakterisati kao politikološko-istorijski analizu problema priznanja država. Pravni aspekti instituta priznanja država su samo donekle analizirani. Nedovoljna razrađenost pravnih aspekata ovog problema svakako se može opravdati težnjom autora da obuhvati vremenski period od 200 godina koje su „stali“ u 250 strana knjige.

Knjiga je podeljena na šest celina kojima prethodi uvod opšteg karaktera. Njegov sastavni deo su i napomene vezane kako za temu i ciljeve knjige, tako i za njenu strukturu. Navedenih šest delova su tematske celine koje su razvrstane hronološkim redosledom. Međutim, drugi kriterijumi pored vremenskog su odredili da se izdvoje baš ovih šest navedenih celina, pošto svaka od njih predstavlja period u kome dolazi do nekog novog momenta kada je priznavanje država u pitanju.

Prvi deo knjige bavi se pitanjem priznanja država pre 1815. godine. Bečki kongres je uzet kao vremenska granica ne samo zato što se na njemu stvorila nova politička karta Evrope, već i što su na njemu postavljena neka nova pravila priznanja država. Autor poseban akcentat u tom delu stavlja na sticanje nezavisnosti odnosno priznanje Sjedinjenih Američkih Država. Princip samoopredeljenja naroda,

koji autor u celoj knjizi označava kao najznačajniji faktor u sistemu priznanja država, ovde se detaljno razrađuje.

U drugom delu, autor se bavi priznavanjem država Latinske Amerike. Kao i prethodna glava knjige, i ova je amerikocentrično postavljena, tako da je prvo detaljno analizirano priznanje država od strane SAD. Autor je odvojeno analizirao stvaranje demokratskih republika i stvaranje monarhija od bivših kolonija. Jedina monarhija stvorena na teritoriji Latinske Amerike u tom periodu bio je Brazil, pa je analiza njegovog priznanja odvojena od ostatka kontinenta.

U devetnaestom veku dolazi do buđenja nacionalnih osećanja u Evropi, a samim tim i do stvaranja nacionalnih država. Upravo su priznanja država u tom periodu tema trećeg dela ove knjige. Na Bečkom kongresu ucrтана je nova karta Evrope. Već u prvim godinama po okončanju te konferencije, bilo je očigledno da *de facto* stanje ne može biti promenjeno bilo kakvim formalnim skupovima i odlukama na njima, kao što je pokušano na Bečkom kongresom. Upravo to je stav koji zastupa autor, a sa kojim se mi donekle slažemo. Na Bečkom kongresu, Belgija je pripojena Ujedinjenom Kraljevstvu Holandije, a Nemačka i Italija su ostale razjedinjene. U dolazećim godinama, belgijski narod je počeo i vrlo brzo završio borbu za nezavisnost. Sledile su borbe italijanskog naroda za ujedinjenu Italiju, kao i

nemačkog za ujedinjenu Nemačku. U delu koji se tiče ujedinjena Nemačke, autor je istakao još jedan princip koji mora biti zadovoljen pored faktičkog stanja kako bi došlo do priznavanja države – saglasnost velikih sila. Na mnogo mesta u knjizi, autor direktno i indirektno ukazuje na krucijalni značaj uloge velikih sila u svim dešavanjima na međunarodnoj političkoj sceni, pa samim tim i kada je u pitanju priznanje država. Slabljenjem otomanske imperije dolazi do stvaranja nezavisnih država na balkanskom poluostrvu. Prva nezavisna država na tom prostoru postala je Grčka. U njenom slučaju još jednom se pokazuje istinitost navoda o obavezosti saglasnosti velikih sila, koja posebno dolazi do izražaja u borbi za nezavisnost Srbije, Crne Gore i Rumunije.

Stvaranje novih država u periodu između Prvog i Drugog svetskog rata, tema je četvrtog dela. I ovaj deo, kao i svaki prethodni ima mnogo dublji razlog što je izdvojen od same činjenice da je omeđen značajnim događajima i da se hronološki nadovezuje na prethodni. U ovom periodu, koncept prava na samoopredeljenje naroda kao negativnog prava koji je do tada bio dominantan, zamenjen je njegovim pozitivnim vidom. Navedena koncepcija pozitivnog prava na samoopredeljenje potiče od američkog predsednika Vudro Vilsona (Woodrow Wilson). Naime, dok se u negativnom konceptu prava na samoopredeljenje, od trećih država očekuje indiferentnost prema težnjama za nezavisnost jedne države, pozitivni vid ovog koncepta nameće istim državama obavezu da potpomognu navedene težnje. Ova koncepcija ima mnogo teškoća u primeni,

a jedna od najznačajnijih koja do danas nije rešena jeste – kako odrediti ko ima pravo na samoopredeljenje na šta i sam autor ukazuje – „Wilsonova koncepcija zasnovana na voljnom samoopredeljenju je mnogo privlačnija teoretski – teško da ima bilo šta progresivnije od toga da se dopusti ljudima da sami odluče čiji suverenitet da prihvate – ali u praksi veoma teško ostvariva“.

Novi talas stvaranja država nastao je posle Drugog svetskog rata. Postoji jedna značajna razlika između situacije prilikom eventualnog priznavanja novih država pre Drugog svetskog rata i u periodu o kome govorimo. To je činjenica da je u svim prethodnim periodima postojala etnička homogenost pri stvaranju nacionalnih država, te su treće države mogle da priznaju tu novostvorenu celinu kao nezavisnu državu. Etnička izmešanost na teritorijama o kojima je ovde reč (Poljska, Čehoslovačka, Jugoslavija), pogotovo na nekim delovima tog prostora (Banat, Istra, Rijeka, Šlezija) onemogućava primenu Vilsonove koncepcije, koja je mogla da funkcioniše u prethodnim periodima. U ovom delu, autor još analizira i stvaranje država na prostoru nekadašnje ruske imperije, a posebnu pažnju posvećuje još jednoj koncepciji koja se bavi priznanjem država – Stimsonovoj doktrini o nepriznavanju.

Poslednji, šesti deo, bavi se stvaranjem država u post-hladnoratovskom periodu, na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Na primeru raspada SFRJ, autor uspeva da ostane neutralan ne iznoseći lične opservacije i ne priklanjajući se otvoreno

ni jednoj strani, već samo predstavlja argumente svih učesnika konflikta. Pravo na samoopredeljenje naroda, iz Ustava SFRJ iz 1974, toliko puta pogrešno interpretirano kao pravo na samoopredeljenje republika, nije promaklo autoru. Već navedeni nedostatak odgovarajuće pravne analize problema priznanja država najviše dolazi do izražaja u ovom poglavlju.

Autor zaključak koristi da dá svoje viđenje kako problema kojih se dotakao u knjizi, tako međunarodnih odnosa i međunarodnog prava uopšte. On se još jednom osvrće na neke primere priznavanja država i sagledava ih u kontekstu međunarodnih odnosa i rešenja problema priznavanja država. Zaključak odiše skepticizmom kada je u pitanju mogućnost međunarodne zajednice da se

izbori sa budućim problemima koji će nastati iz težnji delova nekih država za nezavisnošću. Sa autorovim mišljenjem da je *de facto* stanje jedini održivi kriterijum koji međunarodna zajednica može da koristi kao osnovu za rešavanje problema priznanja država ne možemo se složiti. Činjenica da je proces iznalaženja rešenja na teorijskom nivou veoma težak i komplikovan, a primena u praksi još teža, ne može poslužiti kao opravdanje da se pri sagledavanju problema ne ode dalje od *de facto* stanja kao merila. Ako je to merilo jedino, empirijski ali i logički možemo zaključiti da će ono podstaći oružane sukobe sa ciljem promene *de facto* stanja u sopstvenu korist. Na taj način ulazi se u začarani krug sukoba koji traje već vekovima.

Marko NOVAKOVIĆ

**DEVELOPMENT POTENTIALS OF FOREIGN DIRECT
INVESTMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCES,**

Miroslav Antevski, (ed.), Institute of International Politics and Economics,
Belgrade, 2011, p. 401.

Knjiga predstavlja zbornik radova sa istoimene međunarodne naučne konferencije, održane u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, u decembru 2010. godine, uz podršku Hans Zajdel Fondacije i Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Pomenuta konferencija je izazvala značajno interesovanje, i u njoj su učestvovali predstavnici sa 19 domaćih i stranih univerziteta i instituta. Zbornik radova je podeljen na tri dela: Globalna iskustva i lekcije, Evropska iskustva i Zapadni Balkan.

U okviru prvog dela, autori pre svega predstavljaju iskustva velikih ekonomija: Kine, Rusije i Meksika. Posebna pažnja je posvećena transnacionalnim korporacijama i specifičnim sredstvima koja uključuju direktne strane investicije. Autor Libing Čen se na osnovu iskustva Kine bavi negativnim aspektima direktnih stranih investicija na zemlje u razvoju. On pre svega ukazuje na štetne uticaje koje su donele direktne strane investicije, kao što su zagađenje životne sredine, opasnosti u oblasti industrijske bezbednosti, transfer profita na način kojim se krše prava radnika i sl., te iznosi savete kako da se izbegnu ove negativne posledice. Autor Hutaog Jang ispituje i pozitivne i negativne strane izvozno orijentisane ekonomije i daje pregled performansi direktnih stranih investicija u Kini. Autor Dragana Mitrović se bavi značajem i ograničenjima direktnih

stranih investicija u ostvarivanju reforme i politike otvaranja Kine. Svetlana Glinkova i Natalia Kulinova u svom radu istražuju pitanja integracije Rusije u globalni finansijski sistem i ukazuju da jaka pozicija na svetskim tržištima kapitala, predstavlja značajan faktor održivog rasta i unošenja raznolikosti u domaće ekonomije, te da ono pojačava ulogu Rusije u globalnoj ekonomiji. Autor Santiago Anima Puentes istražuje ponašanje i razvoj direktnih stranih investicija EU u Meksiku u periodu između 1999. i 2000. godine. Ljiljana Maksimović, Gordana Radosavljević i Gordana Marjanović se bave globalnom strategijom transnacionalnih korporacija u oligopolističkoj konkurenciji, i ukazuju da porast direktnih stranih investicija u zemljama u razvoju i transnacionalnim ekonomijama predstavlja posledicu strateških interakcija transnacionalnih kompanija. Dobrosav Radovanović i Nikola Radovanović ispituju učinke stranih direktnih investicija transnacionalnih korporacija, i daju analizu efekata investicija ovih kompanija iz perspektive zemlje primaoca investicije. Miroslav Antevski se u svom radu bavi pitanjem direktnih stranih investicija i usvajanja novog znanja, kao suštinske determinante razvoja i međunarodne konkurencije.

Drugi deo zbornika je uglavnom usresređen na probleme i iskustva zemalja Centralne i Istočne Evrope u pogledu

uticaja koji imaju direktne strane investicije na njihov ekonomski razvoj i pitanje njihove uspješne integracije u Evropsku uniju. Autori Joakim Beker i Rudi Vajsenbaher istražuju dva osnovna modela rasta – izvozno i finansijski orijentisan model. Autor Masahiko Joši se u radu bavi uticajem svetske trgovinske krize na zemlje Centralne i Istočne Evrope, a Natalia Kulikova i Mikhail Lobanov iz perspektive Rusije istražuju ulogu direktnih stranih investicija u ekonomskoj modernizaciji novoprimljenih članica EU, koje su prema njihovom mišljenju uticale pozitivno na ekonomski razvoj ovih zemlja ali su istovremeno učinile ekonomije ovih zemalja zavisnim od spoljašnjih uslova. Autor Dražen Derado analizira specifične karakteristike zemalja kao determinanti tokova direktnih stranih investicija. Autori Nikoleta Sirgi i Ioana Vadasan istražuju pitanje radne snage kao faktora privlačenja direktnih stranih investicija kroz slučaj Rumunije, kao i drugim pitanjima koja se moraju poboljšati kako bi se održala privlačnost direktnih stranih investicija. Autori Tajana Barbić i Iva Čondić-Jurkić analiziraju direktne strane investicije i razvoj berzi u zemljama Centralne i Istočne Evrope, tj. da li su ove institucije doprinele daljem razvoju berzi. Žaklina Novičić i Ivona Lađevac istražuju pitanje direktnih stranih investicija u pravu EU nakon Lisabonskog ugovora, pre svega pitanje nove isključive nadležnosti EU u zajedničkoj investicionoj politici. Autor Srđan Đinđić ispituje pitanja korporativnog poreza na dobit u okviru EU i povećanja investicionih aktivnosti.

U trećem delu akcenat se stavlja na zemlje Zapadnog Balkana, tj. njihova

prethodna iskustva i perspektive u pogledu uticaja koji imaju direktne strane investicije. Autori Slobodan Cvetanović, Danijela Despotović i Dušan Cvetanović analiziraju pitanje domaće štednje i direktnih stranih/spoljnih ulaganja u nov model ekonomskog rasta zemalja Zapadnog Balkana. Irena Kikerkova ispituje direktne strane investicije iz perspektive Republike Makedonije, i ukazuje na postojanje skromnih rezultata u tom pogledu. Autor Dražen Koški u radu istražuje finansijsku dihotomiju direktnih stranih investicija, i ukazuje da direktne strane investicije pod određenim okolnostima mogu prouzrokovati značajne finansijske nepogodnosti. Autori Jasmina Osmanković i Jasmin Hošo istražuju pitanje razvoja direktnih stranih investicija i ukazuju da one pozitivno deluju na razvoj zemalja, što su pre svega prikazali kroz primer kompanije Tondach. Ljiljana Kontić i Miroslav Antevski se bave uticajem direktnih stranih investicija na lokalni razvoj, kroz slučaj opštine Indija u Srbiji, te ukazuju da su ovoj opštini postignuti značajni rezultati. Autori Vlatka Bilas, Sanja Franc i Danijela Cenani istražuju pitanje direktnih stranih investicija u Hrvatskoj, i izabranim zemljama u razvoju, i u tom smislu se traže sličnosti i razlike programa i mera privlačenja direktnih stranih investicija. Pero Petrović i Andrijana Mirković se bave opštim karakteristikama direktnih stranih investicija u Srbiji. Autor Goran Nikolić istražuje pitanje privlačenja direktnih stranih investicija za rast izvoza i konkurentnosti i održivosti platnog bilansa, budući da je njihovo privlačenje posebno bitno za integrisanje lokalnih

ekonomija u svetske tokove. Hasiba Hrustić se bavi pitanjima direktnih stranih ulaganja i poreskog okruženja u Srbiji, a Gordana Milovanović istražuje moguće uticaje Dunavske strategije EU na priliv stranih direktnih investicija u balkanske zemlje.

Rezultati istraživanja koji su prikazani u zborniku ukazuju na značajne razlike u iskustvima zemalja, te da pomenute razlike predstavljaju posledicu razlika u veličini zemalja, njihovom stepenu razvijenosti, bogatstvu prirodnih resursa, činilaca proizvodnje i domaće štednje. Ukazano je da direktne strane investicije imaju različitu važnost i ulogu

u ekonomskom razvoju pojedinih zemalja, u zavisnosti od njihovih osobina i položaja. Rečeno je da postoje značajni razvojni potencijali direktnih stranih investicija, tj. one mogu pružiti mnoge pozitivne efekte domaćim ekonomijama, mada je moguće da ti potencijali nisu u potpunosti iskorišćeni. U tom smislu politika privlačenja i kanalsanja direktnih stranih investicija može imati značajan uticaj na njihov stepen iskorišćenosti. Zbornik radova predstavlja značajan vodič u stvaranju i usvajanju adekvatne politike privlačenja direktnih stranih investicija.

Anđela STOJANOVIĆ

MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, urednik Brana MARKOVIĆ, E-mail: branam14@gmail.com, sekretarica Snežana ZEČEVIĆ, E-mail: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najviše 28 strana jednostrukog poreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja, str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na stranom jeziku), pp. (ako se citira više strana izvora na stranom jeziku). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2 Zlatko Isaković, "Međunarodni položaj Makedonije", u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123-4 (ili: 123-33, 198-200). Napomena: ako je više urednika, priređivača onda - (urs)

3 Videti: Ranko Petković, "Jugoslavija i NATO", *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3-4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, "Žrtve manipulacije", *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134-8, 134-44, 198-204) .

5 Eamonn Fingleton, "Japan's Invisible Leviatan", *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, "The Constitution of Wales", in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda - (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa - op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: *Ibid.*, (ili: *Ibidem*), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387-8.

2 *Ibid.* (ili: *Ibidem*), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 "Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini", Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 "Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26-8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?", *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adresu: snezanz@diplomacy.bg.ac.rs, ili branam14@gmail.com, a u štampanom obliku, na CD-ROM-u ili disketi na adresu: Snežana Zečević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Objavlivanjem članka autorska prava prenose se na časopis *Međunarodni problemi*.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNI problemi – International
problems: časopis Instituta za međunarodnu
politiku i privredu / glavni i odgovorni
urednik Brana Marković. – God. 1, br. 1
(1949)-. - Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1949-. -
24 cm

Tromesečno

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

COBISS.SR-ID 6012674

NOVIJA IZDANJA INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

SRBIJA I MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE, zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Ivona Lađevac, proširano, 2011, 572 strane.

JAPAN AND SERBIA: REGIONAL COOPERATION AND BORDER ISSUES: A COMPARATIVE ANALYSIS, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac, proširano, 2011, 192 strane.

DEVELOPMENT POTENTIALS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCES, zbornik radova, priređivač Miroslav Antevski, proširano, 2011, 404 strane.

Duško Dimitrijević i Stevan Đorđević, PRAVO MEĐUNARODNIH UGOVORA, tvrdi povež, 2011, 688 strane.

Edita Stojić-Karanović i Dragan Petrović, DUNAVSKA STRATEGIJA, proširano, 2011, 272 strane.

DRUŠTVENI ASPEKTI ORGANIZOVANOG KRIMINALA, zbornik radova, priređivači Aleksandar Fatić i Božidar Banović, proširano, 2011, 472 strane.

Hasiba Hrustić, PORESKA HARMONIZACIJA U EVROPSKOJ UNIJI, proširano, 2011, 248 str.

Brano Miljuš i Dragan Đukanović, DOBROSUSEDNSKI ODNOSI, proširano, 2011, 284 strane.

Dragan Petrović, FRANCUSKO SRPSKI ODNOSI 1800–2010, tvrdi povež, 2011, 372 strane.

Pero Petrović, KAPITALNA ULAGANJA I PROJEKTN O FINANSIRANJE, proširano, 2010, 236 strana.

HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE SRBIJE SA PRAVOM EVROPSKE UNIJE, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Brano Miljuš (priređivači), proširano, 2010, 578 strana.

Vladimir Grečić, SRPSKA NAUČNA DIJASPO-RA, proširano, 2010, 416 strana.

Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić i Ivana Popović-Petrović, SAVREMENA MEĐUNARODNA TRGOVINA, proširano, 2010, 360 strana.

Dragan Petrović, RUSIJA I EVROPA, tvrdi povež, 2010, 348 strana.

UNAPREĐENJE TURIZMA KAO FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE REPUBLIKE SRBIJE, zbornik radova, Pero Petrović i Vidoje Golubović (priređivači), proširano, 2010, 500 strana.

SRBIJA U SAVREMENOM GEOSTRATEŠKOM OKRUŽENJU, priređivač Nevenka Jevtić, proširano, 2010, 464 strane.

Srđan Korać, INTEGRITET NADNACIONALNOG SLUŽBENIKA EVROPSKE UNIJE, proširano, 2010, 206 strana.

Dragan Petrović, PREDSEDNIČKI IZBORI U UKRAJINI 2010, proširano, 2010, 190 strana.

Nevenka Jevtić, OSVAJANJE SLOBODE IZRAŽAVANJA I TRANSFORMACIJA KOMUNIKATIVNOG SUVERENITETA, proširano, 2010, 188 strana.

SRBIJA I REGIONALNA SARADNJA, zbornik radova, Dragan Đukanović i Sandro Knezović (priređivači), proširano, 2010, 340 strana.

Ivan Dujčić, SRBIJA I PANAMSKI KANAL KAO KLJUČ ZA SVETSKI POREDAK OD 1850. DO 2000. GODINE, proširano, 2010, 204 strane.

Ivona Lađevac, Svetlana Đurđević-Lukić, Ana Jović Lazić, MEĐUNARODNO PRISUSTVO NA KOSOVU I METOHIJI OD 1999. DO 2009. GODINE, proširano, 2010, 308 strana.

Aleksandar Fatić, ULOGA KAZNE U SAVREMENOJ POLIARHIČNOJ DEMOKRATIJI, proširano, 2010, 260 strana.

SERBIA AND EUROPEAN UNION, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Miroslav Antevski, proširano, 2010, 248 strana.

Dragan Petrović, Dragomir Anđelković i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA ZAKAVKAZJA, tvrdi povež, 2010, 393 strane.

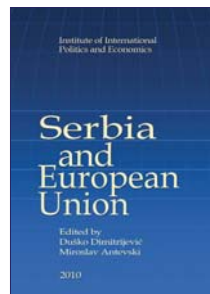
PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE NA ZAPADNI BALKAN, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac, proširano, 2009, 316 strana..

**PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE
NA ZAPADNI BALKAN**
zbornik radova, priređivači *Duško
Dimitrijević i Ivona Lađevac*

**Vladimir Grečić
SRPSKA NAUČNA
DIJASPORA**

**SERBIA AND
EUROPEAN UNION**
Editors *Duško Dimitrijević
i Miroslav Antevski*

**HARMONIZACIJA
ZAKONODAVSTVA
REPUBLIKE SRBIJE
SA PRAVOM EU**
zbornik radova, priređivači
Duško Dimitrijević i Brano Miljuš

**Predrag Bjelić,
Sanja Jelisavac-Trošić
i Ivana Petrović-Popović
SAVREMENA
MEĐUNARODNA
TRGOVINA**

**SERBIJA
I REGIONALNA
SARADNJA,**
zbornik radova, priređivači
*Dragan Đukanović
i Sandro Knezović*

**SERBIJA U SAVREMENOM
GEOSTRATSKOM
OKRUŽENJU**
zbornik radova,
priređivač *Nevanka Jefić*

**UNAPREĐENJE TURIZMA KAO
FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE
REPUBLIKE SRBIJE**
zbornik radova, *Pero Petrović
i Vidoje Golubović* (priređivači)

*Ivona Lađevac,
Svetlana Đurđević-Lukić,
Ana Jović-Lazić
MEĐUNARODNO
PRISUSTVO NA KOSOVU
I METOHIJI OD 1999.
DO 2009. GODINE*

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs